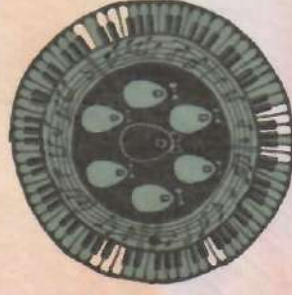

I.B.MATYAKUBOV

XOR VA XORSHUNOSLIK

TOSHKENT

A+6723

8+

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
O'LIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA
UNIVERSITETI

I.B. MATYAKUBOV

XOR VA XORSHUNOSLIK

*O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi
tomonidan talabalar uchun o'quv qo'llanma
sifatida tavsiya etilgan*

9/4/51

U.B.

uoc-

218.

TOSHKENT - 2019

O'zbekiston Davlat ta'lim
va madaniyat instituti
APM lav № 3399(y8)

UO'K: 784(075.8)
KBK 85.314ya7
M 31

M 31 I. B. Matyakubov. Xor va xorshunoslik –T.: «Fan va texnologiya», 2019, 200 bet.

ISBN 978-9943-6152-2-9

Ushbu o'quv qo'llanma Oliy ta'lim muassasalari "Musika ta'limi" kafedra-
lalarida o'tiladigan "Xor va xorshunoslik" fani uchun mo'ljallangan. Unda xor ada-
biyoti, tarixi, xor sinfi, xorshunoslik haqida ma'lumotlar, o'zbek va jahon kompo-
zitorlarining hayoti va ijodi, nota materiallari va ularning izohlari, talabalar mustaqil
ishlashlari uchun topshiriqlar keltirilgan. O'quv qo'llanma bakalavriyat (kunduzgi,
kechki, sirtqi) ta'lim yo'nalishi malakaviy talablariga mos holda tayyorlangan.

Данное учебное пособие предназначено для направления бакалавриата
«Музыкальное образование» в высших учебных заведениях. Учебное пособие
включает в себя жизнь и творческий путь узбекских и мировых композиторов,
историю хорового исполнительства, нотные материалы, задание для
самостоятельных работ. Учебное пособие разработано в соответствии с
квалификационными требованиями по данному направлению бакалавриата.

This training manual is intended for the direction of the bachelor's program
"Musical education" in higher educational institutions. The manual includes the life
and creative path of Uzbek and world composers, the history of choral performance,
sheet music, task for independent work. The manual is developed in accordance with
the qualification requirements for this area of bachelor's degree

UO'K: 784(075.8)
KBK 85.314ya7

Mas'ul muharrir:

D.M. Malikova – O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti "Vokal"
kafedrası v.b.dotsenti.

Taqrizchilar:

R. Abdullayev – O'zbekiston kompozitorlari va bastakorlari uyushmasi raisi,
O'zbekiston Respublikasi san'at arbobi, Davlat mukofoti sovrindori, kompozitor,
professor;

Q. Panjiyev – san'atshunoslik fanlari nomzodi, Nizomiy nomidagi Toshkent
davlat pedagogika universiteti "Musiqiy pedagogika" kafedrası mudiri.

ISBN 978-9943-6152-2-9

KIRISH

Dunyoda qarama-qarshilik va ziddiyatlar kuchayib borayotgan
bugungi o'ta murakkab zamonda millati, tili va dini turlicha bo'lgan
millionlab odamlarni hech qanday tarjimonisiz do'st qiladigan, ular
o'rtasida hamkorlik va hamjihatlikni yanada mustahkamlaydigan musiqa
san'atining o'rni va ta'siri tobora ortib bormoqda – deydi 2017-yil 28-
avgustda o'tkazilgan Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev "Sharq
taronalari" o'n birinchi xalqaro musiqa festivalining ochilishiga
bag'ishlangan tantanali marosimdagi tabrik so'zida. Chindan ham musiqa
qalblarni, dillarni hech qanday tarjimonisiz tushunib olsa bo'ladigan ilohiy
bir navo desak adashmagan bo'lamiz. Musiqa inson uchun ruhiy ozuqa
bo'libgina qolmay do'stlik, hamjihatlik kabi yaxshi xislatlarni insonlarda
tarbiyalaydi. Aynan xor, jamoa qo'shiqchiligi kabi musiqaning bir
yo'nalishi insonlarga faqatgina yaxshi hislatlarni tarbiyalovchi san'at
turlaridan biridir.

"Xor va xorshunoslik" o'quv qo'llanmasining maqsadi – talabalarni
o'zbek va jahon kompozitorlarining hayoti va ijodi, uslublari,
yo'nalishlari bilan tanishtirish, asarlarini tahlil qilish asosida ularning
g'oyaviy yo'nalishi, badiiy shakli, musiqa o'ziga xos ma'no beruvchi
vositalar asosida xor yozuvining xususiyatlarini o'rganishdir.
Shuningdek, bu qo'llanmaga xor asarlarini kuylash uchun nota mate-
riallari va ularning izohlari ham kiritilgan. Asosiy e'tibor O'zbekiston,
Osiyo olimlarining fikrlariga qaratilgan va Yevropa "Uyg'onish davri"
gacha bo'lgan kompozitorlarning xor asarlari o'rganish ob'ekti sifatida
olingan. Xor yozuvining spetsifik (xos) usullari, vokal fakturasi, xor
partiyalarining o'zaro munosabati, dinamikasi, temblari sharhlangan.
Bundan tashqari, turli davrlarda yashab, ijod qilgan kompozitorlarning
xor uchun yozgan asarlaridan qisqa lavhalar, ularning har biriga qisqacha
izoh ham berilgan. Izohlar muallifning faoliyati davomida to'plagan
tajribalari, kompetensiyalariga tayangan holda yozilgan.

Mazkur qo'llanma ikki bobdan iborat. Birinchi "Xorshunoslik" deb
nomlanadi, ushbu bobda o'quv rejada belgilangan ma'ruza uchun
materiallar mavzular ketma-ketligi kesimida joylashtirilgan. Ikkinchi
bobga "Xor asarlari" deb nomlanadi, ushbu bobda xor uchun yozilgan
akapella ya'ni jo'rsiz asarlar, jo'ri xor va yakkaxon uchun asarlar
to'plami aks etgan, xor asarlar kiritilgan.

Ma'lumki, "Musiqiy ta'lim" yo'nalishlarining aynan "Xor va xorshunoslik" fanidan hozirgacha o'zbek tilida o'quv qo'llanmasi mavjud emas. Mana shu yo'lda ilk qaldirg'och sifatida qaralishi mumkin bo'lgan bu o'quv qo'llanma litsey va kollejlarning "Musiqiy ta'lim" bo'limlariga ham tavsiya etiladi.

"Xor va xorshunoslik" o'quv qo'llanmasini chop etishdan maqsad bu yo'nalishda o'qiyotgan talabalarni keng qamrovli, chuqur nazariy bilimga ega mutaxassis sifatida tayyorlash, xor tushunchasi, xor adabiyoti, xor tarixi, xor sinfi, xorshunoslik haqida mukammal bilimlar berishdan iborat.

"Xor va xorshunoslik" o'quv qo'llanmasi barcha Oliy ta'lim muassasalaridagi "Musiqi ta'limi" kafedralari II-III kurslarda reja asosida o'tiladigan "Xor va xorshunoslik" fani uchun mo'ljallangan.

Aslida "Xor va xorshunoslik" ikkita, alohida yirik fan sifatida o'tiladigan fanlar qatoriga kiradi.

"Xor" fani guruhli, amaliy tarzda, jo'mavoz (konsertmeyster) ishtirokida o'tiladigan fan.

"Xorshunoslik" fani esa ma'ruza va seminarlardan iborat fan. Xorshunoslik fanini bilmagan talabaga xorda kuylash biroz mushkullik paydo qiladi, oqibatda talabaning xor faniga bo'lgan qiziqishi so'nishiga olib keladi. Qolaversa, "Xorshunoslik" fanida xor san'ati tarixi, o'ziga xos qirralari fan sifatida o'tilsa, "Xor" fanida jamoaviy kuylash, bir-birini eshitish, kuylash jarayonida birgalikda so'zga mos harakatlar bajarish kabi bir qancha masalalarni o'z ichiga oladi. Shu sababdan ham bu fanlarni alohida fan sifatida o'tilsa nur ustiga a'lo nur bo'lar edi.

O'quv jarayonida "Xor" fani soatlari hajmini reja asosida kengaytirish maqsadga muvofiq bo'lar edi. Sababi, oliy ta'limni endigina bitirgan yosh mutaxassis – musiqa o'qituvchisi bo'lib umumta'lim maktabiga ishga boradi va albatta musiqa fanlarini guruhli tarzda o'tadi. Ularga qo'shiq, ashula aytdirish holatlari ham guruhli shaklda bo'ladi. O'z-o'zidan bu holat jamoa qo'shiqchiligi yoki xor deyiladi. Jamoa bo'lib, xor bo'lib kuylashning o'ziga xos tomonlari bor. Guruhni yig'ish, ularga matn, aytilishni o'rgatish uchun ko'proq vaqt kerak bo'ladi. Boringki, bu dars individual tarzda o'tiladigan bo'lsada, hozirgi vaqtda maktablarda ajratilgan dars soatlari kamlik qiladi. Bu bir tarafi. Masalaning ikkinchi tomoni ham bor. Xor bo'lib, jamoa bo'lib kuylash har bir o'quvchida ahillikni, do'stlikni, jamoa bo'lib harakat qilish ko'nikmalarini, nutq, muomala madaniyati kabi insoniy hususiyatlarini tarbiyalaydi. Tibbiyot tomonidan qaraydigan bo'lsak, jamoa bo'lib kuylash inson sog'ligining

ijobiy o'zgarishiga olib kelishi ilmiy isbotlangan. Nafas organlaridagi, nutqdagi, psixologik holatidagi ijobiy o'zgarishlar amaliyotda juda ko'p tajribalarda sinalgan va ijobiy natijalar bergan.

San'at sohasining har bir vakili, u xoh madaniyati arbobi bo'ladimi, oddiy dirijyor yoki sozanda bo'ladimi, musiqa o'qituvchisimi – «xor» va «xorshunoslik» fanlarini bilishlari shart.

Mamlakatimiz musiqa o'quv yurtlarida, oliy dargohlarda xor sinfi, jamoa qo'shiqchiligi fanlarini o'rganishga hozirda katta e'tibor berilmoqda. Zamonaviy dizaynlarda barpo etilgan, dunyo talablariga javob beradigan maktabgacha ta'lim tashkilotlari, bolalar musiqa va san'at maktablari, umumta'lim maktablari, yangidan-yangi oliy ta'lim muassasalari qad ko'tarmoqda. Qolaversa, har bir o'quvchi hozirgi kunda dunyoning istalgan kutubxonasiga internet yordamida kirib o'ziga kerakli ma'lumotni bir zumda bilib olishi mumkin. Bundan tashqari, barcha o'quv muassasalarining "Axborot resurs markaz"lariga muntazam ravishda yangi adabiyotlar, qo'llanmalar, yangi-yangi nashrlar kelayapti. Hozirgi davr ta'lim tizimida yuksak malakali, kasbiy va hayotiy muammolarni mustaqil hal qila oladigan, yangi texnika va texnologiyalarga tez moslanishga layoqatli kadrlarni tayyorlashda ta'lim jarayonini zamonaviy o'quv-metodik majmualar bilan ta'minlash, jamiyatda ma'naviy-madaniy qadriyatlarini mustahkamlash, yosh avlodni milliy me'ros, tarixiy an'analarga hurmat, Vatanga muhabbat, mustaqillik g'oyalarga sadoqatlilik ruhida tarbiyalash muhim ahamiyatga ega. Aynan xor va xorshunoslik fani ushbu talablarni bajarish uchun katta xizmat qila oladigan fanlar qatoriga kiradi. Har bir yosh avlodni to'g'ri shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Qolaversa, Xor san'ati bilan maktablarda shug'ullangan har bir o'quvchi keyinchalik qaysi kasbni egallamasin jamoa bilan birgalikda Vatanga sodiq xizmat qila oladi. Kasbdoshlarida ham matonatlilik, mardlik, jasurlik, insoniylik kabi fazilatlarining shakllanishiga ta'sir qila oladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirmonovich Mirziyoyev tomonidan 2017-yilni "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari" yili deb e'lon qilingani aynan xor san'ati xodimlarining jamoa bilan, xalq bilan ijodiy muloqoti, o'zaro aloqalarni o'rnatishga faol xizmat qildi. Oliy ta'lim tizimi xodimlarining maktabgacha ta'lim, umumta'lim, o'rta ta'lim tizimi xodimlari bilan "ijodiy hamkorlik aloqalari"ni o'tkazish yo'lga qo'yildi. Shu o'rinda Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universitetining "Musiqi ta'limi" kafedrası litsey, kollej, maktab va maktabgacha ta'lim muassasalari bilan

shartnomalar tuzib, ijodiy, metodologik, amaliy yordamlarini berib kelmoqda.

2018-yil "Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash" yili, 2019 yil "Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili" deb e'lon qilingani pedagoglar faoliyatida faollikni, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llashni, zamon talablariga mos ravishda dars jarayonlarini tashkil etishni, o'z ustimizda muntazam ish olib borishni taqozo etadi.

Muallif o'quv qo'llanmani, ayniqsa, notalarni tayyorlashda yaqindan yordam bergan B.Qobilov va rassom M.Jumaniyozovalarga o'z minnatdorchiligini bildiradi.

I BOB. XORSHUNOSLIK

1.1. Xor ijrochiligida uyg'unlash davri

Ma'lumki, musiqa – yunoncha «muzalar san'ati» degani¹. Musiqa – insonning hissiy kechinmalari, fikrlari, tasavvur doirasini musiqiy tovush – ton, nag'malar izchilligi yoki majmui vositasida aks ettiruvchi san'at turidir. Uning mazmuni o'zgaruvchan musiqiy – badiiy obrazlardan iborat bo'lib, insonning turli kayfiyatlari – ko'tarinkilik, shodlik, zavqlanish, g'am, xavf, qo'rquv va boshqa qator tuyg'ularni o'zida mujassamlashtiradi. Bundan tashqari musiqa shaxsning qat'iyat, intiluvchanlik, o'ychanlik, vazminlik kabi irodaviy sifatleri, uning tabiati – mijozini ham yorqin aks ettiradi. Musiqaning irodaviy – tasviriy imkoniyatlari yunon olimlari – Pifagor, Platon, Aristotel, Sharq mutafakkirlari – Farobiy, ibn Sino, Jomiy, Navoiy, Bobur, Kavkabi, tasavvuf arboblari – Imom G'azzoliy, Kalobodiy Buxoriylar tomonidan yuqori baholangan, sharhlangan va ilmiy tadqiq qilingan.

Qadimgi Yevropada, aniqrog'i Italiya davlatining kichik bir qishloq cherkovida xor qo'shiqlarini o'rgatuvchi xormeyster, musiqa nazariyotchisi Gvido de Aretiso (Aretinlik Gvido, taxminan 990-1050-yil)² ismli shaxs yashagan. U bolalarga tushuntirish maqsadida, dars o'tish jarayonida tovush pog'onalarining joylashishini, yuqori yoki past kuylashni ko'rsatishda qo'ldagi besh barmoqdan (hozirda ushbu tizimning nomi "Solmizatsiya" deyiladi) foydalangan. Shu yo'sinda nota chiziqlari, nota yozuvi tashkil topgan, deyiladi.

Xor – bu grekcha "Xoros" so'zidan olingan, ma'nosi bir maqsad va vazifalar ostida jam bo'lgan qo'shiqchilar jamoasidir. Kichik xalq qo'shiqlaridan boshlab toki yirik xor asarlarigacha o'z ovozlari qobiliyatlaridan kelib chiqqan holda maromiga yetkazib aytish xor deyiladi.

Xor ijrochiligi – bu murakkab mehnatni o'z ichiga olgan ommaviy demokratik san'at. U ijrochilar hamda tinglovchilarning musiqaviy-estetik didini tarbiyalaydi.

Dirijyor – so'zi fransuz tilidan olingan va Diriger, ya'ni "boshqarmoq" ma'nosini bildiradi. Albatta jamoa bo'lib kuylash yoxud musiqa asboblari jamoa bo'lib kuy ijro qilishda dirijyorning o'rni muhimdir.

¹ A. H. Сохору Музыкальная Энциклопедия 3, 1976 г.

² B. V. Шамаханова. "Xor lug'at". – T.: "Musiqa" nashriyoti, (97 bet).

Dirijyorlarni tasniflashga keladigan bo'lsak, orkestr dirijyorlari va xor dirijyorlari mavjuddir. Bu ikki kasb egalari boshqaruv so'zi bilan bog'liq bo'lsada, ammo ularning vazifalari bir biridan farq qiladi. Masalan, orkestr dirijyori asarning musiqaviy yo'nalishi, dinamikalari, shtrixlari va boshqa shunga o'xshash talablarni ishlatish jarayonini o'z oldiga maqsad qilib qo'ysa, xor dirijyori orkestr dirijyori qo'ngan talablardan tashqari nafas, nutq, talafuz, jumalarning boshlanishi, bog'lanishi, borishi va yakunlanishiga e'tibor beradi. Xor bilan ishlash jarayonida ham ovozlarni dam oldirib ishlashini nazorat qilishga e'tibor berishi zarur. Chunki, inson ovozinin 10-15 daqiqa to'xtatmasdan ishlatsa va bu holat tinimsiz takrorlansa tomoqdagi tovush tolalarida salbiy o'zgarishlar paydo bo'lishi mumkin. Qolaversa, xor dirijyorining o'zi ham chiroyli kuylay olishi shart. Chunki, ish jarayoni davomida xorga kuylab ko'rsatib berishi ham lozim bo'ladi. Yuqorida keltirilgan ushbu talablarga xor dirijyori qat'iy rioya qilishi shart.

O'zbekiston Davlat konservatoriyasi xor dirijyortiligi kafedrasini professori N.A. Baxritdinovanning "O'zbekiston bolalar xor madaniyati" (Toshkent 2002) kitobida xor bilan qanday ishlash, xor madaniyati, O'zbekiston va dunyo mamlakatlaridagi xor san'ati, tarixi, xor bilan ishlash uslublari bilan bir qatorda xor haqida yana ko'plab ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin.

Tarixdan ma'lumki, insoniyat yarmasdan oldin ham tovushlar mavjud bo'lgan. Insoniyat yarmasdan so'ng esa turli jonzorlar, qushlar, hayvonlar, tabiat hodisalarini o'z ovozi bilan ifodalashga intilgan. Keyinchalik to'p bo'lib, qabila bo'lib yashay boshlaganida esa hayvonlar hujumidan saqlanish uchun jamoa bo'lib baqirish, turli xil tovushlar bilan qo'rqitishga muvaffaq bo'lishgan. Bundan tashqari xavf-xatar sezilgudek bo'lsa har xil ovozlarni yordamida bir-birini ogohlantirishgan.

Har bir xalqning madaniyati, milliy san'ati va boy badiiy an'analari ajdodlardan meros qolgan moddiy va ma'naviy boyliklar bilan belgilanadi. Shunday qadriyatlaridan biri kuylash san'atidir. Musiqa ovozi bilan paydo bo'lgan. Asrlar, ming yillar davomida hali cholg'u asboblari yaratilmagan davrlardayoq ovoz san'ati mavjud bo'lgan. Ana undan keyin cholg'u asboblari ixtiro qilingan.

Qo'shiq va kuy bilan insonni har qanday holatda yaxshilik, yorug'lik, musaffollik, ko'ngilchanlik va boshqa ruhiy holatga keltirish mumkin. Hatto ruhiy kasalliklarni musiqa bilan davolash mumkinligini qadimgi olimlar ta'kidlab o'tishgan.

*Aql ketar bo'lsa har tandan yiroq,
Jinnitlik asari yuz bergay shu choq.
Go'zallar yuziga tiksin ko'zini,
Nay-u-ud, changga ham tuisin u quloq.*

*Yusuf At Tabib Al Haraviy
(VI-asr)³*

Buyuk bobokalonimiz Abu Ali ibn Sino allaning xususiyati borasida bir necha asrlar avval shunday yozgan edi: «... bolaning (mijozini) qiziqishini kuchaytirmoq uchun unga ikki narsani qo'llamoq kerak. Biri – bolani sekin-asta tebratish, ikkinchisi – uni uxlatish uchun odat bo'lib qolgan ohang (musiqa)da allalashdir. Shu ikkisini qabul qilishiga qarab, bolada badantariya va musiqaga bo'lgan iste'dod hosil qilinadi». Arab tili bilan turk tilining uzviy aloqadorligiga doir yana bir misol: islom dinida chaqaloq tug'ilganda uning qulog'iga azon aytilib, "Allohu Akbar, Muhammadur rasululloh" deyiladi. Turkiy va bir qator boshqa xalqlardagi onaning o'z chaqalog'iga alla (e'tibor bering, "Alloh"ga ohangdosh) aytishi uning o'z bolasiga o'ziga xos azoni, Allohni tanitishi, deyish mumkin. "Alla" so'zi ingliz tilida "lullaby [la'lubay]" deyiladi. Ahamiyat bering: inglizchada "goodbye [gud'bay]" xayr, yaxshi qoling, xudo yor bo'lsin" so'zi asli "God by (you) [God bay yu]" Xudo siz bilan" degan iboradan kelib chiqqan. Ya'ni, "lullaby" so'zi ham "Allah by you – Alloh sen bilan" iborasidan olingan.⁴ Ona allasi inson tug'ilibooq birinchi eshitishi mumkin bo'lgan qo'shiqlardan biridir. Asrlar davomida sayqallanib kelayotgan alla qo'shig'i oddiygina ikki pardani bir-biriga bog'lab kuylangan bo'lsada, uning ona yuragidagi dard, nola, shodlik, niyat, orzularni o'z ichiga olgan. Oddiy ikki parda beshik, belanchakning borib kelishi holatidan olingan bo'lsa ajab emas. Asrlar davomida allaga yaxshi niyatlar, orzu-havas, quvonch-shodlik, tilak so'zlari qo'shib kuylangan. Alla so'zidagi har bir yaxshi tilak, orzu-havas go'dak ulg'aygach o'z natijasini beradi, degan ishonch bilan qiz yoki o'g'il farzand bo'lishidan qat'iy nazar, alla orqali sadoqat, mardlik va jasurlik, go'zallik kabi nafs, olijanob tuy-ularni singdirishga harakat qilishgan. Alla so'zining ma'nosi Alloh demakdir, ayollar o'z kuylari orqali bolaga Buyuk Allohning nomini singdirib, ruhiy tarbiyalaydilar. Ya'ni, allaning asl shakli «Alloh» zikridir, buni har safar uyqudan oldin eshitgan go'dak

³B. Matyoqubov "Doston navolari" T-2009 7-bet

⁴www.ziyouz.uz

oʻz Robbini taniydi. Shu oʻrinda alla qoʻshigʻining soʻzlaridan birini misol keltiramiz:

Jonim bolam, baxtim bolam Allayo, alla	Boʻynimdagi tumorim Allayo, alla
Koʻngildagi taxtim bolam Allayo, alla	Dilimdagi xumorim Allayo, alla
Hayotim ham borim oʻzing Allayo, alla	Tangrim bergan osmonim Allayo, alla
Normusim ham orim oʻzing Allayo, alla	Vatanninga posbonim Allayo, alla

Bunday misollarni juda koʻp keltirish va uzoq davom ettirish mumkin. Shubhasiz, ushbu "Alla"ning soʻzlarini eshitib ulgʻaygan farzandning toʻgʻri shakllanishi, uning oilasiga, Vatanga mehri ortishi turgan gap.

Aytishlaricha, buyuk fransuz sarkardasi Napoleon Banopartning onasi sarkardani uyqudan uygʻotish uchun shunday soʻzlar bilan murojaat qilgan ekan: "Oʻgʻlim turing, sizni buyuk-buyuk ishlar kutmoqda". Yoki boʻlmasa, yahudiy millatini olaylik, bu millat vakillari farzandlari nima ish qilsalar ham ularni koyimasdan "Sizdan buyuk inson chiqadi", deya ruhlantirishar ekanlar. Yaponlarning farzand tarbiyasi ham shunga oʻxshash. Yana bir ahamiyatli jihati, Yaponiya Davlat taʼlim tizmidagi fanlar ichida musiqa fani birinchi oʻrinda turadi. Balki shuning uchun Yaponiya eng rivojlangan davlat sifatida tan olingan va aynan musiqa bilan ulgʻaygan yosh avlod Yaponiyadek davlatni rivojlangan mamlakatlarning sarboni sifatida koʻrsatishiga olib kelgandir.

Farzand tarbiyasiga, uning toʻgʻri shakllanishiga, kelajakda uni toʻgʻri yoʻl tanlay olishi nihoyatda muhim. Ularga muntazam ravishda vatanparvarlik, rostgoʻylik, haqiqatparvarlik, mehribonlik, oilaparvarlik hislatlarini singdirib borish kerak. Ushbu holat musiqa bilan sugʻorilgan boʻlsa nur ustiga aʼlo nur boʻladi. Chunki, inson qoʻshiq kuylaganda ovozdagi mung yordamida eshituvchining yuragini zabt etish mumkin.

Ushbu jumlar, soʻz va musiqa uygʻunligi boʻlmish qoʻshiqning ilohiy kuch ekanligini yana bir taʼkidlaydi. Qoʻshiq soʻzining maʼnosi qoʻshilmoq demakdir. Bunda soʻz va ohang qoʻshilishi, uygʻunlashishidan tashqari shoir, musiqachi va eshituvchini bir-biriga qoʻshmoq, yaʼni qoʻshiqchi tomonidan shu uchlikni bunday neʼmatdan bahramand qilmoqdan iborat. Qolaversa, qoʻshiqchining oʻzi ham bu neʼmatdan bahramand boʻlmogʻi aytiladi. Qoʻshiqchi – shoirming yurak dardlarini musiqa yordamida eshituvchining koʻngliga joylay olishi lozim. Qoʻshiqchining mohirlishi, professionalligi eshituvchi uchun juda zarurdir. Har bir tarbiyaviy ahamiyatga ega boʻlgan soʻzni inson qalbiga yanada chuqurroq kirib borishida, soʻzning taʼsirchanligini yanada oshirishda qoʻshiq muhim rol oʻynaydi. Qoʻshiqdagi turli boʻrtimlar, urgʻular, har xil kayfiyat, talaffuzlar, choʻzimlar, dinamikalar, pardalarining baland yoki past kuylanishi yordamida eshituvchiga soʻzlarni shunday yetkazish mumkin-ki, yurakning tub-tubidagi dardlarni jum-bushga keltiradi. Qoʻshiq atamasi ikki hil maʼnoda qoʻllaniladi: keng maʼnoda aytim (vokal) asar: tor maʼnoda – qoʻshiq janri. Janrga xos tasnifiy belgilari – barmoq vaznidagi toʻrtliklarda kuylash, mazmunan turlicha: hajviy, hazilomuz va hokazo. Dastlab qoʻshiqlar kvinta – seksta, oktava oraligʻi bilan cheklangan. Ohanglarida soʻzdosh va kuychan hususiyatlarining payvastaligi namoyon boʻladi. Bularga: terma, yalla, lapar, qarsak va hokazolar kiradi. Lirik qoʻshiq – bu janrning muhim turidir. Unda asosan ishq, (yorga, elga, Vatanga va hokazo) muhabbat mavzulari tarannum etiladi.

Ashula – qoʻshiqning rivojlangan aytim turi boʻlib, ovoz koʻlamining nisbatan kengligi, kuyarning ohangdorligi, ritmlarning serqirra va murakkabligiga ega. Ashulada ham barmoq, ham aruz vaznli sheʼrlar, gʻazallar qoʻllaniladi. Aksar hollarda ishqiy-lirik kayfiyat yetakchilik qiladi, falsafiy va didaktik mavzular bayon etiladi.

Ashula janri xalq musiqa ijodi va ustozona musiqa qatlamlari orasida oʻziga hos bogʻlovchi "koʻprik"dir. Rivojlangan ashula, Katta ashula – ustozona musiqa namunasidir.

Ashula va qoʻshiq oʻrtasidagi farqlarning yana biri, shartli ravishda tuzilgan olti boʻlakdan tashkil topadi. Bularga daromad, miyonxat, dunasra, oʻrta avj, katta avj, furovard kiradi. Qoʻshiqda esa kuplet, naqorat

va avj kuzatiladi. Bularning hammasini yakkaxon shaklda ham, jamoa shaklida ham ijro qilish mumkin.

Folklor janrlarining yana biri bu dostonchilikdir. Dostonchilik qadim-qadimdan rivojlanib kelayotgan, og'izdan-og'izga, otadan-bolaga, ustozdan-shogirdga o'tib kelayotgan qadriyatdir. Dostonchi- ham qo'shiqchi, shoir, so'z va soz ustasi, aktyor, psixolog, yaxshi improvizator bo'lishi talab qilinadi. Hozir O'zbekistonda turli dostonchilik maktablari mavjud bo'lib, bular Qoraqalpog', Xorazm, Qashqadaryo - Surxandaryo va Nurota dostonchilik maktablaridan tashkil topgan. Qoraqalpog', Qashqadaryo-Surxandaryo, Nurota dostonchilik maktablari doston kuylash jarayonida tomoq qirilgan holda o'ziga xos ovoz chiqarish uslublari mavjud. Ushbu tovush chiqarish uslubini otashparastlik, buddizm, shamanlarning diniy tadbirlarida ham kuzatishimiz mumkin. Bu dostonchilik maktabi baxshilari faqat do'mbra yoki qo'biz jo'rigida nomalar kuylab, so'z aytish vaqtida do'mbralarni chalib (o'z pardasini yo'qotmagan holda, eshtuvchining diqqatini yanada tortish maqsadida, so'zlarini ta'kidlash va tasdiqlash maqsadida) bezak berishgan. Xorazm dostonchilik maktabi baxshilari ulardan farqli o'laroq baxshining yonida jo'r bo'lish uchun unga sozandalar hamroxlilik qilishadi. Nomalar aytilganda baxshining o'zi tor chalib kuylasa yordamchi sifatida doirachi unga hamroh holda birgalikda kuylaydi. Ayrim hollarda bulamon va g'ijjak sozlari hamrohlik qilishi mumkin. Misol tariqasida Bola baxshi Abdullayev doston kuylagan vaqtida unga shogirdlari yoki o'g'illari jo'r bo'lib turgan va sekin-asta dostonchilik sirlarini yonlarida birga yurib o'rganishgan. Xorazm dostonchilik maktabining yana bir o'zgacha tomoni aytishuvlar vaqtida ayol xonandalar ham qo'shilab kuylashgan. Buning sababi badiiy obrazni yanada reallikka yetaklashdir. Misol tariqasida O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan baxshi Otaxon Matyoqubov "Oshiq G'arib va Shohsanam" dostonidagi erkak obrazlarini o'zlari va doirachilari Rajabboy aka Masharipov bilan birga kuylar edi. Ayol obrazlarini esa Mahbuba To'raeva ismli ayol shogirdi kuylagan. Ushbu holat eshtuvchining ta'surotini oshiradi, tasavvur qilish imkoniyatini yanada kengaytiradi.

Qadimdan bigacha yetib kelayotgan va boy merosimizga aylangan, o'ta nozik did ila monumental ko'rinishga ega bo'lgan, hozirgi davr tilida aytganda professional bir janr bor-ki, bu "Maqom"dir. Maqom - bu joy, makon, zamon va hokazo ma'nolarni anglatadi. Maqom asarlari saroy mulki hisoblangan va faqatgina saroylarda ijro etilgan. Maqom asarlari ijrochilari va xonandalari saroyda yashab ijod etganlar. Oddiy xalq esa

yuqorida ko'rsatib o'tilgan folklor qo'shiq va ashullardan bahramand bo'lishgan. Maqomlar uch volaga bo'lingan: Xorazm maqomlari, Buxoro Shashmaqomi va Toshkent-Farg'ona maqom yo'llaridir. Bu maqomlar tuzilish jihatidan bir-biriga o'xshab ketsada, asarlarning ohanglari, ladlari bilan farqlanadi.

Insoniyat tarixidagi eng qadimgi dinlardan biri zardushtiylik deya e'tirof etilsa, "Avesto" uning kitobidir. O'qib ko'rsangiz, "Avesto"ning o'zi bir go'zal asar ekanligiga ishonch hosil qilasiz. Ularda jam bo'lib kuylash, jamoa bo'lib olov atrofida zikr tushish ulug'langan, turli marosimlarda yakka va jamoa bo'lib kuylanadigan o'ziga hos qo'shiqlar, mavsumiy qo'shiqlar bo'lgan. Professor P. Klark va O'zbekiston Davlat konservatoriyasi professori A. X. Xakimovlarning "Zoroastrizm" nomli kitobida (43-45 betlar) aytilishicha: "Всё, то что мы с какой-либо долей вероятности знаем о Заратуштре-пророке и священнике, давшем свое имя этой древней вере, составляет то, что мы можем вывести из его Гат. Это 17 небольших гимнов, краткость которых опровергается их философской и теологической глубиной, и которые выражают то, что, вероятно, было проповедованием и учением всей жизни их автора" ya'ni, *Gat* madhiyalari orqali o'sha davrda musiqa yordamida insonlarga yaxshilik urug'i sochilgan va keyingi avlodlarga yetkazish uchun ustoz-shogird an'analardan foydalanilgan. Nimaga aynan musiqa? Kitobdagi ushbu jumalardan javob izlaymiz: "Поскольку гимны Гат метризованы особй музыкальные структуры и частью предполагают исполнение в ритуальном контексте - мнение, подтвержденное ссылкой на ритуальную практику в самих Гатах".

Keyinchalik paydo bo'lgan Budda dini oqimlari, yo'nalishlarida ham "Kirtan", "Arati" nomli yakka so'z aytuvchi va jamoa bo'lib qaytariladigan ibodat turkumi mavjud. Kirtan va Aratilar iloxiy duolarni, aytimlarni o'ziga xos ohangni saqlagan holda qiroat qilgan. Jamoa esa uning so'zlarini qaytarib turgan. Jamoa bo'lib qaytarib mutolaa qilish "Bhajani" deyilgan. Buddaviylikda ham jamoa bo'lib aytiladigan o'ziga xos marosim qo'shiqlari, mavsumiy qo'shiqlar mavjud.

Xristian dinining "Pravoslav" va "Katolik" oqimlaridagi marosimlarida ham jam bo'lib, xor bo'lib saroy qo'shiqlari, diniy va xalq qo'shiqlarni kuylash jarayonini kuzatish mumkin. Islom dinida ham Farz namozlarini oldidagi imomga iqtido qilingan (ergashgan) holatda birgalikda jamoa bo'lib o'qiladi. Jamoa bo'lib ruku, sajdagaga bosh qo'yiladi va "Fotixa surasi" dan so'ng "Omin" so'zini jamoa bo'lib aytish,

takbir aytish va shu kabi Allohga zikr keltirish, jamoa bo'lib so'zlarni takrorlash jarayonlarni kuzatishimiz mumkin. Qolaversa, Juma, Hayit namozlarida "Xutba" o'qish jarayonida imomning duolaridan so'ng "Tashaxxud" duosi ham jamoa bo'lib qaytariladi. "Mavlud", "Mushkil kushod" kabi diniy marosimlarda ham yakka va jamoa bo'lib so'z aytish, qiroat qilish kabi jarayonlarni kuzatishimiz mumkin.

Barcha dinlarda jamoa bo'lib suralar o'qish, jamoa bo'lib qiroat qilish, diniy qo'shiqlarni jamoa bo'lib aytish mavjuddir. Ushbu holatlar qiro'at deya atalsada, qo'shiqchilikdagi barcha unsurlar bunda mavjuddir. Bulardan tashqari, diniy qo'shiq va rivoyatomuz ashullardan qalandarlar ijrosida "Jaxr", "Zikr" nomli aytilmar ham mavjud-ki, ushbu aytilmarlarda sarbon qalandar yoki eshon xofiz ikki-uch jumlani xassasida usul (ritmik temp) berib aytadi va qolgan qalandarlar uning ketidan ergashib qaytaradilar. Zikr - o'zida she'r, so'z, musiqa, usul va raqsnı birlashtiradi. Yassaviya, Kubraviya va ayniqsa, Chashiya tariqatlarida zikr marosimini qo'shiq va xarakat bilan ijro etish nisbatan keng tarqalgan.

Mahdumi A'zamning Zikr borasidagi fikriga ko'ra, xojalar zikrda azimat yo'ldan borgan bo'lsalar ham, ulardan ba'zilar zamon taqozosiga qarab va qavmlarning iste'dodini nazarda tutib jahr qilganlar. Uning yozishicha: "*Hech aybi nest, bag'oyat ho'bast, tariyqi anbiyoi motaqaddam nez hamin budast*" (Buning hech aybi yo'q, bag'oyat yaxshidur, o'tgan anbiyolarning yo'li ham shunday bo'lgan).

Xalq orasidagi kuzatishlarimizda hozirgi kungacha saqlanib kelingan Xorazmning Xozarasp tumani Karvak qishlog'idagi momolar aytadigan Zokir (Zikr - eslamog, xotirlamoq, yodga tushurish) mana bir necha asrlardan beri og'izdan-og'izga o'tib saqlanib kelinmoqda. Qadimda ayollar to'y marosimlarida, qiz uzatish jarayonlarida, farzandni ilk bor beshikka belash chog'larida bu "Zokir"larni aytishgan. Qolaversa, do'kon to'qish, ip yigirish vaqtida qo'llari va oyoqlari ish bilan band bo'lsada, og'izlarida qo'shiq kuylab Zokir solishgan va bir-birlarini xursand qilishgan, ko'ngillarini xushlashgan. Ushbu aytilmar musiqaqa solinib kuylanadi. Zokir solish uchun yoshlik vaqtidan tayyorgarlik ko'rish, mashq qilish zarur. Ana undan keyingina bu ishga kirishish mumkin. Aks holda bu jarayonni uddalash juda qiyin va murakkab. Bunda ko'pchilik ayollardan biri ovozi bilan jo'mavozlik qiladi, yani musiqa asboblarni eslatuvchi unsurlarni ovoz bilan usul va musiqiy matvni kuylaydi. Qolgan ayollar esa yakkaxon sifatida asosiy mavzuni kuylaydilar.

Podsholiklar davrlarida ham saroyning qo'shiqchilar jamoasi, saroy sozandalar jamoasi bo'lgan. Dushmanni sarosimaga solish maqsadida jang oldidan dovul qoqtirilganligi, karnay chaldirilganligi tarixiy solnomalarda yozib qoldirilgan. Urushlarda dushmani sarosimaga solish maqsadida "Urta", "Olg'a" kabi so'zlar qo'llanilganki, ular nafaqat dushmanni sarosimaga solgan, bulki jangchi ko'ngliga tasalli bergan, ruhlantirgan, g'alabaga undagan.

Qadim zamonlarda podshox, xon farmonlarini og'zaki holda xalqqa yetkazish maqsadida baland va chiroyli ovozli, nutqi ravon kishilarni saroyga ishga taklif qilishgan. Xalq orasida jamoa bo'lib folklor-etnografik qo'shiqlar aytish rivojlangan. Bu qo'shiqlar marosim qo'shiqlari, mavsumiy qo'shiqlar va boshqa shunga o'xshash qo'shiqlar tarzida shakllangan. Tarixga nazar solsak, bunday holatni barcha xalqlarda kuzatishimiz mumkin. Qolaversa, har bir mamlakatning ob-havosi, joylashgan joyi, turmush tarzi, tabiati, so'z boyligi, ma'naviyati, madaniyatini rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan. Qo'shiqchilik orqali insonlarni yaxshilikka chorlashgan, birdamlik, ahillik, do'stlik kabi tushunchalar tarannum etilgan. Inson hayotida ovunchog va madadkor, betimsol ruhiy quvvat bo'luvchi san'atlardan biri aynan xor san'atidir.

Barcha dinlarda ham qo'shiqchilik unsurlari keng qo'llanilgan. Insonning tug'ilishi, uning o'sib voyaga yetishi, mehnat faoliyati jarayoni, oila qurishi va hayotidagi boshqa voqealar qo'shiq yordamida aks ettirilgan. Insonning tug'ilishidan to umrining oxirigacha qo'shiq, kuy, ohang, musiqa eshitmasdan yashab umr kechirishini tasavvur qilib bo'lmaydi.

*Beshik insonni jismoniy kamolotga yetkazsa,
Ona allasi uni ma'naviy kamolotga yetkazadi*

Abu Ali ibn Sino

Tibbiyot ilmining sultoni, alloma Abu Ali ibn Sino o'zining tibbiyotga oid kitoblarida musiqa ilmiga, uning tahliliga to'xtalganva o'zi ham musiqa sozlarida chalishni bilgan. Musiqadagi tonlar, nag'malar va hattoki usullarning ham inson organizmiga ta'siri, uni davolash va aks ta'sir ko'rsatishi mumkinligini yozib qoldirgan. Sharq mutafakkirlari va yevropa olimlarining musiqaqa oidrisolalari, ilmiy tadqiqotlari va izlanishlari bizning davrimizgacha yetib kelgan.

Bundan ko'rinish turibdiki, jamoa bo'lib, ko'plashib qo'shiq kuylash, kuylar ijro qilish, inson tarbiyasi, ma'naviyatining yuksalishi, ongining o'sishi, tasavvur olamining rivojlanishiga katta xizmat qiladi.

Mustaqillikka erishgan davrimizdanoq birinchi Prezidentimiz Islom Abdug'anievich Karimov tashabbusi bilan yosh avlodning ta'lim tarbiya olishlari uchun barcha sharoitlar yaratib berildi va ularning say'i harakatlari bilan bir qancha ko'rik tanlovlar, festivallar tashkil qilindi. Bulardan "O'zbekiston - Vatanim manim", "Bolalar musiqa festivali", "San'at g'unchalari", "Bolalar qo'shiq bayrami" kabilarni misol qilib keltirishimiz mumkin. Qolaversa Respublikamizdan tashqarida ya'ni Xalqaro ko'rik tanlovlarda yuqori o'rinlarni olib kelayotgan faol, iqtidorli yoshlarni ko'rib kishining ko'zi quvnaydi. Bularning hammasiga Mustaqilligimiz, erkimiz, ozodligimiz orqali erishdik va bu boy tariximiz, boy an'alarimiz, boy me'rosimizni dunyoga baralla faxr va g'urur bilan namoyon qilishimiz lozim.

Farzandlarimiz bizdan ko'ra aqliroq, kuchliroq va albatta baxdliroq bo'lishlari kerak, degan shiorming hayotga tadbiiq etilayotgani va ulkan imkoniyatlar yaratib berilayotgani har jabhada amal qilayotir. Yuqorida sanab o'tilgan ko'rik- tanlov va festivallar yurtimizning siyosatida bolalar musiqasi va san'atiga alohida e'tibor berilayotganini ko'rsatadi. Mayli, bolalar kelajakda professional san'atkor bo'lishmasin, lekin ularning qalbi go'zallikka oshno bo'ladi, yomonliklarga, yomon niyatlarga yo'lamaydi.

Demak, turli dinlar vakillari ham, oddiy omma ham so'zlarning bemiyl qudratini anglab yetgan, uning inson yuragining tub-tubiga yetib borishidan unumli foydalangan. Va aynan so'z qudratini oshirishda esa qo'shiqchilikdan foydalanilgan va foydalanib kelinmoqda.

Qo'shiq, kuy yordamida nafaqat insonni balki boriqdagi barcha jonli narsalarga ham ta'sir o'tkazish mumkin. Jonli mavjudot borki uning organizmida suyuqlik mavjud. Inson organizmining 70 foizi suyuqlikdan tashkil topgan. Yaponiyalik olimlarning tadqiqotlaridan birida ikki idishga suv solinib ularning biriga klassik qo'shiq eshittirilgan va muzlatilgan. Ikkinchi idishdagi suvga rok yo'nalishdagi qo'shiq eshittirilgan va u ham muzlatilgan. Muzlatilgan idishlarning birinchisi, ya'ni klassik qo'shiq eshittirilgan idishda muzlatilgan suvda hosil bo'lgan kristall shakllari bejirim, chiroyli gullar, naqshlar chizilgandek ajoyib shakllar hosil qilgan. Ikkinchi, ya'ni rok qo'shig'i eshittirilgan idishda muzlatilgan suvda qilichsimon, tikanaksimon kristallar hosil bo'lgan. Shunga o'xshash tadqiqotlardan birini gollandiyalik olimlar ham

o'tkazishgan. Ularning tadqiqotlari gul ustida bo'lgan, ya'ni uchta bir hil gul ekilgan. Ularning birinchisiga klassik qo'shiq, ikkinchisiga folklor qo'shiq, uchinchisiga rok qo'shiq eshittirib borilgan. Klassik va folklor qo'shiq eshitgan gullar o'sib gullab hushbo'y hid tarata boshlagan. Rok qo'shiq eshittirilgan, gul so'lib, qurib qolgan. Buyuk Britaniyalik doktorlar ham shunga o'xshash tadqiqot o'tkazishdi. Tadqiqot ona qornidagi bolaga ham ikki yo'nalishdagi musiqa ya'ni, birinchisi klassik qo'shiq, ikkinchisi rok qo'shiq eshittiriladi. Natija xuddi yuqoridagidek. Klassik qo'shiq eshitgan vaqtida homila o'zini juda yaxshi his qilgan, rok qo'shiq eshitgan xomilada salbiy holatlar kuzatilgan. Chunki, ona qornidagi bolaning yurak urishi normal holati daqiqasiga 128 marta. Aynan klassik asar eshitgan ona qornidagi bolaning yuragi daqiqasiga 128 marta urgan. Rok qo'shiq eshitganida esa daqiqada 158 marotaba yurak urgani kuzatilgan. Ona qornidagi bolaning eshitish organlari 20 haftaligida to'liq rivojlanishi fanga ma'lum. Shuningdek, tug'ilishi bilan nafas olish uchun yig'ilashi uning birinchi ovoz chiqarishi hisoblanar ekan.

Bundan anglash mumkin-ki, musiqaning, qo'shiqning nafaqat suvga qolaversa, butun olamga ta'siri bor ekan. XIX - asrning o'rtalarida rus olimlari agressiv xarakterdagi musiqalar inson ongini pasayishiga olib kelishini, unda qo'rquv, boqibeg'amlik, g'arazgo'ylik kabi yomon illatlar kuchayishini isbotlaganlar. Bundan o'n ikki asr ilgari Sharq mutafakkirlari "Bolaga past ovozda, yoqimli so'zlar bilan gapirish va musiqa bilan ko'ngliga yo'l toping. Voyaga yetgach u boshqa bolalardan yetukligi, ongliligi, aqliligi, farosatligi bilan ajralib turadi" deb ta'kidlaganlar. Shu o'rinda bir misol. Nemis bosqinchilari yetakchisi Gitler omma oldida nutq so'zlashidan oldin agressiv xarakterdagi musiqa qo'yilar va undan keyingina Gitler o'z nutqini boshlar ekan. Gitler bundaymusiqadan askarlari o'rtasida agressiv kayfiyatni kuchaytirish va shu orqali insonlar miyasini zaharlash maqsadida foydalangan. Va bu maqsadiga erisha olgan ham. Tarixiy dalillar bunga yorqin misol bo'la oladi.

Inson ovozi va uning hususiyatlari to'g'risida so'z borganda, yevropalik va osiyolik xonandalarning tushunchalari, fikrlari, mulohazalari bir xil. Ammo ularhar xil atamalar bilan nomlangan. Misol tariqasida D.Mullaqandovning "Некоторые особенности Узбекского вокального исполнения и художественно-эстетическая взаимосвязь между Русской вокальной школы." (O'zbek xonandaligining ayrim o'ziga xos jihatlari va va rus vokali badiiy estetik talablari, tajribalari bilan

APM inv. № 3399/4A

ovozini yaratish uning o'zining qo'lidan kelmaydi. Ammo ovozni musiqaq rosmi sozlash, parvarishlash va mutanosib hamda xushsado ishlatish bu albatta san'atdir. Jamoa bo'lib kuylashda har bir insonning o'ziga xos ovozi, uning tembi, diapazoni, ovoz kuchi holatlari inobatga olish va partiyalarga (soprano, alt, tenor, bariton, bas) bo'lish lozim. Jamoa bo'lib, Xor bo'lib ishlash jarayoniga ham o'ta ehtiyotkorlik bilan yondoshish lozim. Inson ovozi tabiiy tirik asbob (instrument), unga nisbatan ehtiyot bo'lib harakat qilmasa xor artistlarining ovozlari shikast yetkazish va hatto ovoz yo'qolish oqibatlariga ham olib kelishi mumkin. Bunda xormeyster yoki dirijyordan o'ta mohirlik talab etiladi. Chunki, xor jamoasida qilingan birgina xato keyinchalik yomon oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Shifokorlarning ta'kidlashlaricha, to'g'ri nafas olib qo'shiq kuylagan yoki damli cholg'u asboblari chaladigan inson nafas yo'lida uchratadigan barcha kasalliklardan batamom qutulgan ekan. Bundan tashqari qo'shiq kuylaganda yuzdagi muskullar ishlaydi va yuzga ajin tushish jarayonini qisqartiradi, qolaversa, qo'shiq kuylovchining nutqi ravon bo'ladi. Qo'shiqchi yurak dardlarini qo'shiq yordamida chiqarib yuborishi mumkin. Bu esa qo'shiqchida qarish alomatlarini sekinlashtiradi. Bundan shunday xulosaga kelish mumkin, ya'ni qo'shiq kuylagan inson ham ma'nau, ham jismonan shakllanadi. Eshituvchi esa bundan faqat ma'naviy ozuqa oladi. Jamiyatimiz madaniy taraqqiyotida o'ziga xos yo'nalishga ega bo'lish davrning asosiy masalalaridan biridir.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Xor nima?
2. Xor ijrochiligi nimalarni talab qiladi?
3. Dirijyor so'ziga ta'rif bering.
4. Jamoaviy qo'shiqchilik haqida "Avesto" da nimalar deyilgan?
5. Jamoaviy kuylashning boshqa dinlardagi o'rni qanday?
6. Musiqaning inson ruhiyatiga ta'siri qanday?

Mustaqil mashg'ulotlar:

1. Xor jamoalarining ijod jarayonini kuzating.
2. Turli xor jamoalari ijro uslubining bir biridan farqlarini aniqlang.
3. Xor jamoalarida dirijyorning ish uslubini kuzating.
4. Jamoa qo'shiqchiligi borasidagi yana boshqa ma'lumotlarni izlang.
5. Boshqa olimlarning ham jamoa qo'shiqchiligi o'id inson ruhiyati va tarbiyasiga bog'liq tadqiqotlarni o'rganish.

o'zaro bog'liqligi.) San'atshunoslik fanlari nomzodi ilmiy darajasi uchun yozilgan bu dissertatsiyada asosan ovozlarning turi va tusi haqida gapirilib, o'zbek xonandaligi rus vokal maktabi bilan taqqoslangan. E'tiborga molik tomoni shundaki, qadimdan nomlanib, keyinchalik unutilayotgan ijro uslublarining atamallari va ularni o'sha davr xonandalik maktablari bilan ilmiy taqqoslab berilgan. Jumladan, D.Mullaqandov shunday yozadi: "O'zbekistonda vohalar uslublaridan tashqari uch xil maktab, uch xil ovoz chiqarish ijro uslublari mavjud. Bularidan binnigi (носовой), gulligi (ропловой) va ishkami (брюшной) uslublari ustoz shogird an'anasi orqali shu kunga qadar yetib kelgan." Mustaqillikka erishganda buyon ham milliy me'rosimizni, ham dunyoviy ilmlarni o'zlashtirishga keng yo'l ochildi. Sobiq Ittifoq davrida milliy me'rosimizga unchalik e'tibor qaratilmas edi. Musiqa sohasida asosan Yevropa kompozitorlari, xonandalar, musiqashunoslarining hayoti va ijodi, asarlari o'rganilar edi. O'zbek kompozitorlari va bastakorlari to'g'risida dars vaqtida qisman aytib o'tilsada, o'zbek xonandalari to'g'risida nari borsa qisqagina ma'lumot berilar edi. O'zbek xonandalarining ovoz ko'lami, ularning ijodiy faoliyati to'g'risida-ku faqat og'zaki tarzda, ular bilan suhbatlashgan, yonlarida bo'lgan insonlar orqaligina eshitish mumkin edi, xolos. Kitob shaklida yoki badiiy-informatsion jandagi ma'lumotlarni o'sha davrlarda topish juda qiyin edi. Mustaqillik sharofati bilan o'zligimizni anglash, uning qadriga yetish, uni kelajak avlodlarga bekami ko'st yetkazib berish shartligini anglab yetdik. Shu o'rinda Al-Farobiyning fikrlarini ta'kidlash joiz: Musiqada ikki xil ovoz bor. Biri tabiiy ovoz bo'lib, u insonning halqumidan taraladigan ovozdur. Uning tabiiyligi shundaki, hech bir inson ovozi boshqasini o'xshamaydi, ya'ni, dunyoda nechta odam bo'lsa shuncha bir-biriga o'xshamaydigan ovozlari bor. Qolaversa, o'zgarish, rivojlanish va so'nish xususiyatiga ega. Ikkinchi xil ovoz bu musiqiy cholg'ularning tovushidir. Ularning sun'iyiligi shundaki, barchasi - odam ovozigina taqlid qiladi. Bundan tashqari bir biriga o'xshaydi (masalan: tanbur tanburga, sunay sunayga, skripka skripkaga va hokazo) va odam ovozidan farqli o'laroq o'zgarmaydi hamda umri uzoq bo'ladi. Inson ovozigina alohida e'tibor kerak bo'lib u bilan ishlash katta mehnatni talab etadi. Ayniqsa, jamoa bo'lib kuylashda esa alohida jihatlariga ehtiyotkorona yondashish kerak.

Ovoz san'ati deganda biz bir tomondan, Alloh in'om etgan ne'matni tushunsak, ikkinchi tomondan, o'sha ne'mat ato etilgan insonni va uni o'sha ovozdin qanday foydalanishini, tushunamiz. Darhaqiqat, inson

O'qish uchun adabiyotlar

1. E.Toshmatov, *Dirijyorlik*. T.: 1998.
2. L.I.Ukolova "*Dirijirovanie*" Mosk. 2003.
3. B.Otaev "*Dirijerlik*" Tash. 2003.
4. P.Klark, A.Xakimova "*Zoroostriзм*"
5. B.Shomaxmudova "*Xor lug'ati*".

1.2. Yevropa davlatlarida xor ijrochiligining paydo bo'lishi

XV-XVII asrlarda Yevropada yashab ijod etgan kompozitorlar hayoti va ijodi

JOSKIN DEPRE

Niderlandiya maktabining ko'zga ko'ringan yorqin namoyondalaridan biri Joskin Depre taxminan 1450-yillar atrofida shu davlatning Konde shahrida tug'ilgan. Joskin Milanda va Rim shahridagi Sikstin kapellalari xonandasi edi. Keyinchalik Kambr shahridagi saroy kapellasini boshqargan. J.Depre 1521-yilda o'z vatanida vafot etgan.

Zamondoshlari Ya.Obrext va Ya.Okegenlardan farqli o'laroq, Joskin inson his tuyg'ulari va o'y fikrlarini musiqa aks ettirishga, uni yanada yorqin ranglarda ifodalashga, musiqa va so'z orasidagi muvaffaqlikka erishdi. U o'zining shogirdlariga "Asl musiqachi quvonch haqidagi so'zni quvnoq musiqa bilan, qayg'u haqidagi so'zni qayg'uli musiqa bilan uyg'unlashtirishi lozim"ligini aytgan. Bundan tashqari o'z shogirdlarini tonlar ketma-ketligi, musiqa va so'zlarning har bir bo'g'inga nisbatan to'g'ri bo'linishi va tavsiflanishi bilan mohirona qurollantirgan.

Joskin xor yozuvi texnikasini mukammal bilan va shu bilimlarini har xil janrdagi xor asarlarini yaratishda qo'llar edi. U saroy uchun yoziladigan xor asarlari bilan bir qatorda diniy xor asarlari, messalar ham yozar edi. Messa bu – musiqiy asboblarning jo'rligida yoki jo'rsiz a'kapella shaklidagi xor (yoki, yakkaxon va xonandalar guruhi) uchun yozilgan ko'p qismlik asar. Bu asar belgilangan lotin tekstlar asosida katolik cherkovi ziyofatlarida ijro etilgan. Undan 32 ta messa yodgor bo'lib qolgan. Ulardan diatonik ohanglarda yozilgan "La, sol, fa, re, mi",

"L'homme armé" ("Qurollangan odam"), "Hercules dux Ferrarie" messalari mashhurdir.

Joskin 51 ta motet yozgan. Motet bu – XII-XIV asrlarda rivojlangan, xor akapella tarzida ijro etadigan polifonik (bir vaqtning o'zida bir necha ovozlarining turli yo'nalishlarda mujassamlashgan) asardir. Joskin motetlaridan yetti to'plamli "Vultum tuum deprecabuntur" ("Sening huzuringda tavba qilamiz"), "Absalon fili mi" ("Absalomning farzandim"), "Praeter rerum seriem" ("Narsalarning rivojlanishiga to'siq") kabilarni sanash mumkin.

Joskin kantsonalari soni 72 taga yetgan. Kantsona bu – XV-XVI asrlarda rivojlangan ko'p ovozlik, polifonik xor asardir. Unutmaslik kerakki, XVI asr o'rtalarida fuga shaklidagi instrumental asarlarni ham kantsona deyishgan. Joskin o'zining saroy xori uchun yozgan asarlari oxanglaridan ba'zi diniy xor asarlarida foydalangan. Uning asarlari oxanglar ostida ifodali, juda chiroyli va o'ta ta'sirli o'qish san'atiga boydir. Bu uslub rus tilida "rexitativ" deyiladi. Shuningdek, xalq qo'shiqchiligidagi oddiylik va ritmik surattan foydalangan.

J. Deprening "Missa de Beata Virgine" asari qo'l yozmasi

Joskinning polifonik asarlarida ko'p ovozli klassik yozuvning ko'p turlarini uchratish mumkin. U mavzularda oddiy kanondan tortib murakkab stret imitatsiyalarigacha juda mohirona foydalangan. Uning xor asarlari yozuvi mantiqiy va aniqligi bilan ajralib turadi. Joskin o'z zamonasining polifonist kompozitori deyish mumkin, uning asarlarida akkordlar yig'imi ham uchraydi. Polifonik yo'nalishi bilan birga akkordlar yo'nalishi bo'lgan, qayta ishlangan italyan xalq qo'shig'i

“Scaramella” (chigirtkalar hujumi) nomini olgan asar bunga misol bo’la oladi. Bu qo’shiq o’zining yengil yumorga yo’g’irilgani, raqsboblighi, sinkopalar va punktirli ritmlari bilan e’tiborni tortadi. Xorning ikkinchi qismida imitatsion polifoniyaning usullari barcha xor partiyalarining kirish qismlarida, ketma-ketlik bilan foydalanilgan. Ushbu asarda tenorlarning harakatini belgilash, melodik rolini ko’rsatish o’sha davrning xor asarlariga xosdir.

KLEMAN JANEKEN

Frantsuz uyg’onish davrining yorqin kompozitorlaridan biri bo’lgan Klemen Janeken taxminan 1490-yillarda tug’ilgan. 10 yil davomida Anjere shahridagi saroy musiqa kapellasida raxbarlik qilgan. 1540-yillarning oxirida gertsog Giza saroyida kapellachi xonanda sifatida ishlagan. Taxminan 100 yil yashagan va 1590-yillarda vafot etgan. 200 dan ortiq ko’p ovozli

shansonlar yozgan mohir kompozitor Janeken ijodida messa, motet, fantaziyalar ham alohidalik kasb etadi. Ma’lumki, turli mavzulardagi shansonlar frantsuz uyg’onish davrining eng yirik professional va ko’p tarqalgan janri edi. Janeken ijodiga mansub shansonlar ohangi xalq kuylari ohanglariga yaqin turadi va ularda polifoniya, garmoniyaning rang-barang vositalari ishlatilgan. Masalan, “Au verd boys” shansoni, o’zbek tiliga tarjima qilsa “Yashil o’rmon” ma’nosini beruvchi bu asar intonatsiyasida, suratida va tuzilishida xalq qo’shiqlarining ta’siri sezilarlidir. Bu shansonlarning she’rlari o’sha davrning atoqli shoiri Per de Ronzor tomonidan yozilgan. Agar Klemen Janeken va Joskin Depre ijodini solishtiradigan bo’lsak, Janekenning xor asarlarida gomofon-garmonik yig’imidan keng foydalanilganligi bilinadi.

Janeken o’zining zamondoshi, mashhur “Gargantuyura va Pantagryueya” asari muallifi Rable singari o’z asarlariga realistik janr xususiyatlarini kiritishga intilgan. Uning musiqasi xalqchil, ohangi tez yodda qoladi, yorqin, quvnoq harakteri bilan ajralib turadi. Kompozitor o’z messalarida xalq qo’shiqlaridagi tantanavorlikni, fanfarli intonatsiyalarni yanada kuchaytirib kiritgan. Shundan bo’lsa kerak, bu

asalar hozirgacha nafaqat saqlangan, balki kompozitor tug’ilib o’sgan yurtida sevib kuylab kelinmoqda.

Klemen Janeken o’z asarini xor artistlariga o’rgatmoqda

Janekenning “Marinyano yonidagi jang”, “Ov”, “Qushlar qo’shig’i”, “Parjining ko’cha qo’shiqlari” kabi xor asarlari juda mashhurdir. Bu asalar polifonik yig’imda yozilgan. Ularda kompozitor tabiat va tevarak atrofdagi tovushlarni ustalik bilan ifodalab, intonatsiyalab bergan. Ushbu asarlarni tinglash jarayonida qushlar qo’shig’ini ham, savdogarlar qiyqirig’ini ham, jangovor chaqiriqlarni ham eshitish mumkin. Masalan “Le chant des oyseaux” ya’ni “Qushlar qo’shig’i” xori yorqin tasvir, lirik ohang bilan uyg’unlashadi. Xor ijrochiligidagi bunday o’ziga hos ritmik harakatda hayotdagi qiyinchiliklar, qarama-qarshiliklar, qushlarning sayrash turli ko’rinishda rivojlana boradi. Xor tuzilishidagi rondo shakli, orzu-mushohadali harakterlarni o’z ichiga oladi. Bu asarni tinglagan kishining tasavvurida sayroqi qushlarga to’la so’lim bog’ manzaralari paydo bo’ladi. Qushlarning sayrash xorning har bir ovozi shunday mohirona ifodalanadiki, eshituvchining ruhiyati ko’tariladi, mirqib bahra oladi va o’zini go’yo Jannat bog’larida yurgandek xis qiladi⁵.

⁵ С. Липпо, Д. Локшин “Зарубежная хоровая литература” вып. №1 Москва 1964

Le chant des Oyseaux

Allegretto moderato
(Carnegie)

1re
vous, cœurs en - der - mis.
Re - veillez vous, cœurs en - der - mis,
Re - veillez

vous, cœurs en - der - mis, Le dieu d'a - nous vous son -
mis, Le dieu d'a - nous vous son -
Le dieu d'a - nous vous son -

ne, re - veillez vous, Re - veillez vous, cœurs en - der -
ne, Re - veillez vous, cœurs en - der -
Re - veillez vous, cœurs en - der - mis, cœurs en - der -

Polifonik yo'nalishda yozilgan asarning namunalari orasida kanon va stretli imitatsialar ham ko'zga tashlanadi. O'sha davrlarda polifonik

elementlardan foydalanish hamma kompozitorga ham nasib qilavermagan. Qolaversa hamma Janeken bilan zamondosh kompozitorlar ham polifoniya nima ekanligini tushunishmagan.

1re
vous, cœurs en - der - mis.
Re - veillez vous, cœurs en - der - mis,
Re - veillez

La Bataille

vous, cœurs en - der - mis, Le dieu d'a - nous vous son -
mis, Le dieu d'a - nous vous son -
Le dieu d'a - nous vous son -

Asar doriy va eoliy laddlari elementlari yordamida yozilgan.

To'rt ovozli aralash xor uchun yozilgan "Marinyano yaqindagi jang" fantaziyasida Janeken fransuz va shveytsar qo'shiqlari o'rtasidagi jang kartinasini chizgandek go'yo. Uning janrlari surati ko'makchi tovush (xavotirli signallar, g'alabali ohang) lahzalariga boy. Boshqa asarlarida bo'lgani kabi, bu asarida ham Janeken turli bog'lamlar (pereklichka) va imitatsiya usullarini ishlatgan. Fanfarlarga taqlid qilgan. Xor ovozlari turli temblarlarda tonika uchtovushligi asosida foydalangan. Jumalarning qisqaligi, ritmik harakatchangligi asarning o'ynoqi xarakterga ega ekanligini bildiradi.

JOVANNI PALESTRINA

Jovanni Palestrina 1526-yillar atrofida Rim yaqinidagi Palestrina shahrida tug'ilgan. Uning asl ismi Jovanni Pertuidji bo'lgan. Keyinchalik familiyasini tug'ilgan shahri nomiga o'zgartirgan. Bolaligidan Rimdagi cherkov xorlarida qo'shiq kuylagan, mahalliy kompozitorlardan ilm o'rganagan. Unga Niderlandiyaning mohir, zabardast ustalarining musiqalari juda katta ta'sir ko'rsatgan. Shuning uchun ham Palestrina-ning asarlarida Niderlandiya ustalarining uslublari yaqqol ko'rinadi. Uning ustozlari o'sha davrda jahonga mashhur maktablarda ta'lim olgan musiqachilar edi. Palestrinaning ilk ijodiga bu insonlar katta turtki bo'lgan va bu haqda uning tavsifnomalarida ko'p ta'kidlangan. Kompozitor sekin-asta bilan musiqa tilini o'rganib oladi va uni ortiqcha murakkabliklardan tozalaydi.

1544-yilda o'zining tug'ilib o'sgan shahrida organ ijrochisi va kapella xori rahbari lavozimida ishlaydi. 1551-yilda uni Rimdagi muqaddas Pyotr soborining xoriga rahbarlikka taklif qilishadi. O'sha yillarda uning "Messa" va "Madrigal" asarlari bosmadan chiqqan. Shu o'rinda izoh berib o'tsak, Madrigal bu - XVI asrgacha bir ovozlik va keyinchalik ko'p ovozlik xor uchun yozilgan, saroyda ijro qilinadigan asar. Asarning mazmunida muhabbat va go'zallik ma'nolari aks etadi.

1565-yildan papa Piya IV saroyida ishlay boshlagan Palestrinaga samarali mehmatlari uchun maxsus farmoni bilan "Papa kapellasining kompozitori" unvoni beriladi. Bu yuksak unvonga bor yo'g'i ikki kishigina sazovor bo'lganligini ta'kidlash lozim. Ulardan biri Jovanni Palestrina bo'lsa, ikkinchi kompozitor Feliche Anerio edi.

Palestrina 1571-yilda muqaddas Pyotr kapellasiga qaytadi va umrining oxirigacha shu jamoada ishlaydi. 1594-yilda vafot etgan kompozitor o'sha soborga dafn qilinadi.

Palestrinaning ijodiy merosi ulkan. U faqatgina xor a'cappellasi uchun 93 ta messa, 274 ta motet, 139 ta madrigal yozgan. O'sha davrdagi ikki zamondosh kompozitor Orlando Lasso va Jovanni Palestrina ijodlari borasida so'z bors, birining kontreformatsiyaning og'ir sharoitlarida, ikkinchisining shoxona Myunxen sharoitida ijod qilganligi asarlariga o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmagan.

Palestrinaning diniy messalari Orlando Lassoning messalariga nisbatan ikki baravar ko'p. Madhiya, sekventsiya va boshqa asarlar Palestrinaning messalar yaratishiga mavzu va manba bo'lib xizmat qilgan. Ayrimlarga esa o'sha davrdagi xalq qo'shiqlari asos bo'lgan. Shunday qilib, kompozitor messalaridan biri "L'omme arme" nomli mashhur frantsuzcha qo'shiqning nomini olgan, uning ohangi messaning tematik asosini tashkil etadi.

Palestrina madrigal va motetlariga mavzu tanlashda boshqa kompozitorlarga ham murojaat qilgan. Jovanni Palestrina va Orlando Lassolarning ijodiy merosi XVI asr vokal-xor polifoniyasi rivojiga ulkan hissa qo'shgan va o'sha davrning eng go'zal asarlari cho'qqisi hisoblanadi va musiqa ilmi sohasida Yevropa uyg'onish davrini yakunlaydi.

XVI asrda gullagan xor ijrosining a'cappella uslubi haqida gap ketganda, dastlab Palestrina uslubi namoyon bo'ladi. O'sha davrlarda niderlandlar qo'shiqlarni faqat ayrim holatlardagina musiqa asboblari jo'rfigisiz ijro etishgan bo'lsa, italyanlar aksincha, chiroyli vokal ijrosini ishlab chiqishgan va unga har xil asboblarni jo'r qilishni jinoyat hisoblashgan.

Palestrina kontrapunkt texnikasini hech qachon oddiy maqsadlarda ishlatmagan, biroq badiiy o'yalarini ro'yogga chiqarishda undan unumli foydalangan. U o'zining messalarini ayrim ifodali ohanglar bilan qamrab olar va Cantus firmus usulidan voz kechmas edi. Misol qilib "Ut-re-mi-fa-sol-la" messasini keltirishimiz mumkin. O'sha davrlarga xos messalarda polifonik yozuvning asosiy uslublari saqlab qolinggan, lekin birinchi o'ringa garmonik yig'im olib chiqilgan. Besh ovozli "Missa Dominicalis" xorlari "Kyrie" va "Sanctus" polifonik yig'imda saqlangan, "Gloria" va "Credo" polifonik yig'imi esa akkord yig'imi bilan almashinadi. Mana shularda polifoniya va garmoniyaning alohida tengligi namoyon bo'ladi va bu Palestrina uslubiga xosdir.

Palestrina messalarining tarkibi 4-5 ovozli va 2 ta xor uchun 8 ovozliklari ham bor. Kompozitorning messalari orasida 3 ta messa ayniqsa, dong taratgan. Bular: "Missa Papae Marcelli" ("Marchello papasining messesi"), "Lauda Sion" ("Sionga maqto'v"), "Tu es Petrus" ("Sen Pyotrsan"). "Sionga maqto'v" messasi an'anaviy 6 ta qismdan iborat bular: "Kyrie", "Gloria", "Credo", "Sanctus", "Benedictus", "Agnus dei". Uning asosi miksolidiy si-bemol majori tonidadir.

Faqat kadentsion tuzilishlarda iya-bemol iya-bekar bilan almashadi. "Kyrie" asosiy mavzusining barcha qismlari uncha katta bo'lmagan.

ritmik o'zgarishlar bilan o'tadi. Bu bilan butun asarda mavzu umumligiga erishiladi. Mavzu Palestrinaning shaxsiy motetidan olib o'zlashtirilgan.

Kyrie Eleison

Soprano I. Kyrie eleison

Soprano II. Kyrie eleison

Contralto I. Kyrie eleison

Contralto II and Tenor. Kyrie eleison

Bass I. Kyrie eleison

Bass II. Kyrie eleison

Palestrina o'z messalarida polifoniya misollari bilan bir qatorda akkordlarning yozma bayonidan ham foydalangan. Masalan, ikkinchi qlam "Gloria"da.

Gloria in excelsis

Tutti. Gloria in excelsis Deo.

Soprano I. Et in terra pax hominibus bonae voluntatis.

Soprano II. Et in terra pax hominibus bonae voluntatis.

Contralto I. Et in terra pax hominibus bonae voluntatis.

Contralto II and Tenor. Et in terra pax hominibus bonae voluntatis.

Bass I. Et in terra pax hominibus bonae voluntatis.

Bass II. Et in terra pax hominibus bonae voluntatis.

“Kyrie” messasining I-qismi, hajm jihatidan uncha katta emas: atigi 43 takt va uchta bo‘limdan iborat:

1. “Kyrie eleison”
2. “Christe eleison”
3. “Kyrie eleison” dan iborat.

“Kyrie” xorining bunday tuzilishi Palestrina messalari uchun o‘ziga xosdir. Bu sifatni keyinchalik boshqa kompozitorlar, ko‘p hollarda I.S.Bax o‘z asarlarida qo‘llagan. Agar I-bo‘lim “Kyrie” da polifonik rivojlanish asosini yuqorida qayd etilgan mavzu tashkil etsa, II-bo‘limda boshqa polifonik mavzu ishlab chiqiladi.

III-bo‘limdagi mavzu intonatsiya va ritmikasiga ko‘ra ikkinchi bo‘limga yaqinroq. Palestrinaning tarjimai holini yozgan Juzeppe Bainining yozishicha “Sionaga maqov” “engil, ravon ovozli, uncha katta bo‘lmagan, go‘zal uslubdagi kompozitsiyadir”. Chuqur poetik mavzu bilan yo‘g‘irilgan oliy madrigallarda Palestrina musiqali obrazlarning haddan tashqari ma‘nodorligiga erishadi. Palestrina madrigallarining asosiy mazmuni bu muhabbat lirikasidir (ba‘zilari Petrarka she‘rlariga yozilgan). Ularda kompozitorning musiqali ovoz yozuviga iqtidori namoyon bo‘lgan, ularning garmonik tili erkin va ta’sirli, diniy kompozitsiyalarda xromatizmdan qo‘rqmay foydalanilgan. R.Gruber yozishicha: “Eng zo‘r madrigallarda Palestrina relefli deklamatsion ma‘nodorligiga erishadi va o‘sha zahoti ifodalangan kechinmalarga katta zavq bag‘ishlaydi, ba’zida u qarama-qarshi holatlarni to‘qnashtirganday bir kayfiyatdan ikkinchisiga muvaffaqiyatli o‘tishga erishadi”.

Bunday musiqaga 4 ovozli “La cruda mia nemica” (“O mening rahmsizim”) madrigali misol bo‘la oladi. Asar sevgi otashida qovurilayotganini sezmayotgan bag‘ritosh qiz tufayli achchiq hayot kechirayotgan yigit iztiroblarini kuylangan. Bu asarda musiqa bilan she‘r mazmuni va tuzilishi o‘rtasidagi bog‘liqlik juda aniq aks etgan. Shunday qilib, poetik matnning uch qismli tuzilishi musiqa shaklining ham uch qismli sharoit tug‘diradi. Madrigal ohangi odatdan tashqari shoirona, nozik, fakturasi esa tiniq. Bayonning polifonik usullari idrok etishga xalaqit bermaydi. Alohida xor guralari va tutti xorini solishtirish juda o‘rinli. Yorqin sekinlashish, qayishqoq ritm, dinamikani qarama-qarshi almashinuvi va temp musiqa obraziga katta tezlik bag‘ishlaydi.

ORLANDO LASSO

Niderland maktabining buyuk polifonisti, kompozitori Orlando Lasso soning ijodi, Palestrina ijodi kabi XVI asrning xor musiqasi rivojida yuqori o‘ringa ega. Orlando Lasso ning tug‘ilgan vaqti aniq emas, 1532-yilda tug‘ilgan deb taxmin qilinadi. Bolaligida Lasso ona shahri Mons (Belgiya) cherkovi xorida kuylardi. Boladagi musiqaga iqtidor va ovoz shunchalik hayratomuz ediki, hatto bundan foydalanishni istaganlar bir necha bor bolani o‘g‘irlashga harakat qilishadi. 2 marta Lassoni ota-onasi qutqarib qoladi. Uchinchi martasida maqsadlariga erishishadi. Bola general Ferrante Gonzag harbiy lageriga tushib qoladi, uni keyinchalik Italiyaga olib ketishadi. U yerda Lasso italiyan madaniyatining buyuk namoyondalari bilan tanishadi. Ko‘p yillar mobaynida Milanda, Neapolda va Rimda yashab ijod qiladi. Milan soborida Yevropa kompozitorlarining ijodini, ayniqsa, xor musiqasini obdon o‘rganadi.

1553–1554-yillar mobaynida Rimdagi Ioann Lateran kapellasiga rahbarlik qiladi. Bu yerda Lasso Palestrinaning messalari, madrigallari bilan tanishadi.

1555-yilda Antverpenda Lassoning madrigallari, villanellalari, frantsuzcha qo‘shiq - shansonlari va motetlari kirgan birinchi to‘plam chop etiladi. Shu o‘rinda kichik izoh: Villanella italyanchadan tarjima qilganda dexqonchilik, chorvachilik, qishloq qo‘shiqlari va raqslari degan ma‘noni beradi. To‘plam yuqori baholanib, Lassoning asarlari Myunxenda, Venetsiyada, Frantsiyada, Neapolda, Antverpenda, Lionda va Parijda nashr qilina boshlaydi. 1556-yillar oxiridan Lasso Myunxen saroyi qoshidagi kapellada kuylay boshlaydi. So‘ng kapellaga umrining oxirigacha rahbarlik qiladi. Orlando Lasso 1594-yilda vafot etgan.

Lasso Myunxenda yashaganida asosiy ijodini cherkov musiqasiga qaratgan. Bu davrda 500 ta motet, 50 ga yaqin messa yozgan, biroq, madrigal va qo‘shiqlar yozishni aslo to‘xtatmaydi. Italiyan, frantsuz shoirlarining she‘rlariga yozgan qo‘shiqlari o‘z vaqtida katta shuxrat qozongan.

Lasso asl badiiy mahorati bilan filland, italyan, frantsuz, nemis xalq qo'shiqlari, madaniyati mohiyatiga chuqur kirib boradi va o'zining qo'shiqlarida ulardan unumli foydalanadi.

Lasso u yoki bu qo'shiqning milliy xususiyatlaridan kamdan-kam hollardagina chekingan; o'zining frottolasini gamofon-garmonik yig'inda yozgan. "Matonmasining" rondo shaklidagi, ohangi juda sodda, shubhasiz xalq hirgoyilaridan tashkil topgan. Shu o'rinda kichik izoh: frottola italyanlarning sevgi-muhabbatni madh etuvchi ko'p ovozi qadimiy qo'shig'i.

Epizod

S *mi - a ca - ra mi fol - le - re - can - tar sot - to fi - ne - sta*
 a *mi - a ca - ra mi fol - le - re can - tar sot - to fi - ne - sta Lan -*
 t *mi - a ca - ra mi fol - le - re can - tar sot - to fi - ne - sta*
 b *mi - a ca - ra tar sot - to fi*

Frotolla "Matona" ioniy ladida yozilgan bo'lib, unda miksolidiy ladi elementlari ham kuzatiladi.

12 [Quasi serena.]

Orlando Lasso - frantsuz "shanson"larining mohir ustasi. Polifoniyaning yuqori darajada bila turib, gomofon-garmonik yig'im boshlovchisi

32

latifida qoʻshiq personajlari xarakteristikasi va chizgilaridan foydalangan. "Qari er" nomli shansonida qari, qoʻpol er obrazini yaratadi. Bunda polifoniya usullaridan, sinkopalik ritmlardan, yosh xotin obrazini yaratishda esa (hikoya xotin tomonidan bayon etilgan), gomofon-garmonik yigʻimdan foydalangan.

Lasso bu qo'shiqning birinchi qismida kontrapunkt oktavalarini yordamida o'sha davrlarda bolalar ovozlari uchun yozilgan mavzularni ayovollarning soprano, alt ovozlari ijro etgan xorning alohida guruhlarini ishlatadi.

Asarda erkak ovozlari yosh ayolning qari rashkchi erining ahmoqligi haqidagi soʻzlarini takrorlaydi. Bu bilan bir tomondan dramaturgim holatini kuchaytiradi, ikkinchi tomondan esa, turmushning komik tomonlarini chizadi.

Ikkinchi qism yosh ayolning achchiq o'yg'a botishi bilan boshlanadi.
Bu qism inson nutqiga yaqin bo'lgan alohida xirgoyilardan tuzilgan.

Lasso qo'shig'ida qari rashkchi er va yosh, jo'shqin ayol obrazlari tinglovchilar ko'z oldida tirikdek gavdalanadi.

Er-xotin o'rtasidagi kelishmovchiliklar mavzusi o'sha davrning xalq qo'shiqlarida keng tarqalgan edi. Solishtirish uchun Lasso qo'shiqlaridan birini misol qilib keltiramiz.

[illegible]

Lassoning nemischa diniy qo'shiqlari ustubi jihatidan protestant xorlariga yaqin, mazmunan boy va juda qiziqarli. Tanishtirmoqchi bo'lganimiz ko'p ovozi nemis hazil qo'shig'ida go'yoki hakamlar kulgusi ham aks etadi.

[illegible]

Lasso nafaqat ajoyib qo'shiqlar yozdi, balki o'sha davrning bosh janri hisoblangan madrigallar ijod qilishga ham juda usta edi. Lassoning muvaffaqiyat qozongan "Le layme bien" - "Men juda sevaman" imitatsion-pollifonik yig'imidagi madrigali uch qismli shaklda yozilgan.

Ikkinchi qismdagi repriza birinchisini to'liq takrorlaydi. "Men juda sevaman" madrigalining asosiy mavzusi soprano ovozlariida kuylanadi. Alt ovozlariidagi mavzu esa tenor va bas ovozlari mavzusi bilan uyg'unlashadi.

XVI asr xor musiqasida Orlando Lasso yozmagan janr yo'q edi. Lasso polifoniyasi (buyuk zamondoshi Palestrinani kabi) tiniq, aniq edi. U ham gomofon-garmonik yig'imdand ustalik bilan foydalangan.

IOGANN SEBAST'YAN BAX

G'arb xor madaniyati rivojida iste'dodli nemis kompozitori Iogan Sebastyan Baxning o'ziga xos alohida o'rni bor. Kompozitor biografiyasida xor san'ati bilan bog'liqligi xususidagi xujjatlar kam emas.

Logan Sebastian Bax 1685-yilda Germaniyaning Eyzenaxe nomli kichik shaharchasida dunyoga keladi. U to'qqiz yoshida ota-onasidan yetim qoladi va akasining qo'lida katta bo'ladi. O'sha davrlarda Loganning akasi Ordrufe shahridagi cherkovda organchi bo'lib ishlar edi. Ukasining bolalarga xos ajoyib ingichka diskant ovoz sohibi ekanligini bilgach, ona shahri Eyzenaxdagi shahar maktabi xoriga olib keladi. U yerda dastlabki bilimlarni olgan Bax keyinchalik Ordruflitseyi xorida, 15 yoshida esa muqaddas Mixail cherkovining maktab xorida qo'shiq aytish boshladi.

Bax hayotining 27 yilini (1723-1750 yillar) Leyptsigdagi muqaddas Foma cherkov maktabini rivojlantirishga sarflagan. Kantor lavozimida ishlagan. Maktabning "Tomaner xor"ga boshchilik qilgan. Har haftaning yakshanba kunlarida, diniy bayramlarda ushbu xor jamoasi Iogan Sebastyan Bax yaratgan "kantata" larni ijro qilardi. Iogan Sebastyan Baxning xor uchun yozgan deyarli barcha asarlariga aynan shu xor jamoasi laboratoriya vazifasini o'tagan. Ushbu xor hozirda ham mavjud va Iogan Sebastyan Bax asarlarini butun dunyoga mashhur qilishda davom etmoqda.

Xor va vokal - simfonik asarlar Bax ijodining deyarli yarmini egallaydi. Eng yirik asarlaridan "Ioanning qayg'ulari", "Matveyning qayg'ulari", "Magnifikat" messa h-moll larda xor birinchi o'rinda turadi. Bundan tashqari Bax asarlariga yana 4 ta qisqa messalar kiradi. Kompozitor ko'pgina motetlar, xorallar, diniy qo'shiqlar ham yozgan.

Bax ijodida kantatalar ham katta o'rin egallaydi. U 300 ga yaqin diniy (ulardan 200 tasi saqlanib qolgan) va 26 ta yuqori darajadagi kantatalar yozgan. Bu janrdagi deyarli barcha asarlarida xor asosiy o'rinda turadi. Bax kantatalari tizimli asarlar bo'lib, raqamlangan. Umumiy mazmun bilan birlashmagan. Agar diniy kantatalarda dramatik mavzu ustunlik qilsa, yuqori darajadagi kantatalarda maishiy mavzu asosiy maqsadga aylanadi. Asosan yuqori darajadagi kantatalari hayotga teran fikr bilan qarashga undovchi ruh bilan sug'orilgan.

Bu buyuk kompozitorning yuqori darajadagi kantatalari kam o'rganilgan. Har bir kantataning yozilishiga qandaydir bir voqea sabab bo'lgan, deyishadi. Masalan, "Vereinigte Zivietracht der wechselseiden Saiten" - "Tortlarning qarama-qarshi birikmasi" Bax tomonidan rim qonunlari professori Tottilba Kortie sharafiga yozilgan yoki ma'lum bir olimning muvaffaqiyatiga erishganiga atalgan "Tonet ihr Pauken! Erchallet, Trompeten!" - "Litavrlar gumburlang! Trubalar yangrang!" kantatasi dunyoga kelgan.

Qator kantatalari hazilomuz. Misol tariqasida "Mer hahn en neue oberkeet" - "Bizda yangi rahbariyat", "Schweugt stille, plaudert nicht" - "Gap sotish o'chsin" kantatalarini aytish mumkin. Ularning hazilga yo'g'irilgani nomanlanishidan ham bilinib turadi.

Raqamlangan kantatalar orasida sevgi mavzusidagi lirik ariyalar, raqsbop musiqalar ham bor.

Baxning saroy kantatalari yorqin tasvirga egaligi bilan ajralib turadi. Misol tariqasida to'liqning shovullashini, shamolning esishini, monaqaldiroq guldurashini juda ham mohirona tasvirlay olgan. Masalan, Gaydnning "Yil fasllari" oratoriyasida monaqaldiroq tovushi Betxovenning 6-pastoral simfoniyasidagi ba'zi qismlarida tasvirlangan. Bu asarlar uchun adabiy tahallusi Pikander bo'lgan Xristian Fridrix Genritsi ismli shaxs yozgan librettolar asos solgan. Bu shaxs aslida amaldor bo'lgan va Bax uchun katta imkoniyatlar ochib bergan.

"Bax dini inkor etgan, deb ta'kidlash kulgili, lekin Baxning dindorligi uning insoniyatidir", deb yozadi musiqashunos Xubov. U nima uchun bunday fikrni aytgan? Buni izohlashga harakat qilamiz. Ma'lumki, Baxning ko'pgina asarlari diniy yo'nalishda yozilgan bo'lib, bu kompozitori dini yaxshi tushunganidan darak beradi. Qolaversa, o'sha davr sharoitlari kompozitor asarlarining xarakteriga ham ta'sir etgan. G'am va qayg'u, quvonch va shodlik, inson tuyg'u va kechinmalari bilan yo'g'irilgan bu asarlarini esa faqat cherkovda ijro etishi mumkin edi. Baxning favqulodda diniy mavzular bilan yuzlanishi, shaxs

mavzularining kantatalardan diniy asarlarga o'tkazilishi, ularda xalq qo'shiqlarini qo'llash, bularning barchasi kompozitorning ko'pgina asarlari shartli ravishda diniyligini bildiradi. Kompozitor yoshi ulg'aygach, kantatalaridan ayimlarini turli diniy asarlarga matnining o'zgartirgan holda kiritadi. Biroq, hammasi emas. Masalan, Veymar davrida yozilgan "Meni quvnoq ovagina ovutadi" kantatasining matn o'zgarishsiz qolgan.

Bax birinchi kantatasini ko'pgina asarlarida ishlatgan. "Hercules auf dem Scheidewege" ("Gangib qolgan Gerkules") kantatasidagi qator nomerlar "Rojdestvo oratoriyasi"ga kiritilgan, "Preise dein Glücke, gesegnetes Sachsen" ("Muruvvatli Saksoniya, o'z baxtingni ulug'la") kantatasidagi birinchi xor messe h-moll (Osanna)da ishlatilgan. "Der Streit zwischen Phoebus und Pan" ("Feb va Panning musoboqasi" kantatasidagi Pan ariyasining h-moll messasidagi Gloria bilan o'xshashligi bor. Bu misollar sonini ancha ko'paytirish mumkin. Diniy kantatalaridagi qator nomerlarining musiqasi diniy asarlaridagi matnlarga unchalik to'g'ri kelmasligi Baxni bezovta qilmasdi.

Baxning "Der zufriedengestellte Aeolus" ("Eol dunyosi yaralishi"), "Der Streit zwischen Phoebus und Pan" ("Feb va Panning musoboqasi"), "Scheleicht spielende Wellen" ("Quvnoq to'liqlar, o'ynang"), "Ovchi", "Qahvali", "Dehqoncha" kabi diniy kantatalari kishi e'tiborini tortmay qolmaydi. "Eol dunyosi yaralishi" kantatasida ozod shamollarning zo'rayishini tasvirlaydi:

Achchiq shijoatingiz to'siqlarini

Erdan uring, uring, supuring uni

Quyosh o'chib, qoraysin deb

CHangda aylantiring.

Girdobga urilib, bo'ron bilan ko'taring

Qorong'ulik qoplab olsin osmonni.

Ushbu mavzu yog'och damli asboblari passajlari (fleyta, goboylar) va trombonlarning "qiyqiriqlari" birdan jaranglaydigan katta orkestr kirish qismini bilan boshlanadi. Musiqa ta'sirchanligining barcha vositalari muallif tomonidan avj olgan shamol kartinasi yorqin tasvirlash uchun safarbar qilingan. Birinchi, uchinchi va o'rta qismlarning mavzularida ba'zi farqlar bor. Chekka qismlari intiluvchi harakat bilan yetkaziladigan ayol, yo ayol erkak ovozlari bilan birgalikdagi yozilgan. Erkak ovozlari qisqa, o'tkir ritmik replikalar ("Uzing, uring") sopranoning

vokalizatsiyasida, keyinroq esa altlar fonida beriladi. Jarangdorlikning oʻsishi asta-sekin barcha xor partiyalarining birin - ketin umumiy oqimga qoʻshilishiga olib keladi:

34 Allegro.

Zer - Cpu - rei - nah - rei - bet, nah - re, zer - bet, cpu - nah - re, zer - bet, cpu - nah - re, zer - bet, cpu - nah - re.

[illegible]

2 taktili, ba'zida 3 takt davomida tez tempda, bitta bo'g'inda, o'n oltitali notalarni kuylash murakkablikka olib keladi va o'ta yuqori vokal texnikani talab etadi. Bu ritmda bir nechta, ba'zida 4 ovozli xor partiyalarining hamkorlikda kuylashida murakkab vaziyat yuzaga keladi. Bunga Paralel kvartsesti- akkordlar (5 taktili) yoki sekstakkordlar (17 taktili) yoki, nihoyat, baslar harakati va detsimada tepada sorano, seskta

38

pastga (18 takt) tenor va altlarda 3 ta xor partiyalari misol bo'la oladi. Bu misolning oxirida tenor va baslarning ovozlari muhim o'zgarishlar bo'ladi:

15 [Allegro]

Zer - rei - Bet, zer - spre - get,
guck - sal - chen, mach - re,

Zer - rei - Bet, zer - spre - get,
guck - sal - chen, mach - re,

maere die Glocken, - re - re - re,
- re - re - re - re - re - re,

Uncha katta bo'lmagan orkestr interlyudiyasidan so'ng I-qismning o'rtasida, barcha xor partiyalari ("Uzing, uring") replikalari avval birgalikda keyin esa galma-gal jiro etadi. Shu bilan birga, qisqa ritmik figura voki davomiylikli turli ovozlarda o'z rangini topadi: Allegro

[illegible]

Xorning oʻrta qismi birinchiidan metro-ritmik tuzilishining baʼzi oʻzgarishlari bilan farq qiladi, 8-chi va 16-chilarning ancha tinch, tanaffuslar bilan uziluvchi tez-tez uchraydigan qisqa jumalari harakatga yanada qizgʻin tus beradi. Agar I-qismda imitatsion polifoniyaning elementlari boʻlsa, oʻrta qism uchun garmonik mamnunlik xosdir:

17 [Allegro]

Durchbrechet die Kyrren. Te u u u. Lust, an.

Durchbrechet die Kyrren. Te u u u. Lust, an.

Durchbrechet die Kyrren. Te u u u. Lust, an.

Durchbrechet die Kyrren. Te u u u. Lust, an.

Oʻrta qism uchun oʻzgaruvchan tonal xilma-xilligi ham xarakterlidir (parallel minorğa modulyatsiyalar h-moll va asosan, dominantlar parallel minorğa fis-moll). Xorning 3-qismi aniq l-sini takrorlaydi.

Shamollari xori "Feb va Pan musobaqasi" kantatasidan shamollari xorini olaylik. obrazli mazmuniga ko'ra "Umiratvorenny Eol" kantatasining 1-nome- riga yaqin.

Tezroq, tezroq
Siz, aylanuvchi shamollar,
Birdaniga hammangiz birga
Daraga uchingiz
Axir bu yerda hatto aks sado sevadi
U yerda ham jaranglab, javob bergani
Ozod shamollarga bu ham yoqadi.

40

Shamollar mavzusini xor orkestr bilan iiro etadi: Vivace e Allegro

Mavzu ahamiyatsiz o'zgarishlar bilan jo'rlkda, ba'zida tenor va baslarda o'tadi. Vivace e Allegro, intiluvchan temp, triol parvozlar va qulashlar uvvilovchi shamolni eslatadi. Xor tutti shi chaqiruvchi xarakterga ega, ritmik figurada qurilgan intonatsiya bilan boshlanadi:

9. 10. [Vivace e allegro]

Yuqori tessitura, bas partiyalaridagi oktava va septimalarga keskin asakrashi va 1-gapning oxirida butun xorning unisonni - bularning barchasi kuchli ohang yaratadi. 2-gap girdob kuchining intiluvchan ekanligini anglatuvchi ta'surotni kuchaytiradi. O'sha-o'sha intonatsiya tonalligida qat'iy jaranglaydi, shamol mavzusi xorning bas partiyasida o'tadi:

20 [Vivace e allegro]

20 [Vivace e allegro]

Vocal line lyrics (German):
 Ich - bin - der - Herr - der - Welt.
 Ich - bin - der - Herr - der - Welt.
 Ich - bin - der - Herr - der - Welt.
 Ich - bin - der - Herr - der - Welt.

Piano part lyrics (Russian):
 Я - ес - ть - Гос - од - ин - ми - ра.
 Я - ес - ть - Гос - од - ин - ми - ра.
 Я - ес - ть - Гос - од - ин - ми - ра.
 Я - ес - ть - Гос - од - ин - ми - ра.

1-va 2- basning oktava xarakati tez tempda triollar bilan ijrochilar uchun qiyinchiliklar tug'diradi. 1-qismning o'rtasi imitatsion ifodalangan. Qisqa imitatsiya – motiv, baslar partiyasida boshlanib, barcha ovozlarda pastdan yuqoriga o'tadi:

21 [Vivace e allegro]

21 [Vivace e allegro]

Vocal line lyrics (German):
 Ich - bin - der - Herr - der - Welt.
 Ich - bin - der - Herr - der - Welt.
 Ich - bin - der - Herr - der - Welt.
 Ich - bin - der - Herr - der - Welt.

Piano part lyrics (Russian):
 Я - ес - ть - Гос - од - ин - ми - ра.
 Я - ес - ть - Гос - од - ин - ми - ра.
 Я - ес - ть - Гос - од - ин - ми - ра.
 Я - ес - ть - Гос - од - ин - ми - ра.

Shu tariqa, 1- qismning boshlanishi butun xorning xayqiriqlarida, o'rtasi esa ovozlarning ketma-ket chiqishida yaratilgan. 1- qismning yakuni asosiy tonallik va keyingi orkestr xulolasiga kirish uchun qurilgan

bo'lib, unga to'liq yakun yasaydi. Kantataning 1- xorida to'liqlar o'yinining rangli, naqshli obrazi berilgan.

Surati bo'yicha kichik bo'lgan xorning o'rtasi qismi yangi, yorqin mavzuli materialni o'z ichiga oladi. Bu yarim rehitativ xarakterdagi qisqa replikalarda aks etadi. Bu yerda jiddiy garmonik bayon mujassam:

22 [Vivace e allegro]

Vocal line lyrics (German):
 Ich - bin - der - Herr - der - Welt.
 Ich - bin - der - Herr - der - Welt.
 Ich - bin - der - Herr - der - Welt.
 Ich - bin - der - Herr - der - Welt.

Piano part lyrics (Russian):
 Я - ес - ть - Гос - од - ин - ми - ра.
 Я - ес - ть - Гос - од - ин - ми - ра.
 Я - ес - ть - Гос - од - ин - ми - ра.
 Я - ес - ть - Гос - од - ин - ми - ра.

O'rtasi qism dominantaning (fis-moll) parallel tonalligida yakun topadi. Repriza ekspozitsiyaning aniq takrorlanishidir.

“Quvnoq to'liqlar o'ynang” kantatasidan to'liqlar xori.

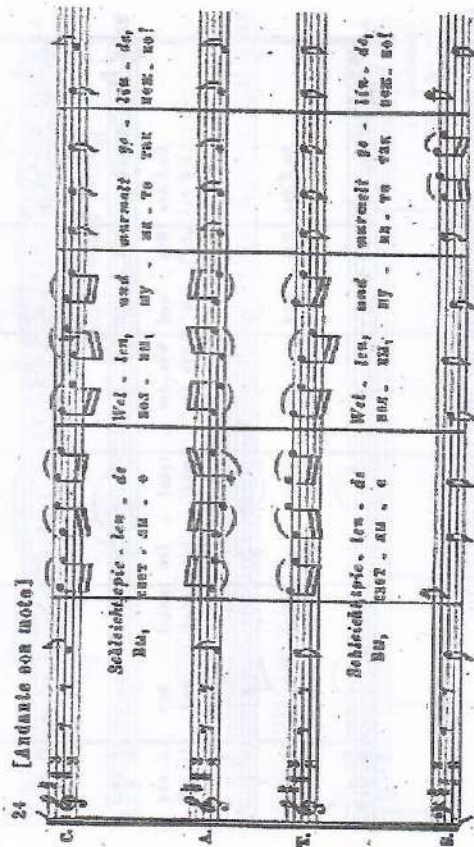
Siz, yorug' to'liqlar,
 Muloyim shovqin solasiz.
 Siz shunday mayin kuylaysizki
 Lekin, isyondek boshlanib
 Ulkan qoyalarni
 Siz barbod qilasiz.

Shunda xohish – istaklar quyilishining quvonchi ortadi,
 Va zavqlanish to'liqlari to'siqlarni yuvadi,
 To'g'onlarni buzib, yuraklarda havotir va qo'rquv qo'zg'atadi.

Asosiy mavzu uncha katta bo'lmagan orkestr boshlanishi bilan o'zadi:

O'rtacha temp, dinamika (piano), Liga-shtrixlari (2 tovush bilan) tinch, biroz harakatdagi to'liqlinlar obrazini yaratadi:

Birinchi gapda (8 ta takt) go'yoki (to'qinlar o'yini) obraz ekspozitsiyasi berilgan: to'qinlarning jumbushga kelishi va tinchlanishi.

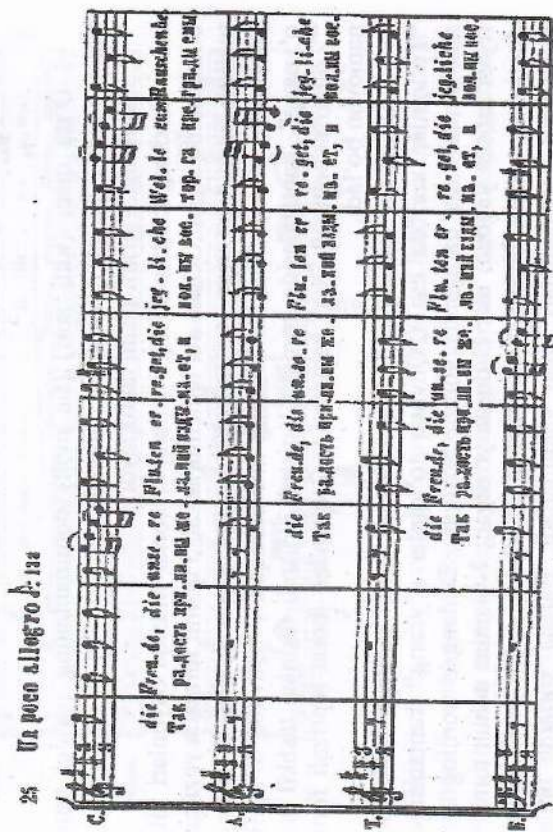
2-gap 1-sidan 2 barobar ko'p (16 ta takl). O'sha mavzuda yaratilgan, uzilmas harakatga ega va ahamiyatli diapazonni o'z ichiga oladi.

Mavzu ayollar ovozlari bilan boshlanib, keyin erkaklar ovozlari-
o'radi. Gap E-dur da tugaydi.

3-gap (8 takt) juda qisqa motivlardan tuzilgan bo'lib, umumiy xotirjamlikni olib kiradi; barcha ovozlari past tessitirada kuylab, (A-dur) dominantasi tonalnostida mustahkamlanadi. Ushbu bosqich orkestr intermediyasi bilan yakunlanadi.

Birinchi qism o'rtasi ishlov xarakteriga ega. Uning boshi imitatsion-polifonik yig'inda bayon etilgan. Asosiy mavzu barcha ovozlarda (soprano, alt, bass, tenor) birin-ketin o'tadi, har bir yangi o'tish boshqa tonalnostda beriladi. Mavzularda bereshning yana 2 ta qo'shimcha o'tishi (altlda va sopranolarda) mavjud. Shu tariqa, ovozlar harakatining aylanishi go'yoki (soprano – altlar – basslar – tenor – altlar – soprano) tutashadi. Mavzuning o'tishi ko'p marta aylangan reprizaning boshi bo'ladi. Uning materialida birinchi qismining orkestr xulosasi yaratilgan.

2 ta katta bo'lmagan, aralash xor bilan ijro etiladigan jumlarlar o'rta qism bo'lib rol o'ynaydi (katta tempda yozilgan (Un poco allegro), uning yig'ilishi asosan garmonik yangi, ajoyib quvonch, xalq xarakteridagi baquvvat mavzu imitatsiyasidan iborat:

Keyinchalik bu mavzuning elementlari har xil ovozlarda basning sekventsion harakatlarida ishlab chiqariladi:

[illegible]

O'rtta qism (tutti xori) (fis moll) dominantaning paralel minor tonalnostida tantanali quvnoq yakunlanadi.

Xorijning 3- qismi 1-sini takrorlaydi.

Baxning kantatalaridagi tanlangan xorlar musiqa bayonlari bilan o'xshashlikka ega. Uchala xor ham murakkab 3 qisimli formada yozilgan, tuzilish jihatidan ariya da capo formasiga yaqin (ya'ni 1- qismini takrorlashi bilan). "Feb va Panning muvsobaqasi", "Quvnoq to'liqlar o'ynang" kantatalarida xorning 1-qismi 3 qisimli formani tashkil etsa, "Умиротворенный Эол" kantatasida 2 qismdan iborat reprizali forma namoyon bo'ladi.

Uchchala xorning o'ra qismi deyarli yangi mavzuli materialda, "To'liqlar xori"da esa ("Quvnoq to'liqlar o'ynang" kantatasidan) asosiy mavzuga qaraganda yorqin tuzilgan. Tanlangan xorning tonal rejasi asosan yagona: ular D-durda yozilgan; 1-qismlar uchun toniko - dominant munosabatlari xos, o'rtalari uchun - (fis-moll) paralel minorning dominantlari bilan yakunlanadi. Barcha xorlarda orkestr kirish qismiga, xulosasi va interludiyasiga ega. Xorning mavzuiy materiali xalq ashulasi negiziga yaqin, bu esa uning hayotiy manbalari borligidan dalolatdir.

Kantataning oratorial formali asarlardan biri "Magnifikat" hisoblanadi, u Bax tomonidan 1723-yilda yozilgan. "Magnifikat" matnida chaqaloq (Isus) tugʻilishini kutayotgan Bibi Mariyaning quvonchi tasvirlangan. "Magnifikat" quvonch bilan yoʻgʻirilgan, yorqin ranglar singdirilgan asardir. Bu klassik partiturasidagi anʼanaviy matnning

jumlalari begona tilda yozilgan, yirik tsiklik asar 5 ovozi aralash xor, yakkaxonlar va orkestr uchundir.

Magnificent in Major

No. 7. Fecit potentiam (Chor.).

J. S. Bach

Allegro energico.

Soprano I
Tutti.
Fo - cù po - ten - ti-am,
fo - cù po - ten - ti-am,

Soprano II
Tutti.
Fo - cù po - ten - ti-am,
fo - cù po - ten - ti-am,

Alla.
Tutti.
Fo - cù po - ten - ti-am,
fo - cù po - ten - ti-am,

Tenore.
Tutti.
Fo - cù po - ten - ti-am,
fo - cù po - ten - ti-am,

Basso.
Tutti.
Fo - cù po - ten - ti-am,
fo - cù po - ten - ti-am,

Violini.

Violoncelli.

Bassi.

Biz ko'rib chiqayotgan 5 ovozli fuga ("O'talarimizga vasiyat qilgandek" deb nomlangan) oratoriyaning tantanali va bayramona nomeridir. Bas partiyasidagi mavzuning birinchi tovushlariyoq, xuddi Quyosh yorug'ligining oqimini aks ettirayotgandek orkestr jarangi 2 baravar kuchaytirilgan

Mavzu (tonika – dominantli solishtiruvda) barcha 5 ta ovoz (bas, tenor, alt, soprano I va II)da beriladi.

Fugadagi qarama — qarshi joylashuv bosiq, intonatsion va ritmik boʻlib, u matnga juda yaqin.

Bax ushbu mavzuning oxirida va 3 – ovozda o'sha – o'sha matnda (insecula) 4 tovush (marcato)dan iborat qisqa ta'kidlovchi uslubda musiqaning xarakterini tantanavor va quvonchli qilib belgilaydi. Fuganing barcha asosiy melodik elementlari o'zining birlikmasida kuchli monumental jarangni barpo etadi. Xorning barcha ovozlari mavzu

o'tgandan so'ng, u 3 marta yuqoridan pastga (alt, tenor, bas) o'tadi; birinchi qism dominanta tonaligida (A – dur) tugaydi. Fuganing katta bo'lmagan o'rta qismida (uni intermediya deb ham belgilash mumkin) akkord yig'imi ham mavjud. Unda sekventsion, strett turli tonalnostlarda ishlab chiqiladi. Fuganing oxirida asosiy mavzu – basning kuchli jarangida o'tadi. Orkestr va xorning "tutti"si bu ulug'vor nomerni yakunlaydi.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Yevropada klassitsizmga ijob etgan kompozitorlarni sanab o'ting.
2. Ushbu kompozitorlarning qaysi asarlarini bilasiz?
3. Klassitsizm davri haqida nimalarni bilasiz?
4. I.S.Baxning xor uchun yozgan qaysi asarlarini bilasiz?
5. Orlando Lasso ijodidagi o'ziga xoslik haqida gapirib bering.

Mustaqil mashg'ulotlar:

1. Klassitsizm davrigacha ijod etgan kompozitorlarning xor asarlarini tinglang
2. Bu kompozitorlar ijodining bir biridan farqini aniqlang.
3. I.S.Baxning "Matfey iztiroblari" oratoriyasini tahlil qiling.
4. Klassitsizm davridagi kompozitorlarning hayoti va ijodini o'rganing.

O'qish uchun adabiyotlar

1. Э.А.Красотина "Хрестоматия по дирижированию хором" 1-2-3-кисм
2. И.И.Полтавцев "Курсы чтения хоровых партитур" 1-2-3-кисм
3. Cathrine Sadolin. Complete vocal technique. 2012. www.Completevocalinstitute.com 296 s.
4. American popular music. Larri Star & Christopher Waterman. Oxford Universite Press. Inc. 2007.
5. FUNDAMENTALS OF VOCAL PEDAGOGY AND APPLICATIONS FOR CONDUCTORS NOT TRAINED IN SINGING. Patrick Michael Walders, Doctor of Musical Arts, 2005. Directed By: Dr. Edward MacLary, College of Arts and Humanities

1.3. O'rta Osiyo va O'zbekistonga xor ijrochiligini kirib kelishi

Jamiyatning madaniy taraqqiyoti bevosita uning ma'naviy-ahloqiy negizlarining rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Umuminsoniy va milliy qadriyatlar mushtarakligiga, Respublikamizdagi barcha fuqarolar irqi, dini, kelib chiqishidan qat'iy nazar ma'naviy madaniyatini shakllantirishga erishish uchun barcha sharoitlar yetadi. Shaxsan tafakkurini boyitmasdan turib, ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy jabhalardagi vazifalarni bajarish, an'ana, istiqloq mafkurasi kabi tushunchalarni to'la to'kis yaratish mumkin emas.

Urug'chilik jamiyatining yemirilishi va sinfiy jamiyatga o'tish Baqtriya, Sug'diyona va Xorazm davlatlarining paydo bulishi Axmoniylarning harbiy-ma'muriy jihatdan birlashuvlari Iskandar Zulqarnay davlati, Yunon-Baqtriya podshohligining vujudga kelishi eramizdan oldingi IV asrdan to eramizning VII asrigacha bo'lgan juda katta tarixiy davrni o'z ichiga oladi.

Bu davr etnik xarakterli mifologik qahramonlik ustun bo'lgan qadimgi og'zaki musiqali - poetik ijodning yuzaga kelishi bilan mashhurdir. Qahramonlik afsonalari, epik qo'shiqlar O'rta Osiyo xalqlarining o'z mustaqilliklari uchun olib borgan mardonavor kurashlarining bunyodkor tasvirlari bilan to'la o'z xalqining ozodligi yo'lida jonini qurbon qilgan - Shiroqning mislsiz jasorati Vatanga bulgan munosabati tug'risida xikoya qiluvchi Sak afsonalaridan parchalar bizgacha saklanib kolgan. Masalan: Rustam va uning janglari, malika Taxminaga bulgan muhabbati, Rustam va Siyovush va boshqa bahodirlar to'g'risidagi afsonalar tizimligi shular jumlasidandir. Avesto gimnlari o'zi rechitativ tarzida ijro etilgan. Gimnlar xor bo'lib mukaddas olov atrofida qo'shiq aytilib raqsga tushilgan. Xalqning bayram marosimlari, masalan bahorda, Navro'zi olamda, mehnat marosimlari.

Yosh avlodni umuminsoniy va milliy kadriyatlar ruxida tarbiyalash, musiqa madaniyatini keng ko'lamda targ'ibot qilish insonning, yosh avlodning estetik did ma'naviy barkamolligini rivojlantirishda ishonch, mexr oqibat, insof, sabr-toqat, adolat, ma'rifat cho'qqilarini ishg'ol qilish, har bir yosh ongiga singdirish bizning, pedagoglarning oliy maksadidir. Markaziy Osiyo xalqlari davr taqozosi bilan, madaniyatlar yaqinlashuvi tufayli xor ijrochiligi san'atidan ham bahramand bo'ldilar. Ular tarixan saqlangan o'z professional xor madaniyatiga ega bo'lmasa-da, jamoa bo'lib kuylash, xalqning turmush tarzi, hayoti, mehnat faoliyati bilan chambarchas bog'liq bo'lgan azaliy qo'shiqlariga, musiqiy merosiga ega

Sh. Yormatov, N.I. Qoziev, M. Azimov, A. Xamidov, B. Lutfullaevlar, I. Djumaeva, D. Malikova, D. Jdanov, Yu. Xusnutdinova, Sh. Bobxonova, I. Matyakubov va boshqalar o'z pedagogik va ijrochilik faoliyati bilan O'zbekiston xor madaniyati rivojiga o'z hissalarini qo'shib kelmoqdalar.

QOZOQ'ISTON RESPUBLIKASI XOR SAN'ATI

Qozog'istonda xor ijrolarini rivojlanishning tarixiy jihatlari shundan iboratki, ko'p asrlar davomida qozoq xalqining musiqiy san'ati monodiy qo'shiq madaniyati sohasida rivojlangan. Ajdodlar tomonidan yaratilgan kuy-qo'shiqlar yoshlarni shaxs bo'lib shakllanishida, ularda insoniylikni tarbiyalashda xizmat qilib keldi.

Qozoq tilida ma'lum vaqtgacha "xor" yoki "xor bo'lib kuyilash" kabi so'zlar bo'lmagan, biroq "kossilap aytu" iborasi mavjud bo'lib, bu esa "guruh bo'lib birgalikda qo'shiq aytish" istagini ifodalagan. Qozog'istonga xor san'ati 1917-yildan so'ng kirib kelib, 1930-yillarda ko'p ovozli musiqa shakli va janrlari rivoj topa boshladi. 1934-yil Qozoq xalq cholg'ulari orkestri, Qozoq musiqali teatri (1937-yilda Opera va balet teatri), 1935-yilda Jambul nomidagi Qozoq davlat filarmoniyasi, 1939-yil Qozog'iston kompozitorlar uyushmasi tashkil topdi. Ye. Brusilovskiy birinchi qozoq operalari "Qizjibek", "Jalbir", "El Targ'in", vokal-simfonik asarlar, kantatalarni yaratgan. "Joldastar", "Qozoq valsi" kabi ommaviy qo'shiqlar V. Velikanov va L. Xamidlar tomonidan yaratilgan.

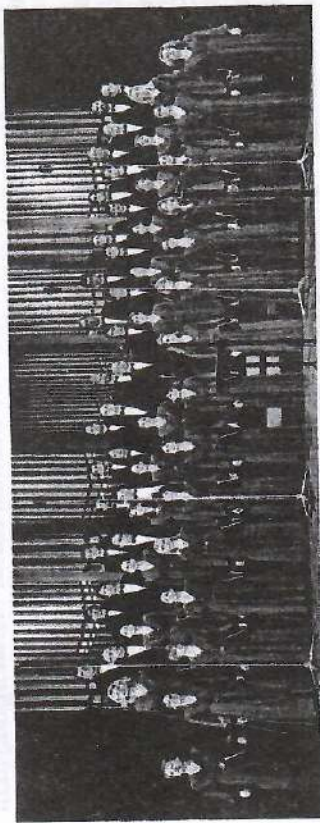
Qozoq xor madaniyatini rivoj topishida 1935-yilda Jambul nomidagi Qozog'iston davlat filarmoniyasi tarkibida tashkil topgan B. Baykadamov nomidagi Qozog'iston davlat xor kapellasi xizmati kattadir. O'z foliyatini D. Matsutsin rahbarligida boshlagan aralash xordan tashkil topgan kichik xor jamoasi 1936-yilga kelib Moskva dekadasida Qozoq san'atini 300 kishidan iborat xor kapellasi ochib bergan. 1939-yil fevral oyida Qozog'iston SSR rahbariyati qarori bilan filarmoniya xori Davlat xor kapellasi bo'lib qayta tashkil etilgan. Kapella ijodi davomida B. Lebedev, L. Xamidi, B. Orlov, B. Baykadamov, G. Vinogradov kabi xormeyster, dirijyorlar rahbarlik qilishgan. 1959-yildan 1991-yilgacha Qozog'iston xalq artisti, Davlat mukofoti laureati, professor A. Molodov rahbarlik qilgan. Hozirgi kunda kapellaning badiiy rahbari va bosh dirijyori Qozog'istonda xizmat ko'rsatgan davlat arbobi B. Demeumovdir. Xor kapellasi repertuarida chet el klassiklari va M. Tulebaev, B. Baykadamov, Ye. Raxmadiev, G. Jubanova, M. Sagatov,

bo'lgan. XIX asrning ikkinchi yarmida asta-sekin musiqasevarlar jamiyatlari o'z faoliyatlarini boshlagan. Bunday jamiyatlardan - "Lira" deb nomlangan xor jamiyati kapelmeysteri V. Leysek tomonidan tashkil etilib, mahalliy xalqlarni yangi san'at turiga qiziqirgan. Bu jamiyatning faoliyati ta'sirida turmush sharoiti, hayot tarzida o'zgarishlar ro'y berdi. Dunyo madaniyatiga bo'lgan qiziqish tobora avj olib bordi. V. Leysek tashkil etgan konsertlarda jahon tan olgan kompozitorlar - Meyerber, J. Verdi, M. Glinka va A. Dargomijskiy kabilarning operalaridan xorlar birinchi bor ijro etilgan va tinglovchilarda katta ta'surot qoldirgan. Ko'plab qadimiy musiqiy folklor namunalari ilgari ham allomalarni tomonidan tadqiq etilganligi barchaga ma'lum. Ijod namunalari ko'proq yilning ma'lum bir kunlari, ya'ni marosimlari bilan bog'liq bo'lgan. Misol sifatida o'zbek xalqining ijodiyotini keltirish mumkin. «Lola bayrami», mehnat qo'shiqlaridan - «Xashar», «Paxta teradi», «Sus xotin», to'y marosim qo'shiqlari - «Yor-yor», «O'lan», bolalar ijro yetadigan - «Boychechak», «Ramazon qo'shiqlari», «Laylak keldi», «Oftob chiqdi», «Choriy chambar» va shunga o'xshash turli mavzulardagi qo'shiqlarni xor ijrochiligi shaklida qo'rish mumkin. Ular faqat tabiat qo'ynida, aniq bir marosimlarda o'z-o'zidan ijro etilgan. Xor ijrochiligi sahna sharoitiga ko'chgandan so'ng rahbar boshqarib borishi lozimdir. Turli ko'rinishdagi jamoa bo'lib kuyilash jarayoni o'zbek folklorida ayrim janrlarning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan. Xor san'atining birinchi pog'onasi sifatida - qo'shiq va raqsning bir-biriga uyg'unlashib, yalla janrining paydo bo'lishini hisoblash mumkindir. Qo'shiqning asosiy matnini yallachi raqs bilan birgalikda ijro eta boshlaydi, naqarotni esa bir ovozda bo'lsa-da kichik ashulachilar guruhi jo'r bo'lib ijro tadi. Shuningdek, jamoa bo'lib ijro etish darvishlar xonishlarida ham ko'rinadi. Erkaklarning zikr aytishlari ham bunga yorqin misoldir. Asrlar davomida to'plangan ko'ha meros - "Shashmaqom"ning vokal qismlaridagi taronalar ham xonandalar ansambli tomonidan ijro etilib kelgan. Jumladan, o'zbek folklor qo'shiqlari va maqomlardagi jamoa bo'lib kuyilash kelajakda Markaziy Osiyo xalqlari orasida xor san'ati rivojida katta zamin bo'la olgan. P. Chesnokov xor dirijyori asoschilaridan biridir. Uning «Xor va uni boshqarish» (1940) kitobi xorshunoslik fanining shakllanishiga o'z hissasini qo'shgan.

P. P. Levando «Xorshunoslik fanini ayrim muammolari» haqida (1974) kitob yozgan va bu kitobda xorshunoslikka oid muammolar har tomonlama o'z yechimini topgan. O'zbek xor dirijyorlari R. Xubralov, Ye. Gudkova, A. Vasileva, B. Umedjonov, A. Voxidov, M. Subaeva,

S.Muxamedjanov, K.Kojamyarov, M.Mangitayev kabi zamonaviy Qozog'iston kompozitorlarning xalq qo'shiq va kuylari xorga moslashtirilgan va katta shakldagi syuita, poema, kantata va oratoriya asarlaridan tashkil topgan.

XX asrning ikkinchi yarmida xor san'atida milliylikni izlash davom etadi va xor musiqasi rivojlanishida ijobiy o'zgarishlar qayd etildi. Ye.Brusicovskiy, B.Baykadamov, S.Muxamedjanov, Ye.Raxmadiev, B.Amangeldiev, T.Ibraev, A.Dautbaev, T.Alpiev, G.Jubanova va boshqalar xor ijrochiligi bo'yicha amaliy ko'nikmalar takomillasha boshlagan.

B.Baykadamov nomidagi Qozog'iston davlat xor kapellasi

Tojikiston respublikasi xor san'ati

Tojik an'anaviy musiqasi madaniyati boy va hilma-hildir. U bir necha mahalli uslubdan tashkil topgan. So'g'd viloyatida azaldan yonma-yon yashab kelgan tojik va o'zbek xalqlarining musiqasi an'analari o'zaro qorishib ketgan. Ikkala qardosh xalq musiqasi ijodida mehnat, maishiy va marosim qo'shiqlari "Mayda", "Yor-yor", "Naqsh", "Alla", "Boychechak", "Sadr", "Marsiya", lirik qo'shiqlar, laparlari, bastakorlar ashula va kuylari, xalq va professional musiqiy sozlardan dutor, g'ijjak, chang, nay, surmay, qo'shnay, doira va boshqalar asosiy o'rin tutadi. Xatlon viloyatida "Falak" ("Falaki") qo'shiq turkumlari lirik-falsafiy mavzudagi forsha she'rlarga yakkaxon xonanda tomonidan soz jo'rligida aytilgan. Shu yerda yashayotgan o'zbek (laqay)larning musiqasi an'analari O'zbekistonning Surxondaryo, Qashqadaryo musiqasi uslubiga yaqin: doston va tema janrlari, do'imbra, changqo'biz, cho'pon nay ijrochiligi va hakoza. Tog'li badaxshon muxtor viloyatida istiqomat

qilayotgan vanchlik, yozgulemik, rushonliklar kabi elatlarda "aspakbozi", "Rupsak bazay" kabi o'yin qo'shiq va kuylari, "Bobo safar", "Mo'g'ilbozi" kabi musiqiy tomosha, "Dehqonoma" kabi mehnat qo'shiqlari, "Chorbaytogh", "G'azalxo" kabi lirik qo'shiqlar, ayollar ijodida - "Bulbulik", "Dargilak" kabi lirik aytimlar, cholg'ulardan esa so'ruak (cho'pon nay), vanch dutori, pomir rubobi, blandzikom va boshqalar mashhur. Mumtoz musiqasi asosan shahar Xo'jandda shakllangan. XX asr o'rtalarida Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari bilan birga Buxoro Shashmaqomi ijrochiligi ham rivoj topgan. Tojikistonda dastlabki musiqasi o'quv yurtlari 1929-yil Xo'jandda, 1934-yil Dushanbeda tashkil etilib, 1939-yilda birinchi tojik operasi "Vose qo'zg'oloni" (kompozitor S.A.Balasanyan) namoyish qilindi. Tojikiston So'g'd viloyati musiqali komediya teatri xor jamoasi, davlat filarmoniyasi xor jamoasi, 1966-yilda "Gulshan" estrada ansambli, Borbad nomidagi kontsert saroyi xor jamoalari faoliyat ko'rsatadi. Bastakorlardan Ahmad Boboqulov, Boymuxammad Niyozov, Ma'rufo'ja Bahodurov, xonandalardan Zafar Nozimov, Xanifa Mavlonova, Shoxista Mullajonova, Jo'rabek Murodov, Jo'rabek Nabiev, Nigina Raupova, Mastona Ergasheva, Davlatmand Xolov, Daler Nazarov, Afzalsho Shodievlarning tojik xor jamoasi san'atini rivojlantirishdagi hissalari katta.

1936-yilda Dushanbeda tashkil topgan Sadriddin Ayniy nomidagi Tojikiston davlat akademik opera va balet teatri yetakchi musiqasi teatridir. U maskanda ham ko'p yillardan beri xor jamoa o'z mehnat faoliyatini yurgazib kelmoqda. Teatr tojik adabiyotining asoschisi Sadriddin Ayniy sharafiga nomlangan.

QIRG'IZISTON RESPUBLIKASI XOR SAN'ATI

Qirg'iz musiqasi chorvachilik bilan shug'ullanuvchi ko'chmanchi xalqning maishiy hayot tarzi aks etgan sharoitda rivoj topgan. Shu bois an'anaviy musiqasida ansambli hamda jamoa ijrochiligi shakllari deyarli uchramaydi, yakkala xonandalik va sozandalik yo'llari asosiy o'rin tutadi. Xalq qo'shiq (ir)lari marosim ("qoshqoq" yig'i, "jaramazon", "beshik iri" va boshqalar), mehnat ("bekbekey", "shirildan", "op mayda"), lirik ("Seketbay", "kuy-gen", "armon"), o'yin ("selkinchek"), shuningdek, "baldar iri" (bolalar qo'shiqlari), "qizdar iri" va boshqadan iborat. Qirg'iz shaman-baxshi (baxshi, kuuchu, byubu, emchi va hakoza)lar tomonidan afsun-jodu va tabobat aytimlari ijro etilgan. Boshqa turkiy xalqlarda bo'lgani kabi oqin, manaschi, jomokchu (tema ijrochilari)ning ijodi keng

Kompozitorlar uyushmasi tashkil topgan. Mo'ldabasanovning "Momo yer" balet oratoriyasi (1975), Omonboevning "Bo'yodoklar" (1961), N.Davlesovning "Ehtiyot bo'ling, kelin" (1970) va boshqa musiqali dramalari, Tuleev, A. Jonibekov, E.Jo'maboevning simfoniyalari zamonaviy qirgiz xor san'ati musiqasi yutug'i bo'ldi.

TURKMANISTON RESPUBLIKASI XOR SAN'ATI

Ko'p asrlik an'analarga ega bo'lgan va aslida xalqning tarixiy xotirasi, ming yillik tajribasi bo'lgan turkman musiqasi xalqning badiiy merosida alohida o'rin egallagan. O'tmishning bebaho musiqiy merosining turlari va janrlarining aksariyati bugungi kungacha saqlanib qolgan va muvaffaqiyatli rivojlanib kelmoqda.

Er. avv. II asr. Niso shahridan topilgan arxeologik yodgorliklar

Turkman musiqasi san'ati Parfiya poytaxti Niso, Marg'iyo poytaxti Marv, Saraxsdan topilgan arxeologik yodgorliklari isomgacha bo'lgan musiqasi madaniyati (musiqasi cholg'ulari) haqida tasavvur beradi. Turkman musiqasining paydo bo'lishi va rivojlanishi turkman xalqining etnik tarixi bilan uzviy bog'liqdir. Topilma yodgorliklarda bir qator torli, puflama va zarbli musiqasi asboblari, xonandalar jamoasining bir qator bo'lib asar kuylab turgan jarayoni tasvirlangan bo'lib, ulardan qadimgi Turkmaniston aholisi diniy, bayram marosimlarida foydalanilganlar⁶.

⁶М.Рахманов. Узбекский театр с древнейших времен до 1917 года. Ташкент. 1981 г. 23 бет

tarqalgan. Oqinlar nasihat ("ulgu ir", "sanat"), bag'ishlov ("arno", "maqto"), qutlov ("kutuktoo") qo'shiqlari, manaschilar "Manas", "Semetey", "Seytek" turkumlari, "Kurmanbek", "Kojajash", "Ke-deyxon" kabi qahramonlik dostonlarini ijro etadi. Musiqasi cholg'ulari orasida qadimiy diddirek, jekesan, shaldiroq, qo'ng'iroq, ooz qo'muz (cheshgko'biz) kabi idiofonlar, puflama sibizg'a, choor (nay), torli qiyog, qo'muz va boshqalar mavjud. Ayniqsa, qo'muz va boshqa cholg'ularda ijro etiladigan yirik shakldagi kuylar ("qamarkan", "kerbez", "botoy" va boshqalar) ommalashgan. Xalq orasida manaschilar Sagimboy Orozbakov, Sayakboy Qoralaev, oqinlar To'qtag'ul Sotilg'onov, Qaliq Akiev, Olimqul Usenboev, urchilar Atay Ogombaev, Musa Bayotov, qo'muzchilar Muzooke Jamankaraev, Kurenkey Belekov, Karamoldo Orozov, Ibray Tumanov, Samarbyubuy To'xtaxunova, qiyochilar Muratali Kurenkeev, Said Bekmurotov va boshqalar mashhur. An'anaviy musiqasi namunalari to'plash va o'rganish ishlari, asosan, 1920-30-yillarda boshlangan (A.Zataevich, V.Vinogradov va boshqalar). Shu davrdan boshlab milliy kompozitorlik maktabi ham shakllana boshlandi, K.Moldiboev, M.Abdraev, A.Tuleev, A.Omonboev kabi professional qirg'iz kompozitorlari yetishdi. Musiqali dramalar ("Oltin qiz", A.Vlasov, V.Fere, 1937; "O'lim emas, hayot", Vlasov, Moldiboev, Fere, 1938)ning sahnaga qo'yilishi operalar yaratilishiga yo'l ochdi, balet, simfoniyalar ijod qilindi. "Manas" eposi asosida birinchi qirg'iz operasi ("Oygo'zal", 1939, Vlasov, Moldiboev, Fere) yaratildi. Vlasov va Fere "Anor" (1940), "Arg'imchoq" (1943) birinchi qirg'iz baletlarini, qirg'iz xalq kuylari asosida ilk simfonik asarlarini N.Rakov bilan ijod qilishgan. Vlasov, Moldiboev, Ferelarning "Manas" (1946), "To'qtag'ul" (1958) va boshqa operalari, A.Omonboev, S. L. Germanovning "Aydar va Oysha" (1952), A.Abraevning "Bo'ron oldida" (1974) va boshqa operalarda qirg'iz xalqining erk va baxt uchun kurashi eks etdi. Iste'dodli ijrochilar yetishdi. Xonandalardan Xalq artistlari S.Kiyizboyeva, A.Moldiboev, A.Mirzaboev, B. Minjiliev, X.Muxtorov, K.Sartboev, T.Seytaliev, Qirg'iziston xalq artistlari A.Jumamatov, M.Mustaeva, M.Mahmutova, dirijyorlardan Xalq artistlari A.Jumamatov, K.Mo'ldabasanov va boshqalar mashhur. Opera va balet teatri (1942), filarmoniya (1936), Qirg'iz radio va televideniesining katta simfonik orkestri va xor jamoasi (1970), Milliy konservatoriya xor dirijyorligi kafedras (1993), San'at instituti xor dirijyorligi kafedras (1967), Bishkek va O'shda musiqasi bilim yurtlari xor bo'limi, 100 ga yaqin musiqasi maktablardagi xor sinfi fanlari, xalq ijodi markazi xor jamoalari mavjud. 1939-yilda Qirg'iz

Shu manbalarga ko'ra saroy va ibodatxonalarga xizmat qiluvchi musiqa va raqs jamoalari o'sha davrda mavjud bo'lganlarini bilamiz. Turkman musiqasi sharq musiqa madaniyatiga xos tartibga solingan ladlar tizimiga ega emas. Xalq ijodida mavjud ladlar kontekstga qarab turli tovushqatorga mansubligi sababli barqaror emas. Pog'onalarining pasayishi xromatizmga olib kelib, ayrim hollarda ladning diatonik asosini o'zgartirib yuboradi. Kuylarning ko'lamini turli bo'lib, tetraorddan to bir yarim oktava va undan yuqori diapazonni qamrab oladi. Kvarta-kvinta va sekundaning uyg'unligi, tersiya va sekstaning kuchsiz hissaga tushishi ikki tovushlikni turg'un elementlaridan hisoblanadi. Balki bu musiqiy amaliyotdagi qadimgi an'analardan biri bo'lsa kerak. Intonatsiyani kengaytirishning eng muhim omillaridan biri melizmatikadir.

Vokal ornamentikasi (bezak berish) da "sekdirmek", "juk-juk", cholg'u yo'lida - "chaykamak", "pitiklemek", "yanlamak" va boshqalar keng tarqalgan.

Sekdirmek - asosiy tovush "i" harfiga forshlag orqali aytiladi.

Juk-juk - o'ziga xos tomoqda aytish holatida bir necha bor takroriy unli harflar kuylanadi.

Chaykamak - dutor grifini burish, bu esa tembrining o'zgarishi va ovoz oralig'idagi tebranihlarni keltirib chiqaradi.

Pitiklemek - musiqa asbobi dekasini chertmoq.

Yanlamak - tovush chiqayotgan vaqtda kaftning dutor torlariga yaqinlashishi natijasida sado chiqarish.

Bu usullar orqali ovoza bezak berish, asardagi shakllar kulminatsiyasiga e'tiborni tortadi. O'rta qismi rivojlanib boradigan uch qismli repriza va keng ikki qismli shakllar turkman musiqasida keng tarqalgan. Turkman musiqasi ilmda shirvon juda muhimdir. Shirvon bu ham melizmatik, ham dinamik, ham tessitura jihatidan oltin kesishuv nuqtasiga tushuvchi kulminatsion (cho'qqi) parchadir. Turkman musiqasi murakkab va tarkibiy 5/8, 7/8 o'lchamli, o'zgaraydigan metrni xukmronligi bilan ajralib turadi. $2 + 3$, $3 + 2$; $3 + 2 + 2$, $2 + 2 + 3$ ya'ni juft va toq oqsoq o'lchamli, turli ritmik tuzilmalar turkman tilidagi o'ziga xoslik va xalq maishiy hayoti (gilamdo'zlik, paxta terimi)dagi odatiy tomonlarini o'zida aks ettiradi. Turkman xalq musiqasining ilk nota yozuvlari XIX asr boshlarida rus musiqachilari tomonidan amalga oshirilgan. Ular "Aziatskiy muzikalniy jurnal" (Astraxan 1816-1818-yillarda) da chop etilgan va o'sha yerda tuyduk va dutorga ta'rif keltirilgan. 1832-1833-yillar yozuvlariga A.Alabev tomonidan yozilgan

turkman xalq qo'shiqlari kiradi. Turkman musiqasi haqidagi ma'lumotlar venger turkshunos olimi A.Vamber kitoblarida uchraydi. 1880-yillar boshlarida Turkmaniston Rossiyaga qo'shilganidan so'ng turkman musiqasini V.V.Leysek, N.S.Klenovskiy yozib olib qayta ishlashgan. XIX asr oxirlari XX asr boshlarida S.G.Ribakov, V.N.Garteveld va boshqalar fonograf yordamida turkman musiqasini qayd etishni ilk urinishlarini qilib ko'rganlar. Turkman musiqasini o'rganishda kompozitor V.A.Uspenskiy va musiqashunos V.M.Belyaevlar ilmiy izlanishlari alohida o'rin egallagan. 1925-1930-yillarda V.A.Uspenskiy Turkmanistonning barcha tumanlarida bo'lib, uch bosqichdan iborat musiqiy etnografik ekspeditsiya o'tkazgan. Ushbu ilmiy izlanishlarda V.A.Uspenskiy turkman an'anaviy musiqasi, ayniqsa, baxshi va sozanda san'ati to'g'risida juda ko'p ma'lumotlar to'pladi. Ularning aksariyati xalq orasidan chiqqan professional xonanda musiqachilar, ijrochilar va raqqosalar edi.

Ekspeditsiyaning 1925-1926-yillarda o'tkazilgan birinchi bosqich natijalari bo'yicha V.A.Uspenskiy va V.T.Belyaev hammuallifligida "Turkman musiqasi" nomli kitobning birinchi jildi 1928-yil Moskvada nashr etildi. 1927-1928-yillarda o'tkazilgan ikkinchi bosqich izlanishlarda yig'ilgan materiallar asosida "Turkman musiqasi" nomli kitobning ikkinchi jildi nashrga tayyorlangan. Lekin ommaviy tarzda nashrdan chiqarilmagan. Ekspeditsiyaning uchinchi bosqichi 1930-yilning yozida Qoraqum markazida yashovchi ko'chmanchi aholi musiqasini o'rganish uchun og'ir sharoitlarda amalga oshirilgan.⁷ Uspenskiy yozuvlaridan foydalanib kompozitorlar S.N.Vasilenko, A.F.Znosko-Borovski, N.P.Ivanov-Radkevich, M.M.Ippolitov-Ivanov, G.I.Lifitskiy, G.G.Lobachyov, A.V.Mosolov, M.A.Osokin, B.S.Shexter va boshqalar turkman mavzulariga simfonik, xor va kamer asarlar yaratishgan.

⁷ В.А.Успенский, ред. III Гуллыев. Туркменская музыка. Алматы. 2003 г. 7 бет

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XOR SAN'ATI

Qadim zamondan beri jamoa bo'lib qo'shiq aytish xamxa xalqlarning mohiyat faoliyatini orzu – umidlarini ifodalab berish uchun ishlatilgan. Qo'shiqlar avloddan-avlodga og'zaki usulda qoldirilgan. O'zbekistonda alohida erkaklar, ayollar va bolalarning birga qo'shiq aytish an'analari bo'lgan, masalan, turli diniy marosimlarda, sayllarda, ramazon oyida bolalarning qo'shiq aytishi yoki kattalarning zikr tushishi, marsiya qo'shiqlarini aytish. Navro'z bayramlarida yigit va qizarning qo'shiq aytishi, to'ylarda aytiladigan yor-yor, yallalar xor bo'lib ijro etilgan. Shashmaqomning vokal qismidagi taronalar ham jamoa bo'lib aytilgan. Katta ashulalar ham 3-4 kishi bo'lib ijro qilingan. Folklor qo'shiqlari (yor-yor, o'lan, yalla, xashar, beshqarsak, lapar, katta ashula) va maqomlardagi (taron, ufor, naqsh) qismlar jamoa bo'lib aytilgan.

Qadimda to'y-marosimlarda ijro etiladigan yor-yorlar, yallalar, laparlar jamoa bo'lib ijro etilgan. O'zbek xalqining ana shunday an'anaviy folklor qo'shiqlari va ularning azaldan jamoa bo'lib ijro etilishi kelgusida o'zbek xalqi orasida xor xavaskorligining, kolaversa, xor san'atining rivojlanishiga asos bo'ldi.

Ko'p ovozi xor san'ati Respublikamizga XX asrning 20-30-yillaridan boshlab kirib kela boshlagan. Xor san'ati dastlab musiqali dramalar va komediyalar hamda operalarga moslab qayta ishlangan holda qo'llanilgan. Masalan: K.Yashin va kompozitor T.Jalilov tomonidan yozilgan "O'rtoqlar" musiqali komediyasi, A.Navoiy dostoni asosida yozilgan T.Sodiqov qayta ishlagan "Layli va Majnun" musiqali dramasi, S.Vasilenko va M.Ashrafiyning "Bo'ron" nomli birinchi o'zbek operasi, "Dilorom" operasi, ilk nomi "Ichkarida" deb nomlangan keyinchalik "Gulsara" nomi bilan qayta sahnalashtirilgan musiqiy dramalari o'zbek ko'p ovozi xor ijrochiligining rivojiga katta hissa qo'shgan.

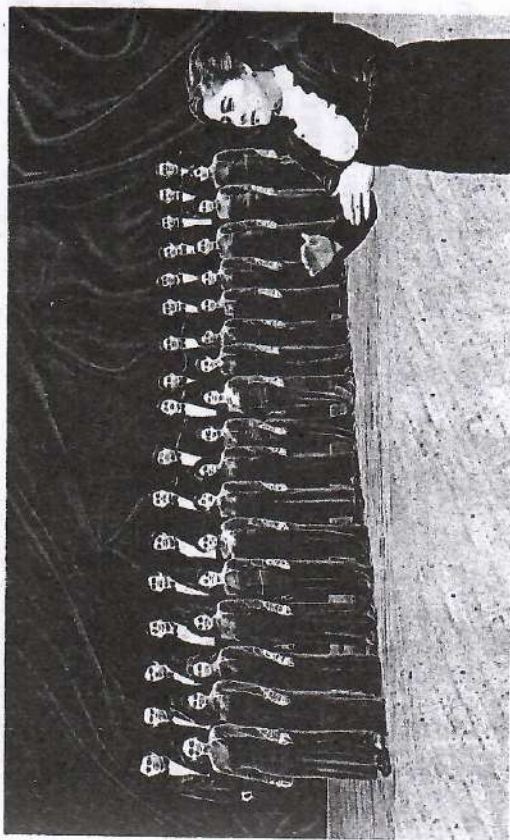
Ko'p ovozi xor san'atining jadal rivojlanish bosqichlari 50-60-yillarga to'g'ri keladi. 1952-yilda O'zbekiston Davlat Filharmoniyasi qoshidatashkil etilgan O'zbekiston Davlat Xor kapellasi S.Valenkov rahbarligida Respublikamizda xor ijrochiligining o'sishiga keng yo'l ochib berdi. Bu xor dasturini boyitishda M.Burxonov, S.Boboiev, I.Akbarovlarning o'zbek, tojik, kozoq, qoraqalpoq xalq qo'shiqlarini xor jamoasi uchun kayta ishlashi natijasida ko'p ovozi xor san'ati yaratildi.

O'zbekistonda milliy professional xor san'ati yuzaga kelishida 1961-yili Respublika televidenie va radio qoshida tashkil qilingan B.Umedjonov rahbarligidagi xor jamoasi muhim hissa qo'shdi. B.Umedjonovga O'ztele-radio qoshida ko'p ovozi asarlarni kuylovchi o'zbek milliy xorini tashkil etish vazifasi topshiriladi va 1960-1993-yillar davomida mazkur xor jamoasining badiiy rahbari va bosh dirijyori bo'lib faoliyat yuritadi. B.Umedjonovga ulkan iroda, yorqin emotsionallik, nozik musiqiy tabiat va teran lirizm xos bo'lib, keng musiqiy dunyoqarash sohibi edi. U xalq musiqasi ijrochiligi tabiatini teran anglagani bois, o'zbekona xorning mukammal va o'ziga xos yangrashini topishga erishdi. Dirijyor O'rta Osiyo va Qozog'iston xalqlari qo'shiqlarini ko'povozi akapella xori uchun qayta ishlashda M.Burxonov va boshqa kompozitorlar tajribasiga tayangan bo'lsa, keyinchalik o'zining mustaqil ijodiy yo'lini topishga muvassar bo'ldi.

Dastlab ushbu xor tarkibi atigi 28 xonandadan iborat edi. Ularga boshlang'ich musiqi nazariyasi va solfedjiodan darslar tashkil etilib, B.Umedjonov xor musiqasi sohasida katta tajribaga ega M.Burxonov ijodiy tamoyillariga tayandi hamda o'zi xor uchun qayta ishlangan ommabop o'zbek xalq qo'shiq va laparlari ("Chamanda gul", "Qora soch", "Lapar")ni o'zlashtirdi. O'zbek milliy ijrochiligiga o'ziga xos uslub va bezak topiunda B.Umedjonovning tabiiy iste'dodi va kasbiy mahorati

yordam berdi. 1962-yildan boshlab bu xor jamoasi repertuari O'zbekiston kompozitorlarini xor asarlari bilan boyitildi va ko'p kontsert, radio va televidenie chiqishlarida targ'ib qilindi. Jamoani yil sayin ijrochilik mahorati o'sdi va murakkab xor akapella, vokal-simfonik asarlar, syuitalar repertuarida o'rin oldi. O'zbek kompozitorlaridan M.Burhonov, I.Akbarov, S.Yudakov, D.Zokirov, M.Nasimov, S.Jalil, G'Qodirov, S.Boboev, M.Bafoev jamoa bilan muntazam ijodiy hamkorlik qilgandi. 70-90-yillar jamoa tarkibi 60 nafargacha kengayib, faoliyati rivojlanib bordi, repertuari yirik akapella xor asar va turkumlar bilan boyitildi. M.Burxonov qayta ishlagan afg'oncha "Chashmi siyoh", qoraqalpog'cha "Aytiliq", eroncha "Gule gandum" va "Damko'l-Damko'l" xalq qo'shiqlari, B.Umedjonovning "Ey, sanam", "Go'zal", "Ruboyi", "Dilbarume" xor syuitasi, M.Bafoevning Ibn Sinoga bag'ishlangan "Freskalar"i, "Toshkent haqida qo'shiq" oratoriyasi kabi murakkab asarlar yuksak badiiy saviyada, ijro etildi. B.Umedjonov mazkur xor uchun buxorocha "Mavrigi" lar turkumi, mumtoz maqom yo'llardan "Saraxbori Navo", "Segoh", "Chorgoh" kabi namunalarni qayta ishladi. Xor ijrosida noliq, qochirim, to'liqlanish kabi milliy bezaklar yuzaga kelli. B.Umedjonovning yordamchilari sifatida yosh xormeysterlar B.Lutfullaev, D.Shamsuddinova, D.Malikova, S.Radjabova, A.Oxunov, J.Shukurov, N.Mirzaeva, Q.Mamirovlar jalb etildi. Jamoa turli anjumanlar, xususan, 1973-yil Olma-Otada o'tkazilgan III "Osiyo musiqa Minbari", 1978, 1983, 1984-yillari Samarqandagi o'g'kazilgan Xalqaro musiqashunoslik simpoziumlari, 1983-yil Tallinda o'tgan Butunittifoq professional xor jamoalarni festivalida muvaffaqiyatli qatnashdi. Bu yillar ichida minglab asarlar O'zbek tele-radio oltin fondiga yozildi, B.Umedjonov tomonidan Radio va televideniya ma'rifiy ko'rsatuvlar uyushtirilgan. 1982-yil xorga "Respublikada xizmat ko'rsatgan jamoa" unvoni berildi. 1993-yildan jamoaga xormeyster J.Shukurov badiiy rahbar va bosh dirijyor etib tayinlandi. 2003-2005-yillar badiiy rahbar va bosh dirijyor bo'lib xormeyster D.Malikova tayinlandi (2004-2007, 2008-2011 xormeyster I.Matyakubov), B.Umedjonovning yangi yozilgan xor turkumlari va asarlari qatorida D.Omonullaeva, B.Lutfullaev, N.Norxo'jaev, H.Raximov asarlari jamoa tomonidan ilk bor jarangladi va yozildi. 2005-2008 yilgacha J.Shukurov, 2008-2014-yillar D.Malikova, 2014-yildan bugungi kunga qadar Bosh dirijyor va badiiy rahbar Sh.Boboxonovlar o'z mehnat faoliyatini yurgizib kelyaptilar.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Xor san'ati O'rtasiyoga qay tariqa kirib kelgan?
2. Qozog'istonda xor san'atining rivojlanishi qanday bo'lgan?
3. Tojik xori haqida nimalarni bilasiz?
4. Qirg'iz xor san'atining tarixi qanday?
5. Turkmaniston xor san'atining o'ziga hos jihatlari haqida gapirib bering.
6. O'zbekistonda xor san'ati qanday rivojlangan?
7. B.Umidjonov va uning rahbarligidagi xor jamoasi haqida nimalarni bilasiz?

Mustaqil mashg'ulotlar:

1. Xor san'atining yurtimizda rivojlanishi bilan bog'liq ma'lumotlarni to'plash va o'rganish.
2. Qardosh xalqlarning xor san'ati tarixi va rivoji haqida qo'shimcha ma'lumotlar topish va o'rganish.
3. Qardosh xalqlarning xor san'atidagi o'ziga xosliklar va bir biridan farqli jihatlarni o'rganish hamda tahlil qilish.
4. O'zbekistonda mavjud xor jamoalarining faoliyati bilan qiziqish, ularning qanday shakllanganliklari haqidagi ma'lumotlarni to'plash va o'rganish.
5. Xor jamoalari rahbarlarining hayoti va ijodi bilan bog'liq ma'lumotlarni o'rganish.

O'qish uchun adabiyotlar

1. Q.Mirzaev. Vokal-xor jamoalari bilan ishlash metodikasi. 2010.
2. O'zbekiston katta teatri. 2003.
3. B.SHanaxmudova. Xor lug'ati. 2009.
4. G.Mansurova. Xorshunoslik va xor jamoalari bilan ishlash uslubiyoti. 2008.

1.4. Bolalar xori

Bolalar vokal-xor jamoasi ishiipg muvaffaqiyat qozonishi ma'lum darajada uni to'g'ri, har tomonlama o'ylab tashkil etishga bog'liq. Vokal-

xor jamoasining to'g'ri tashkil etish uchun uni bolalarni yoshiga, ovoz xususiyatlariga karab to'ldirib borish juda zarur. Bolalar ovozi diapazonining turlicha bo'lishi, ularning ish qobiliyati va ashula aytish paytida toliqishi ularning yoshiga bog'liq. Aytish lozimki, kichik yoshdagi bolalarning ish qobiliyati o'rtasiyoshdagi bolalarga nisbatan past, ovoz yo'llari esa tez toliqadi. Bolalarning qizikishlari ham turlicha. Kichik yoshdagi bolalarni qiziqitrgan mashg'ulot katta yoshdagi bolalarga qiziq bo'lmasligi mumkin.

Bolalar xorining bir necha turlari mavjud:

1. Kichikintoylar vokal-xor guruhi yetti-to'qqiz yoshdagi bolalarni (umumta'lim maktablaridan 2, 3, 4-sinf o'quvchilari) birlashtiradi.
2. O'rtasiyoshdagi bolalar vokal-xor guruhi 10-14 yoshdagi (umumta'lim maktablaridagi 5, 6, 7, 8, 9-sinf o'quvchilari) birlashtiradi.
3. Yuqori sinf o'quvchilari xori 14-17 yoshdagi (akademik litsey va kollej o'quvchilari) o'smirlarni birlashtiradi.

Ishni shu yo'sinda tashkil etish bolalar xorining doimiyiligini ta'minlaydi. Bolalar ma'lum yoshga yetgach, kichik xor guruhidan o'rtasiyoshdagi, o'rtasiyoshdagi esa katta xor guruhiga o'tkaziladi. Har bir yangi bosqich bolalarning musiqa va ovoz xususiyatlarini yangicha, bir muncha yuqori darajada rivojlanishiga olib keladi. Bunda asosiy rolni, jamoaning butun faoliyatini boshqarib boradigan vokal-xor rahbari o'ynaydi. Bolalarning ovoz xususiyatlarini, ularidagi tovush chikaruvchi a'zolarining tuzilishi va rivojlanishini yaxshi bilish rahbarning vokal-xor mashg'ulotlarini to'g'ri tashkil etishga yordam beradi.

Umuman, bolalar ovozi avvalo, o'zining yengilligi va tovlanib turishi, tovushlarning jarangdorligi va nozikligi bilan ajralib turadi. Ular o'z xususiyatlariga ko'ra diskant va altlarga bo'linadi. Diskant - bolalarning eng yuqori ovozdur. Ayrinlarining diapazoni 1-oktava Do notasidan 2-oktava Sol notasigacha boradi.

Bolalar ovozinin rivojlanishi bir necha bosqichlardan iborat. Bu bosqichlarning har biri ma'lum yosh guruhiga mansubdir. Har bir xor jamoasining rahbari xorga qabul qilingan bolaning qo'shiq aytish qobiliyatini yaxshi bilishi ularning o'ziga xos bo'lgan xususiyatlaridan tashqari, u mansub bo'lgan yosh guruhi uchun ham umumiy, birmuncha ahamiyatli belgilari mavjud bo'ladi.

7-10 yoshdagi o'g'il bolalardagi kabi qiz bolalarda ham ovoz chikaruvchi a'zolari katga yoshdagi bolalarnikiga nisbatan boshqacharoq bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarda ashula aytish a'zolari chetki boylamlarning tarang tortilishi natijasida sodir bo'ladi. Ingichka ovoqlik,

aniq ifoda xarakteriga ega bo'ladi. Tovush chiqarish jarayonida yordamchi muskullarning katta guruhi ishtirok etadi. Bunday paytda bolalar bo'g'ziga asab tarmoklarining zarur darajadagi quvvatlari to'plana boshlaydi. Bu holatning o'zi uning harakat qilishiga ta'sir etadi. Chunki nafas olish, himoya va ovoz chiqarish asab tizimi orqali sodir bo'ladi. Shunday qilib, bolada 7-10 yoshida ashula aytish ko'nikmasiga poydevor qo'yiladi. Bu ko'nikma keyinchalik rivojlanib boradi. Bu davrda ovoz hosil qiluvchi a'zolarining (o'pka, bronx, traxeya, og'iz bo'shlig'i, burun bo'shlig'i) rivojlanishi asta-sekin yuz beradi. Bo'g'iz va mutatsiya — balog'at yoshigacha juda sekinlik bilan notekis rivojlanadi. Bolalarda 7 yoshdan 10 yoshgacha bo'lgan davr ovoznining rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Bir tomondan, uning imkoniyatlari chegaralangan davr ham deysiz mumkin, ikkinchi tomondan esa, qo'shiqchilikning dastlabki ko'nikmalari qad rostlaydigan, tarbiyalanadigan davr ham desa bo'ladi. 7-10 yoshdagi bolalar ovoznining baland-pastligi odatda Do, Re 1-Do, Re 2 oktavalarini qamrab oladi. Ovozning bu tabiiy baland-pastligi undagi nozik va qisqa bog'lanmalarining imkoniyatlari bilan bog'liq. Ayrim bolalarda birmuncha past yoki baland tovushlar uchraydi. Lekin, asosan Do, Re 1-Do, Re 2-oktavalardagi tovushlar ko'pchilik bolalar ovozi uchun xosdir. Keyingi o'n yillikda bolalardagi jismoniy rivojlanish bir muncha ko'zga tashlanmoqda. Bunday hol vokal-xor jamoalari rahbarlarining zimmasiga alohida mas'uliyat yuklaydi. Ular jamoaga kelib qo'shilgan har bir bola ovozi alohida eshitib ko'rishlari, so'ng mashg'ulotlar davomida doimo nazorat qilib borishlari kerak bo'ladi. Jismonan erta yetilish ovoz apparatining ham bir muncha tezroq shakllanishiga olib keladi. Tajribada 11 yoshdagi bolalarda mutatsiya davri boshlangan hollar ham ma'lum.

Ovoz chiqarish sifati tovushlarning xarakteriga ham bog'liq. Maktab yoshidagi bolalar uchun yengil, parvozli, nozik va jarangdor tovushlar xos bo'ladi. Bunday tovushlar ularning ovozigacha alohida joziba baxsh etadi. 7-10 yoshdagi bolalar o'z imkoniyatlariga ko'ra 11 yoshdagi bolalardan farq qilib turadi. Agar kichik yoshdagi bolalar ovozigacha soprano va altlarni farqlash mumkin bo'lsa, 10-11 yoshdagi bolalarda esa ovozlarning past-balandligini bildiruvchi xarakterli tovushlar sezilib turadi. 10-11 yoshdagi bolalarda (ayniqsa o'g'il bolalarda) ma'lum miqdorda ko'krak registridan chiqadigan tovushlar paydo bo'ladi. Ular bir muncha tuda tovushda, yorqin ovozda ashula aytishadi. Biroq bolalarni ko'krak registridan foydalanishidan va ovozni zo'rqiishidan saqlash lozim. Bo'g'zida chetki bog'lanmalarining tebranishi natijasida

chiqadigan faltset (eng baland) ovoz uchun tovushning dinamik ko'tarilishini rejalashtirib turuvchi tabiiy to'siqlar mavjud. Yoshi bir qadar katta bo'lgan bolalarda ovoznining yoqimliliigi darhol seziladi. Bu ayniqsa, ko'shiq zo'riqmasdan, tinch holatda aytilgan taqdirida yaqqol ko'zga tashlanadi. Biroq, 7-10 yoshdagi bolalarning ovozigacha umumiy o'xshashliklar ko'p va tubdan bir-biriga qarama-qarshi farqlar yo'q. O'g'il va qiz bolalarning ovozlari bir turda bo'lib, deyarli barchasi diskantlar, sopranolar va altlar (bolalarga xos ingichka ovoz)dir. Faqat shartli ravishda birinchi va ikkinchi ovozlarga bo'lish mumkin.

Mazkur yosh guruhlarining ovoz kuchi katta o'zgarishlar amplitudasi (kengligi)ga ega. Ashula aytish vaqtida, asosan *mr* va *mf* kabi dinamik ifodalardan foydalaniladi. Bolalar ijrochiligining his-xayajonga boyligi ijroni yanada tiniqlashtiradi, ifodaviyligini oshiradi. Ovozning eng yaxshi sifatleri umumiy ovoz diapazonining pastki qismlarida zo'riqish paydo bo'lishi katta zarar keltirishi mumkin. Baland pardada sekin aytish ham zarur. Tessitura nuqtai nazaridan umumiy ovoz diapazonining o'rta kengligida kuylash ashulachilarga oson va qulaydir. Lekin musiqa asarida ovoz diapazoni kuyi tovushlari tez-tez qaytarilsa, yoki aksincha, yuqori tovushlar to'xtovsiz takrorlansa, bunday tessitura ashulachiga noqulaylik tug'diradi (birinchi holatda — past, ikkinchi holatda esa yuqori).

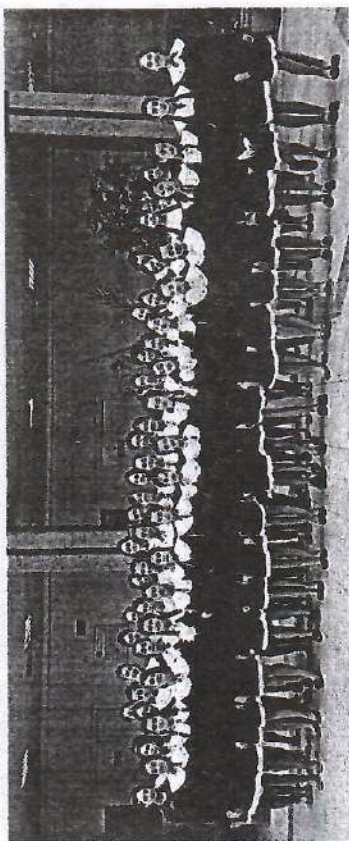
Bolalar ovoznining sifati, uning yoqimliliigi faqat ovoznining mo'tadil jaranglash paytida ma'lum bo'ladi. Xuddi 7-10 yoshda bolaning qo'shiq aytish vaqtida tovush sifatining shakllanish jarayoni sodir bo'ladi. Maktab yoshida bolalar ovoznining yoqimliliigi notekis bo'ladi.

Ayniqsa, uning tovushlarni ifoda qilganda shu notekislik seziladi. Xor rahbarining asosiy vazifalaridan biri ovoz diapazonining barcha tovushlarida unilarning bir tekis jaranglashiga erishishdir. Ashula aytish vaqtida artikulyatsiyaning, talaffuzning tovush hosil qilishda to'g'riligiga e'tibor berish juda muhimdir.

Vokal ishida tovushlarning yumshoq va qattiq attakasi (tovushning va ovoznining bo'g'ilish shakli) to'g'ri foydalanish ovoznining yoqimli chiqishi va ovozdagi bo'g'ilish, qichqirish, dimog'da kuylash kabi kamchiliklardan holi bo'lishga yordam beradi. Ovozning eng yaxshi jaranglashi odatda, primar (asosiy tovush) ohanglari, deb ataluvchi qismida namoyon bo'ladi.

Primar tovush — xonanda ovoznining o'rta diapozonida joylashgan bo'lib, ovoznining o'ziga xos tomonlarini ochib beruvchi bir yoki bir necha tovushlarning yengil, tabiiy va yaxshi jaranglashiga aytiladi. Bu tovushni ritm registr (birinchi oktavaning Mi-Si notalari)dan izlash kerak bo'ladi.

Primar tovush avynqsa, ashula sekun aytilayotgan paytda yaqqol quloqqa chalinadi. Diapazoni chegaralangan qo'shiqlar primar tovush uchun qimmatli badiiy material bo'la oladi. Masalan, N.Norxujayevning "Yaxshi bola", o'zbek xalq qo'shiqlaridan "Oq terakmi, ko'k terak", "Choriy chanbar" lar ana shunday qo'shiqlar sirasiga kiradi.

Shunday qilib, ovozlarning uncha katta bo'lmagan diapazoni (hajmi) hamda ularning bir turdagi jaranglashi (faltset) bolalarning biz ko'rib o'tgan yoshida ovozlarni shartli ravishda "baland" va "quyi" ovozlarga bo'ladi. Faqat bir xor qatnashchisining ovozi alohida tartibda tinglash, bola ovozi past-balandligini aniqlashga yordam beradi. Xorda ashula aytganda bolalarning har biri bilan alohida mashg'ulot o'tkazish qiyin bo'lsada, lekin rahbar xor ishtirokchisini birma-bir tekshirish, ovozi moslashtirish bo'yicha xormeystrlarning mashg'ulotlarini o'tkazish kabi shakllardan foydalanishi maqsadga muvofiqdir. Bolalar ovozi asrash xormeyster (xor ustasi, rahbari)ning eng muhim vazifasi hisoblanadi. Bolalar bilan faol mashg'ulotlar o'tkazish kerak, lekin ularning ovozlarni charchatib qo'ymaslik lozim. Qo'shikchilik san'ati ma'lum miqdorda murakkab bo'lishi mumkin, biroq ular bolalarning ovoz imkoniyatlariga mos tushishi kerak. Ayniqsa, ijro etilayotgan asarning diapazoniga va tessitura shartlariga diqqat-e'tibor bilan munosabatda bo'lish lozim. Bolalar xoridagi butun ashula jarayoniga jamoa qatnashchilarining jismoniy imkoniyatlari va psixologiya xususiyatlaridan kelib chiqib, tuzatishlar kiritilishi lozim.

Ashula aytish ko'nikmalariga ega bo'lmagan o'quvchi kuylayotgan paytda yelkalar ko'tarilib, nafari tiqilib qolayotgandek notekis nafas oladi. Bunday nafas olish esa tovush chiqarishga va bola organizmiga salbiy ta'sir

etadi. Ulardagi bu kamchilikni yo'qotish uchun bolalarning diqqat-e'tiborini diafragma (qorin bo'shlig'iga) qaratish, ularni yelkadan emas, ko'krak qafasi bilan nafas olishga va chiqarishga o'rgatish lozim. Qorin mushaklarini ishga solish kerak. Kattalarga taqtil qilib, bolalar ko'pincha baland ovoz bilan ko'shiq aytishga tirishadilar. Ular zo'riqib aytish bilan yoqimli aytish bir xilda deb o'ylashadi. Bolalarga bu tushuncha noto'g'ri ekanligini, ovoz sifati yoqimlili, diapazoni, tovushlarning tekisligi va ovozdin foydalana bilishga bog'likligini tushuntirish lozim.

Qo'shiq aytish jarayoni oldindan rejalashtirilgan bo'lishi kerak. Bolalarning baqirib, zo'riqan ovozda ashula aytishlariga yo'l qo'ymaslik kerak. Bolalarni vokal mashg'ulotlarida chiniqtirish, ovozlarni rivojlantirish, ularga ashula aytish ko'nikmalarini o'rgatish lozim. Bolalar ovozi asosiy sifatlari yengillik va jarangdorlik bo'lib, tabiatiga ko'ra ular inson organizmning yosh xususiyatlari bilan bevosita bog'lik. Bolalar ovozi ana shu o'ziga xos jihatlari haqida doimo o'ylash va ularni saqlash juda zarur.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Bolalar xorining nechta turi mavjud?
2. Bolalar ovozi o'ziga xosligi nimalardan iborat?
3. Bolalarning ovoz chiqarish uslublari haqida nimalarni bilasiz?
4. Qiz bolalar va o'g'il bolalar ovozida qanday farqli va o'xshash jihatlari bor?
5. Primar tovush nima?
6. "Baland" va "Quyi" ovozlari haqida nimalarni bilasiz?
7. Bolalarning qo'shiq kuylashi jarayonida nimalarga e'tibor berish kerak?

Mustaqil mashg'ulotlar:

1. Respublikamizda mavjud bolalar xori faoliyati bilan qiziqish va ular haqida ma'lumot to'plash.
2. Bolalar xori faoliyatini kuzatish.
3. Xor tarkibida kuylayotgan bolalarning ovoz chiqarish uslubi, nafas olish va shunga o'xshash jihatlarga e'tibor berish.
4. Bolalar xori bilan ishlayotgan rahbarning ish uslubini kuzatish.

O'qish uchun adabiyotlar

1. Q.Mirzaev. Vokal-xor jamoalari bilan ishlash metodikasi. 2010.

2. B.SHamaxmudova. Xor lug'ati. 2009.

3. G.Mansurova. Xorshunoslik va xor jamoalari bilan ishlash uslubiyoti. 2008.

1.5. O'smirlar xori

11-18 yosh o'smirlarning organizmida ularning butun hayotiy faoliyatlariga ta'sir etuvchi katta anatomik-fiziologik o'zgarishlar sodir bo'ladi. Uning ovoz apparatida ham murakkab jarayonlari yuz beradi. Ovoz apparatining shakli bola organizmidagi alohida a'zolarining o'sishi bilan bog'liq. Ayniqsa, bunday hol o'g'il bolalarda yaqqol ko'zga tashlanadi. Ularning ovoz bog'lamlari uzunasiga kengayadi, eniga esa, odatda o'zgarmaydi. Bo'g'iz tez o'sadi. Ayni paytda, xiqildoq ostining o'smay qolish hollari ham tez-tez uchraydi. Bunday qollarning paydo bo'lishi nafas olish organlari va bo'g'iz faoliyatining buzilishi bilan bog'liqdir.

Shunday hodisalarni qiz bolalarda ham kuzatish mumkin, lekin o'g'il bolalarda bo'lganidek aniq shaklda emas. Mutatsiya davrining xarakterli tomonlaridan hisoblangan bo'g'izning tez o'sishi ovoz rivojlanishdagi birmuncha murakkab va xavfli payt hisoblanadi. Ovoz apparati 15 yoshdan 18 yoshgacha sekinlik bilan shakllanib boradi. 19 yoshda uning rivojlanishi asosan to'xtaydi. 11 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan butun davrni uchta bosqichga ajratish mumkin:

1. 11-13 yosh - balog'atga yetish arafasi, ovoz apparatida hech qanday katta o'zgarishlar bo'lmaydi.
2. 13-15 yosh - mutatsiya davri (balog'at yoshining boshlanishi)
3. 15-18 yosh - balog'atga yetish, bo'g'iz va butun ovoz apparati rivojlangan va shakllangan bosqich.

Bu bosqichlarning har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularni xor rahbari yaxshi bilishi lozim. Bolalar organizmi favqulodda xilma-xil rivojlanadi. Mutatsiya davrida u yoki bu alomatlarni paydo bo'lish muddatlari ham turlicha. Shu tufayli xor jamoasida har bir bolaga alohida munosabatda bo'lish lozim. Mutatsiya davrining yaqinlashib qolganish aniqlash juda qiyin. Odatda mutatsiya arafasida bolaning ovozi sezilarli ravishda tiniqlashadi, kuchga to'ladi. Biroq bola tez orada avval osonlik bilan ijro etgan diapazonning yuqori tovushlarini endilikda zo'riqlash bilan aytadigan bo'lib qoladi. Ular tez-tez ohangni buzib, noto'g'ri ashula aytib boshlaydi. Ovoz bir xilligi, yoqimlili, jarangdorligi yo'qoladi. Ovoz diapazonida sezilarli o'zgarishlar sodir bo'ladi. Qizlarda

bir-ikki pardaga pasayadi, o'g'il bolalarda esa bir oktava va undan ko'p darajada pasayadi. Bo'g'izning yallig'lanishi, silliq moddaning ko'payishi, nafas olish funktsiyasining buzilishi ba'zan ovozning yo'qolishiga olib keladi. Bu ayniqsa, o'g'il bolalar uchun xos bo'lsada, lekin qiz bolalarda ham kam bo'lsa-da uchraydi.

Mutatsiya davri o'g'il bolalarda 6-9 oydan 2-3 yilgacha davom etadi. Qiz bolalarda uzoq vaqt davom etmasada, 15-16 yoshda takrorlanishi yoki shu yoshda birinchi marta boshlanishi mumkin.

Mutatsiya arafasida muntazam ashula aytish bilan shug'ullanish ovozning birmuncha silliq, bir tekis uzgarishiga va hatto mutatsiya davrida ham ashula aytaverish imkonini beradi. Agar mutatsiya o'tkir holatda namoyon bo'lsa ma'lum davrgacha mashg'ulotni umuman to'xtatib turishga to'g'ri keladi. Mutatsiya davrida vrach-foniatorga murojaat qilish juda muhim. Bu davrda vokal mashg'ulotlarining vaqtini qisqartirib, baland tovushda kuylatishni bir oz kamaytirishga to'g'ri keladi. Toliqishning birinchi alomatlari ko'zga tashlanganda mashg'ulotni to'xtatish kerak bo'ladi. Bularni xor rahbari bilishi va bolalarga ham tayinlashi zarur. Mutatsiya davrida ashula aytish butunlay to'xtatib qo'yilsa, tovush chiqaruvchi organlarda yo'lga qo'yilgan kordinatsiyalarning yo'qolishiga olib keladi. Aksincha, muntazam ravishda chegaralangan vaqtda ashula aytish davom ettirilsa, ana shu kordinatsiyalar saqlanib koladi va mustahkamlanadi. O'g'il bolalar mutatsiya arafasida ashula aytish bilan muntazam shug'ullanib borsalar, mutatsiya silliq va sezilmay o'tishi mumkin. Ular ovozin yetarli darajada boshqarib, o'zlariga qulay tovushlarni tanlab, kuylashlari mumkin. Odatda, bunday vaqtda diskant altlar partiyasiga o'tadi. Muntazam ravishda olib boriladigan mashg'ulotlar jarayonida ovoz bog'lamlarining o'sishi notekis bo'lsada, diapazonini kengaytirishda ehtiyoj bo'lish lozim.

O'smir yoshdagi bolalarning diapazoni: birinchi ovoz (soprano, diskantlar) birinchi oktavadagi Do-Re notalaridan ikkinchi oktavaning Fa-Sol notalarigacha kengayadi, ikkinchi ovoz (altlar) kichik oktavadagi Ly-Si notasidan ikkinchi oktavadagi Do-Re notalarigacha kengayadi. Ayrim bolalar ovozining diapazoni birmuncha katta (birinchi ovozda 2 oktava Ly-Si notasigacha, ikkinchi ovozlarda esa kichik oktavadagi Sol notasigacha) bo'lishi mumkin.

Albatta, diapazonning chetki tovushlari ashula aytish uchun noqulay, ulardan foydalanish ba'zan salbiy ta'sir ko'rsatishi ham mumkin. Birinchi ovozlar uchun diapazonning bir muncha qulay qismi 1-oktavadagi Sol

notasidan 2- oktavadagi Mi notasigacha, ikkinchi ovozlardan uchun esa 1- oktavadagi Re notasidan Si notasigacha bo'lgan qismlar ma'qul.

Agar ko'shikda diapazonning yuqori tovushlari tez-tez takrorlansa, demak, asarning tessiturasini baland, agar past tovushlar ko'p uchrasa, asarning tessiturasini past hisoblanadi. Asarning past yoki baland tessiturasida ijro etish, sun'iy aytishga olib keladi, bola ovozigacha salbiy ta'sir etadi. Ana shuning uchun ham, xor rahbari asar tanlaganda tessitura qulayliklarini nazarda tutmog'i kerak.

O'smir yoshda o'g'il bolalarda ham, qiz bolalarda ham tovush chiqarish mexanizmining farqi aniq bilinadi. Qiz bolalarda diapazonning asosiy qismini markaziy registr tashkil etadi. Shu registr tabiatan aralash tovush chiqarishga moslashgan. Sof ko'krak va yuqori sado faqat chetki notalardagina tinglanadi. O'g'il bolalarda esa aralash sado sun'iy yo'l bilan chiqariladi. Shu tufayli ham ularning ko'pchiligi cheklangan diapazonga ega bo'lishadi. Ashula aytish paytida ko'proq ko'krak registridan foydalaniladi. Asosiy va aralash registrdan tovush chiqarishni o'rganib olishgandan keyingina ular o'z diapazonlarini kengaytiradilar va birinchi ovozlardan safiga o'tishadi.

Qiz bolalar ovozi tabiatan markaziy (o'rta) registrga ega bo'ladi. Bunday hol ovoz diapazonining barcha notalarini tekis chiqishiga imkon beradi. O'g'il bolalarda bunday registrda kuylash birmuncha murakkabdir. Bu borada o'ziga xos turli ovoz mashqlari bilan o'g'il bolalarda ham shu registrda ko'nikma hosil qilish mumkin.

Bolalar ovozinii tarbiyalashda aralash ovoz turini takomillashtirib borish katta ahamiyatga ega. Bu ovoznii mayin chikishiga, registrdan registrga o'tishni osonlashtirishga, diapazonning barcha notalarida bir tekisda kuylashga yordam beradi.

Yuqori ovozi qiz bolalarda ko'krak registrdan o'rta registrga o'tish notasi 1-oktavaniing Mi-fa-fa diez pardalari hisoblanadi, o'rta registrdan bosh registrga o'tish notasi esa 2-oktavaniing Mi-fa-fa diez notalari hisoblanadi. Past ovozlarda esa o'tish notalari 1-oktavaniing notalari, o'rta registrdan bosh registrga o'tish notalari 2-oktavaniing Do-Re notalari hisoblanadi. O'g'il bolalarda ikkita registr bo'lganligi tufayli, bosh sadolariga olib boruvchi tovushlar o'tish notalari hisoblanadi. Masalan, diskant-sopranolarda 2-oktavaniing Mi-fa-fa diez notalari, altlarda esa 1-oktavaniing Si 2-oktava Do notalari hisoblanadi.

O'smir yoshdagi bolalarda ko'krak registrdan o'z o'mida foydalanish lozimligini rahbar yaxshi bilishi kerak. Chunki ko'krak registrda keragidan ortiqcha foydalanilganda bola ovozi baqiroq qilib

ko'yish mumkin. Ovoz kuchi diapazon bilan bevosita aloqada bo'ladi. Diapazonning turli qismlaridan ma'lum bir ovoz kuchliliğini talab qilish mumkin. Aks holda ovoza qattiq zarar yetishi mumkin.

Bola ovozniiing kuchli tiklanish davrida baland bo'lmaydi. Zero, buning unchalik ahamiyati ham yo'k. Bola ovozniiing go'zalligi uning jarangdorligi, yengilligi, soddaligida. Ovozniiing tabiiy kuchi yordamida jaranglikka, sadolarning jozibadorligiga, yoqimlilikiga erisha borib, bu bilan rahbar bola ovozniiing rivojlanishini ta'minlaydi. Bola ovozniiing eng baland sadosiga o'rta kuch bilan erishiladi.

Ovoz jarangdorligi ko'p xollarda tembrga (ovoz tusi va chiroviga) bog'liq bo'ladi. O'smir yoshda olib boriladigan muntazam va to'g'ri ashula aytish jarayonida tembr o'sha ovozniiing o'zigacha xos bo'lgan sifatlarga ega bo'lib boradi. Tembrni to'g'ri tarbiyalash, ayni paytda, bolalarni diapazonning turli qismlarida unli tovushlarni to'g'ri va jarangdor ijro etishga o'rgatish demakdir. Tembr ovozniiing o'ziga xos bebaho xususiyati, uni tarbiyalash va shakllantirish. Tembr sifatiiga ikki yo'l bilan ta'sir etiladi. Birinchisi - registri (ko'krak va bosh registrdarni) almashitira borib va ovoz pardalarini o'zgartira borish orqali, ikkinchisi esa tovushni kuchaytiruvchi bo'shliq (xiqildoq, og'iz) xajmini o'zgartirish yo'li bilan ta'sir etish mumkin.

Ovozni to'g'ri rivojlantirish uchun u qaysi guruhga mansub ekanligini oldindan aniqlash muhim. Buning uchun rahbar u yoki bu tipdagi ovozni sifatlavchi xususiyatlarini yaxshi bilishi kerak. Birinchi soprano guruhida yuqori registri jarangdor va harakatchan ovozi bolalarni ajratish mumkin. Birinchi soprano diapazoni quyidagicha: 1 - oktavaniing Do-Re notalaridan 2-oktavaniing Sol-Lya notasigacha bo'ladi.

Ovozniiing butun xajmini odatda uch (quyi, o'rta, yuqori) tessitura registrdarga ajratiladi (bularni ko'krak, o'rta va bosh registrdarn bilan almashitirish kerak emas). Quyi registr barcha guruhlarda xira, yuqori registrda esa - tarang bo'ladi. Ovozniiing eng yaxshi sifatlari, odatda, o'rta registrda namoyon bo'ladi. Birok ovozni faqat diapazon bo'yicha qaysi guruhga mansubligini aniqlash qiyin. Quyidagi tartibda aniqlansa, birmuncha to'g'ri bo'ladi. Rahbar taxminii (tabiiy ovozniiing o'ziga xos alomatlarini ifoda etuvchi bir qator tovushlarniiing jaranglagan paytini) notalar oralig'ini topib, diapazonni va tembrni, shuningdek, o'tish notalarini va ovozniiing qanday tessituraga xos ekanligini aniqlaydi. Agar taxminii zona (ma'lum tovushlar orlig'i) 1-oktavaniing Fa-Sol notalari oralig'ida joylashgan bo'lsa, tembr jarangdor bo'lib, o'tish (oralig) notalari 2-oktavaniing Do-Re notalari bo'ladi. Birmuncha qulay diapazon

1-oktavaning Re-Si notalari atrofida bo'ladi. Bunday ovoz xususiyatiga ega bo'lgan bolalar alt guruhiga qabul qilinadi. Taxminiy zona 1-oktavaning Si notasi 2-oktavaning Do notasi oralig'ida joylashgan bo'lsa, tembr yengil, yorqin jaranglaydi. 2-oktavaning Mi-Fa notalari o'tish (oralig) notalari hisoblanib, bunday ovozlarni soprano va diskantlarga mansub deyish mumkin. Shunday qilib, ovozni shakllanishi o'smir yoshida juda murakkab bo'ladi. Shuning uchun rahbarlarning har bir ishtirokchisiga nisbatan diqqat e'tiborli bo'lishi ishning muvaffaqiyati uchun zaruriy shart hisoblanadi. O'smirlar xorining tashkil etish katta ahamiyatga ega. Chunki o'quvchilar unda xorda ashula aytish madaniyatini egallaydilar, badiiy didlarini tarbiyalaydilar. O'smirlar xori yaxlit xor (qizlar xori, ba'zan o'g'il bolalar) va aralash xorlarga bo'linadi. Aralash xorda 14-yoshdan 18- yoshgacha bo'lgan 9-sinf o'quvchilari, litsey va kollej talabalari qatnashishlari mumkin.

Ana shu tartibda ishlaydigan xor rahbari 14-18 yoshdagi o'smirlar mutatsiya davrini o'tayotganini doimo yodda tutishi lozim. O'qish uslubiyoti ashula aytish talablari ana shu yoshdagi xonandalarning rivojlanish xususiyatlaridan kelib chiqib belgilanishi lozim. Boshqacha aytganda, rahbar yigit-qizlar ovozinig yosh o'zgarishlari xususiyatlarini, ularni bir-biridan ajratib turuvchi alomatlarini va organizmining fiziologik rivojlanishi bilan bog'liq umumiy konuniyatlarini yaxshi bilishi va undan kelib chiqqan holda mashg'ulot o'tkazishi kerak.

Qizlarda va o'g'il bolalarda mutatsiyaning tugash arafasi 16-17 yoshga to'g'ri keladi. Bu davrda ularning ovozi katta odamlarning ovozlari qayinlashadi, biroq hali mutatsiya alomatlari sezilib turadi. Jumladan, ovoz apparati tez toliqadi, tez-tez xirillab qoladi, ovoz bo'g'iladi. Biroq, xordagi yosh xonandalarning ovoz diapazoni kengayadi, uning kuch-qudrati oshib boradi. Bola balog'atga yetib, tembr jozibadorligiga ega bo'ladi. Ayniqsa, bu hol qiz bolalar ovozi uchun xosdir. Balog'atga yetgan o'g'il bolalar ovoz tembrining xarakteri bas ovozida shakllanishi tenor ovozigga nisbatan yaqqolroq ko'rinadi. Shu tufayli ham erkaklar guruhi ajratilganda dastlab shartli ravishda tanlanadi.

Yaxlit xor bilan mashg'ulot o'tkazish nisbatan oddiygina xisoblanadi. Aralash xorda esa raxbar yigit va qizlar ovozida sodir bo'ladigan mutatsiya davri yoki uning tugash arafasidagi o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan ko'pgina jihatlarga e'tibor berishi kerak.

Mazkur ikki holat o'smirlar xorida qo'shiq o'rgatish uslubiyotini aniqlaydi. Qo'shiq o'rgatish jarayoni bosqichma-bosqich olib boriladi. Xorning qo'shiq aytish ijrochiligi faoliyati orqali ko'nikmalar qay

yo'sinda shakllanishini xonandalar bilishlari lozim. O'smirlarning endigina tashkil etilgan xori uchun past qo'shiq aytish pozitsiyasiga xos xususiyatlar, ya'ni qo'shiqni turib aytilgan ovozda zo'r qirib aytish yoki sayoz ovoz kabilar xarakterlidir. Xordagi guruhlar o'rtasida ohangdoshlik bo'lmisligi fonetik sifat buzilishlari, ya'ni unli tovushlarning xilma-xil tovushlarda talaffuz etilishi bilan bog'liq. Xor rahbari avval boshidanoq xor ishtirokchilarining to'g'ri nafas olishini shakllantirishga, tekis ovoz chiqarishga, tiniq ifodaga, aniq talaffuzga o'rgatishga erishish lozim. Bu shakllangan yuksak ashulachilik pozitsiyasida turib, xor ovozi yengil, yoqimli va jarangdor sadolanishi uchun zarurdir. Ayni paytda rahbar xor katanashchilarining ovozi soddadir bo'ladigan barcha o'zgarishlarni kuzatib va nazorat qilib turish kerak. Ovozning toliqishiga yo'l qo'ymasliq xor rahbarining tajribasi va maxoratiga bog'liq.

Dastlabki davrda ovoz chiqaruvchi tizimlarda o'zgarishlar xor bo'lib ashula aytganda bir muncha tiniq namoyon bo'ladi. Oradan bir oz vaqt o'tgach esa, xor ijrochiligidagi sifat o'zgarishlari sodir bo'ladi. Bunday hol nafas olishni to'g'ri shakllantirishga yordam beruvchi legato (qo'shib) usuli natijasida yuz beradi. Legato usulida kuylash xonandalarning to'g'ri va mustahkam nafas olishga, sozning sofligi va tiniqligiga, ansambllning uyg'unligiga va talaffuzning aniq bo'lishiga olib keladi. Bunday kuylash darajasiga muntazam mashg'ulotlar orqali yetish mumkin. Jamoaning rahbari birinchi mashg'ulotlardan xor ovozigagi xilma-xillikka barham berishga intilishi, xonandalarning bir xil qo'shiq aytish uslubiga, bir tekis nafas olish va chiqarishga erishish lozim.

Yosh xonandalarning tekshirish va qiyoslash natijasida ularning ovozi va umuman xor ovozi qanday shakllanib borayotganligi sekin-asta aniqlanadi. Birinchi bosqichda egallangan ko'nikmalar tufayli xor ovozinig bir xil jaranglashi yuzasidan birmuncha oldinga siljishlarga erishiladi. Shundan so'ng, ma'lum muddatda xor ovozigagi xirillik paydo bo'lishi mumkin. Buning sababi mutatsiya davri va uning tugash arafasida bolalarning ovoz apparatida shu yosh uchun xarakterli bo'lgan o'zgarish sodir bo'lishidandir. Bunday kuchli o'zgarish ko'proq to'g'ri nafas olishni bilmaslikdan kelib chiqadi. To'g'ri nafas olishda qatnashadigan muskullarning faoliyatini kuchaytirish uchun bu davrda xor dasturiga aniq va ravshan diktsiyan talab etuvchi, quvnoq, sho'x asarlarni kiritish kerak. Xor ovozinig tembr tovlanishiga, jarangdorligiga erishish uchun ham asarlar tanlay bilish lozim. Xorda har xil uslubdagi asarlarni ijro etish muhim ahamiyatga ega. Mashg'ulotlarda maxsus tanlangan asarlarni o'rganish xor ovozinig jarangdor va parvozli, yengil va sho'x chiqishiga

yordam beradi. Biroq dastlabki bosqichda egallangan ko'nikmalar unchalik mustahkam bo'lmaydi, shuning uchun keyingi bosqichlarda o'rgatish ishlarini to'g'ri yo'lga qo'yib, takomillashtirib borish talab etiladi.

O'smirlar xorida mashg'ulotlarni faktura jihatidan oddiy, ya'ni cheklangan diapazoniga ega qulay tessiturali, eng muhimi yoqimli va mayin, shuningdek, yodlash uchun oson bo'lgan asarlardan boshlash kerak. Bu xonandalar e'tiborini ashula aytish paytida nafasni to'g'ri olish va chiqarish, talaffuz, ifodaviylikka va ashulaning kantilenasiga (kuyning mayinligiga, xushohangligiga, muloyimligiga) olib keladi. Kantilena ko'nikmasi xor ijrochiligidan asos deb hisoblanadi.

Mayin aytiladigan asarlarni ijro etish xonandalarning musiqaviy eshitish tuyg'ularining boyishiga, qo'shiq ohangini va tovush shakllanishini to'g'ri anglashlariga imkon beradi. Sal keyinroq xor dasturiga nafas yo'llarini, talaffuzini va diktsiyani faollashtirishga qaratilgan qo'shiqlar kiritiladi.

Ovoz apparati o'zi uchun yangicha bo'lgan ovoz chiqarish usuliga o'rgatib kelayotgan dastlabki bosqichda yosh xonandalarning ovozin to'g'ri qo'llashdan saqlash kerak. Zo'riqish tovushlarining aniq chiqishiga halal beradi. Ovozda jarangdorlik va yengillikni yo'qotishga olib keladi. Xor rahbarlari bolalarni *mf* dinamik tusidan baland darajada kuylashlariga yo'l qo'yimasliklari kerak.

Ovoz diapazonining chetki (ayniqsa yukori) tovushlaridan suiste'mol qilish ovozning zo'riqishiga yoki umuman yo'qolishiga olib keladi. Bunday holdan chetlanish uchun dasturni to'g'ri tanlay bilish kerak. Dastur tanlashda ovoz diapazoni doimo kengayib borishini nazarda tutish lozim. Xorga to'g'ri saboq berishda qatnashchilar ovozin individual (yakka) tartibda tez-tez eshitib turish va nazorat qilib borish katta ahamiyatga ega. Mashg'ulotlarni shunday tashkil etish kerakki, ko'shichni har bir ovozlar guruhi alohida o'rgansin. Shunday tartib saqlanganda xonandalar tez-tez dam olishi imkoniyatiga ega bo'ladi.

O'smirlar xorida ishtirok etish yig'it-qizlarning nafaqat dunyo-qarashlarini kengaytiradi, shuningdek, ularning xonandalik ovozlari ham tarbiyalab, rivojlantiradi.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. O'smirlar yoshi nechta bosqichga bo'linadi va buning kuylashdagi ahamiyati qanday?

2. O'smirlar ovozinin mutatsiyasi nima va bu davrda kuylash qay yo'sinda olib borilishi kerak?

3. O'smir yoshda o'g'il bolalar va qiz bolalarning tovush chiqarish mexanizmi qanday farqlanadi?

4. Ovozni to'g'ri rivojlantirish uchun nimalarga ahamiyat berish kerak?

5. Legato usulida kuylashning ahamiyatli jihatlari nimalardan iborat?

6. O'smirlar xori uchun asarlar tanlashda qaysi jihatlarni inobatga olish kerak?

Mustaqil mashg'ulotlar:

1. Respublikamizda mavjud o'smirlar xori faoliyati bilan qiziqish ularning ish uslubini kuzatish.

2. O'smirlarning kuylash jarayonini kuzatish va ulardagi kamchilik yoki yutuqlarni aniqlash.

3. O'smir yigit va qizlarning kuylashdagi o'ziga xosliklarni kuzatish va farqiga ahamiyat berish.

4. O'smir xori rahbarining ish uslubini kuzatish.

5. O'smirlar xori uchun mos asarlarni topish va o'rganib chiqish.

O'qish uchun adabiyotlar

1. Q.Mirzaev. Vokal-xor jamoalari bilan ishlash metodikasi. 2010.

2. B.Shamaxmudova. Xor lug'ati. 2009.

3. G.Mansurova. Xorshunoslik va xor jamoalari bilan ishlash uslubiyoti. 2008.

1.6. Xavaskorlik, o'quv va professional xor jamoalari

Havaskorlik xor jamoalari – kasbiy malakasi bo'lmagan xonandalardan tarkib topgan jamoa. Bir qator mamlakatlarda havaskor xor jamoalari jamiyatlarga birlashgan (Germaniyada «Lidertafel», Fransiya «Orfeon»). Rossiya ular XIX asrning 2 - yarmida ko'plab tuzila boshlandi. Rus musiqa jamiyati, rus xor jamiyatining «Bepul musiqa maktabi» va boshqa xorlari bunga yaqqol misol bo'la oladi. Respublikamizda musiqa va xor 20-yillardan boshlab rivojlana bordi, to'garaklar tuzila boshlandi.

1930-yillarda yetuk bastakorlar Yu. Rajabiy, Imonjon Ikromov 1,2 ovozli xor qo'shiqlari yaratdilar. 1934-yilda 1-musiqa-badiiy olimpiadasida o'tkazildi va unda 1000 kishilik xor ishtirok etdi. 1937-yilda Moskva O'zbekiston dekadasi xor jamoalari qatnashdi. Urush davrida havaskorlik xorlar jangchilar uchun konsertlar uyushtirar edilar. Urushdan keyin ikkinchi Respublika olimpiadasida 20 000 kishi ishtirok etdi (1143 jamoalar). 1948-yil - III olimpiadada 25 000 kishi - va ko'p ovozlik turi rivojlana bordi. 50-yillarda Konservatoriya va musiqa bilim yurti o'qituvchilari xavaskorlik xorlarga amaliy yordam bera boshladilar. 60-70-yillarda xavaskorlik jamoalarining soni va sifati oshdi. Bolalar xor ijrochiligi rivojlanishida Konservatoriya dotsentlari V. Kenzer, V. Valenkov, A. Vasileva, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Sh. Yormatovlarning xizmatlari katta bo'ldi. "Boychechak", "Bulbulcha" kabi Respublikamizda yuzlab ashula va raqs ansambllari mavjud bo'lib, ularning qoshida xor-vokal guruhi tuzilgan, masalan, "Anor", "Gulruh", "Chust taronalari", "Shirin", "Rohat", "Shalola". Xor tarkibida 15-20 kishi mavjud. Ular lapar, yalla, yor-yor qo'shiqlarini 2-3 ovozda ijro etishadi.

O'zbekistonda **professional xor san'ati** eng kech rivojlana boshlagan san'at turlaridan biridir. Chunki zarur shart-sharoitlar yo'q edi. Bu masalalarni amalga oshirish uchun musiqa o'quv yurtlari ochish, malakali xormeysterlar, kompozitorlar tayyorlash kerak edi. Qator rus musiqa san'at arboblari V. Uspenskiy, Ye. Romanovskaya, N. Mironov, R. Ganor, S. Vasilenka, A. Kozlovskiy va o'zbek musiqachilarning hissasi bu borada katta bo'ldi. Professional xor ijodi va ijrochiligi oddiy shakllari musiqali dramalardan iborat bo'lgan. Bundan tashqari ikki epizodik uch ovozli fakturalar uchray turardi, chunki bastakorlar sharoit taqozosi bilan ijrochilar to'liq pishib yetilmaganini yaxshi bilishar va 3-4 ovozdan ko'pini ishlatmasdilar. 1936-yil O'zbekiston radiosi qoshida o'zbek xori tuzildi va yangi tuzilgan O'zbekiston Davlat Filharmoniyasi qoshida xor kapellasi tashkil qilindi. 1937-yilda xor jamoasi bastakorlar M. Ashrafiy va T. Sodikovlarning to'rt ovozli qo'shiqlarini tayyorlab, ijro etib bordi. 1934-37-yillarda Moskva konservatoriyasida D. Zokirov, M. Ashrafiy, M. Nasimov, P. Xoshimov, M. Qori - Yokubov, M. Burxonov, S. Yudakov kabi ko'pgina yoshlar o'qidi va ular O'zbekistonda professional xor jamoalarining shakllanishida o'zlarining bemisli hissalarini qo'shdilar.

Yosh o'zbek bastakorlari rus kompozitorlari bilan ijodiy hamkorlikda ishlab o'zbek milliy operasini yaratishdi. Ana shunday asarlardan M. Ashrafiyning «Bo'ron» operasini, M. Glier va Sodikovlarning «Layli

va Majnun» operasini, urush yillarida yaratilgan Kozlovskiy, Chish-koning «Majmud Tarobiy» operalarini misol tariqasida keltirishimiz mumkin.

1952-yilda O'zbekiston Davlat Filharmoniyasi qoshida Valenkov rahbarligida professional xor kapellasi tashkil qilindi. Shu yillarda Burxonov kapella uchun birinchi jo'rsiz xor qo'shiqlarini yaratdi va respublikada akapella janri vujudga keldi. O'zbekistonda xor san'atining o'sishida 1940-yilda tashkil qilingan O'zbekiston radio va telvidiniyasi Davlat tashkiloti qoshidagi B. Umidjonov rahbarligidagi milliy xorning hissasi katta bo'ldi. O'zbek bastakorlari barcha janrlarda (kantata, oratoriya, oqa, syuita, ballada va boshqalar) o'zining beqiyos xissasini qo'shishgan. Masalan, S. Yudakovning "Mirzacho'l syuitasi", M. Ashrafiyning "O'zbekiston" va "Baxt qo'shig'i" kantatalari, I. Hamroevning "O'zbek xotin - qizlariga" nomli kantatasi shular jumlasidandir.

Kamer xorlari

"Kamer" nemischa uy xona degani. Kamer xorda 30 tacha xonanda bo'ladi va nusiqliy ma'lumotga ega bo'lgan talaba hamda yoshlar qatnashadi. Kamer xor shakliga keng tarqalgan sabab, shuki katta tarkibli akademik xori tuzish uchun ko'p ovozlari, ko'p xonandalar va ular uchun maxsus joy kerak. Kamer xor uchun esa bu kabi muammolar yuk. Ba'zi kamer xorlar professional xor jamoalariga aylangan. Kamer xorining ikki shakli mavjud, ular professional va xavaskor kamer xorlaridir.

Bu xorlarda ovozlarning joylanishi ham boshqacha bo'ladi. Masalan shou boshchiligidagi Amerika kamer xori Kvartet uslubida tuzilgan. Bu xorlarda klassik va zamonaviy xor asarlardan iborat repertuar ishlatiladi. Ba'zi kompozitorlar esa kamer xorlar bilan doimiy ijodiy hamkorlikda bo'lishadi. Masalan, Sviridov «Pushkin gulchambari» va boshqa asarlarini Moskva kamer xori uchun yozgan. O'zbekistonda esa Sh. Yormatov asosan "Bulbulcha" bolalar xori bilan hamkorlikda, B. Umidjonov O'ztele-radio qoshidagi milliy xor jamoasi bilan hamkorlikda ish olib boradi va asarlar yaratadi. 1998-2003-yilga qadar "Buyuk ipak yo'li" nomli professional xor tashkil etilgan. Direktori koreyalik Choy Byon Xo, Dirijyor D. Idanov, K. Simlar edi. Kamer xor jamoasi 16 kishidan tashkil topgan. 2010-yildan to hozirgacha "Zamin" akapella professional kamer xor jamoasi badiiy rahbar va bosh dirijyori Sh. Jumayev.

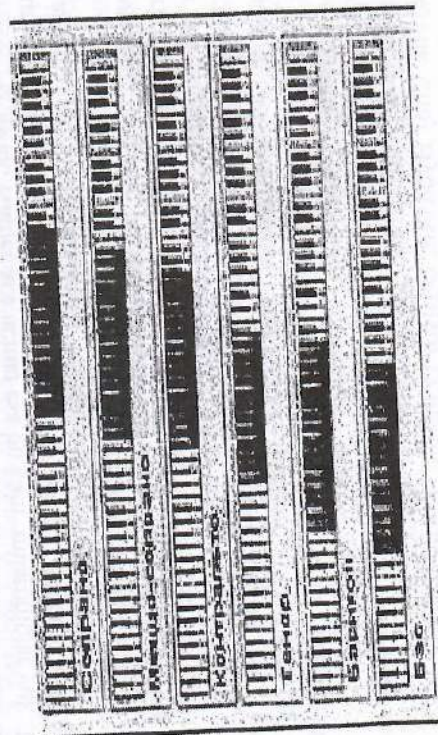
Xor jamoalarining joylashishi

Amaliy darslarga o'tish oldidan o'qituvchi talabalarni ovozlariga ajratadi. Ya'ni: soprano, alt, tenor, bariton va bas. Ajratish jarayonida o'qituvchi talabaning har bir o'tish pardalaridagi jihatlariga jiddiy e'tibor berishi zarur.

TENOR 1,2,3,...	BARITON 1,2,3,...	BAS 1,2,3,...
SOPRANO 1,2,3,...	ALT 1,2,3,...	
DIRIJYOR		

Yuqorida keltirilgan chizmadagi xorning joylashuvi klassik joylashuv shakli sanaladi. O'rganish jarayonining boshlanish davrida ushbu joylashuv har bir guruh ovozlari uchun aniqlik, pardaning toza kuyilanishi, qolgan guruh ovozlari yaxshi eshtitishi kabi omillarni rivojlantiradi. Qolaversa, dirijyor o'qituvchi uchun qaysi guruh ovozlari mashg'ulot davomida qanday kuylayotganligi, ularning guruh ichida va guruhlar o'rtasidagi ovozlarning yaxlit tembrini saqlab qolish uchun xizmat qiladi.

Quyidagi rasmda xordagi har bir ovozning diapazon holati fortepiano klavishlari yordamida aniq ko'rsatilgan.

Matvu yuzasidan savollar:

1. Havaskorlik xor jamoalarining o'ziga xosligi nimalardan iborat?

2. Professional xor san'ati O'zbekistonda qanday rivojlangan?
3. Professional xor jamoasining yuksalishida kimlar o'z xissasini qo'shgan?
4. Kamer xorlarning o'ziga xos jihatlarini nimalardan iborat va ularning qanday turlari bor?
5. Xor jamoalarida ijrochilarning joylashish tartibi qanday?

Mustaqil mashg'ulotlar:

1. O'zbekistonda mavjud xavaskor xor jamoalari haqida ma'lumotlar to'plash va ularning faoliyatini o'rganish.
2. O'zbekistonda mavjud professional xor jamoalari haqida ma'lumotlar to'plash va ularning faoliyatini o'rganish.
3. O'zbekistonda mavjud kamer xor jamoalari haqida ma'lumotlar to'plash va ularning faoliyatini o'rganish.
4. Xor jamoalarida ijrochilarning joylashtirilish uslublari haqida qo'shimcha ma'lumotlar topish va o'rganish.

O'qish uchun adabiyotlar

1. Q.Mirzaev. Vokal-xor jamoalari bilan ishlash metodikasi. 2010.
2. B.SHarnaxmudova. Xor lug'ati. 2009.
3. G.Mansurova. Xorshunoslik va xor jamoalari bilan ishlash uslubiyoti. 2008.

II BOB

SHAMOL ESHIK OCHADI

B. Umedjonov
xor uchun qayta ishlagan

Andante

Sha - mol e - shik o - cha - di yor - yor,
Do's - tim pis - ta

so - cha - di ey - yor Do's - tim me - ni chor - lay - di,
chor - lay - di

o'y - lay - di kuy, kuy - lay - di.
Ya - na ni - ma gap - lar

Ju - da qi - sq gap - lar bor o'r - gi - lay
bor, ay - la - nay

ALLA

A. Muhamedov musiqisi
I. Matyakubov ayollar xori uchu moslashtirgan

Z. Obidov she'ri

Andante cantabile

SOLO

SOPRANO

ALTO

Piano

mf Al-la

mf Al-la

mf Al-la

5

mp Al-la

mp Al-la

mp Al-la

Ux - la, bo - lam, al - la - yo,

p

13

gu - lu lo - lam, al - la - yo.

pp Ux - la, bo - lam, al - la - yo,

p Ux - la, bo - lam, al - la - yo,

17

Oq-shom kir-di har yo-na,

gu-lu lo-lam, al-la-yo.

gu-lu lo-lam, al-la-yo.

gu-lu lo-lam, al-la-yo.

21

jo-nim al-la.

Tcp-pang-da men par-vo-na,

jo-nim al-la.

Tcp-pang-da men par-vo-na,

al-la, al-la.

al-la, al-la.

al-la, al-la.

al-la, al-la.

29

ba-ho-rim-san, bag-rim-san,

ba-ho-rim-san, bag-rim-san,

ba-ho-rim-san, bag-rim-san,

ba-ho-rim-san, bag-rim-san,

32

sen dil - ban - dim, a - sal - qan - dim, fax - rim

38

jo - nim, al - la, o - vun - cho g'im, op - po - g'im,

35

san. Ux - la, shi - rin do'm - bo - g'im,

86

42

al - la, al - la. Al - la. (M) al - la, al - la. (M) al - la, al - la. (M)

87

46

Al - la Al - la Al - la

pp (M) (M)

55

Al - la Al - la Al - la

poco morendo -la, M -la, -la

50

Al - la Al - la Al - la, al - la, al - la, al - la, al - la, al - la

poco a poco rit. (M) (M)

RO'MOLIM

(Xorazm xalq qo'shig'i)

I.B. Matyakubov
xor uchun qayta ishlagan

A Moderato

opr I II Alt I II

Ro' - mo - lim bor ro' - mo - lim bor

ro' - mo - lim da tu - mo - lim bor

B

8

Ro' - mo - lim bor ro' - mo - lim bor

ro' - mo - lim bor ro' - mo - lim bor

C

13

da tu - mo - lim bor

Bir yi - git da xu - mo - bor

da tu - mo - lim bor

(yumnag og'iz bilan aytish)

18

rit bor, vox, ge - nan

dod a - lim - nan get - ti

D

22

ti ro' - mol. Ro' - mo - lim - ning u - ji.

ro' - mol. (yumnag og'iz bilan aytish)

26

... sho - yi, o'r - ta - sin - da bor - dur

E f(p)

30

O - lib ba - ring jo - nim do -

(yumnag og'iz bilan aytish)

yi yay, dod a - lim - nan get - ti mol.

F A..... Ro'mo - lim o - qib get - ti yo - po, yor e - shit

G *f(p)* (yumuq og'iz bilan aytish) sa bo' - lar xa - fa. O - lib ba -

ring jo - nim o - .pa, vox - vox, dod a - lim -

H nan get - ti ro' - mol. Ro' - mo - lim (yumuq og'iz bilan aytish)

bor ro' - mo - lim - bor. lim - bor. (yumuq og'iz bilan aytish)

da tu - mo - rim bor.

I *p* Ho.....

TOSHKENT

A. Berlin musiqasi

Andante moderato

Bosh us - ting - dan a - ri - mas Ho - vuch, ho - vuch yog' - du - lar.

Sen - da shah - rin u - sha - lar, u - shah - ma - gun or - zu - lar.

Jo - na jo - nin Tosh - ken - tin, Tosh - ken - tin.

Tosh - ken - tin. O - na jo - nin Tosh - ken - tin, Tosh - ken - tin.

Tosh - ken - tin, Tosh - ken - tin, Tosh - ken - tin, Tosh - ken - tin.

OG'O DOROM

(Xorazim xalq qo'shig'i)

B. Umidjonov
xor uchun qayta ishlagan

Moderato

O - g'o do - rom yo - ron - lar.

bel bo - g'ing - da gul - bo - dom ro' - mo - ling - da.

6 **Con moto**

gul - bo - dom, Yo - ron - lar.

10

yo - ron - lar, yo - ron - lar, yo - ron - lar, yo - ron - lar.

12

1) Siz - ning ay - von ay - von,
2) So - ri i - pak biz - ning ni so'l - g'o - yo - ron - lar.

15

e - mas mi, o'r - ta - sin - da,
ni qur g'oy, or - qa - ma - tash - yo - ron - lar.

17

chin - la nar - von - zi - mi - mas - dur - g'oy,
Yoş, yor, yo - ron - lar

19

ga - la - siz, ge - ta - cüz, bir gap ayt - mi - siz
O - şhiq - liq - nuog ma' - no - si - ni bil - gan - da,

22

U - lar ham yu - rak - da ar - xon c - mas - ni?
Ox - ga - tib, ga - tib qoch - g'o - ni qur - g'oy

o - g'o - do - rom, ro' - mo - ling - da gul - bo - dom
Yoş, yor, yo - ron - lar Yoş, yor,

28

xo' - jik do-rom bel-bo - g'ing-da gul - bo - dom.
yo-ron-lar Yoş, yor, yo-ron - lar Yoş, yor,

33

yo-ron-lar Yoş, yor, yo-ron-lar Yoş, yor, yo-ron-lar

YAXSHI "Muhabbatnoma" turkumidan

E. Alimov musiqasi
A. Navoiy librettosi

Andante con moto

Soprano Alto Tenor Bass

p *p* *p*

bun bun bak bun bak bun ba - ka bun bak bun bak

S. A. T. B.

5

Ko'z *Ko'z*

bun bun bak bun bak bun ba - ka bun bak bun bak

S. A. T. B.

9

ya - x - ya - x -
qa - bo - g'ing yax - shi
bir - la qo - shing yax - shi

S. A. T. B.

11

shi, yax - shi, yax - shi, qa - bo - g'ing yax - shi. Yuz

S. A. T. B.

17

bir - la so' - sing yax - shi, du - do - g'ing yax - shi yax -

S. A. T. B.

21

shi, yax - shi, yax - shi, du - do - g'ing yax - shi. yax -

25

S. shi, yax - shi, yax - shi, E - he
du - do - g'ing yax - shi.

A.

T.

B.

29

S. hey yo - rey jo - ney e - hey
yo - he, hey yo - he, ney jo - ney e - hey

A.

T.

B.

33

S. hey jo Eng bir - la men - ning yax - shi
Eng ney jo - ney

A.

T.

B.

37

S. sa - qo - qing yax - shi.
Eng bir - la men - ning yax - shi

A.

T.

B.

41

S. sa - qo - qing yax - shi.
yo - he, hey yo - rey yo - he

A.

T.

B.

45

S. jo - ney jo - he, hey jo - ney. Bir
hey jo - ney yo - he, hey jo - ney

A.

T.

B.

40

And. con moto

S. *bir ne di - yin* *Bir*

A. *bir ne di - yin*

T. *auf* *Bir*

B. *bir ne di - yin*

53

S. A. T. B.

bir ne di - yin

Bir

bir ne di - yin

Bir

57

bir ne di - yin bosh - din a - yo - g'ing yax - shi

S. A. T. B.

104

KOMUZCHU

Qirg'iz xalq qo'shig'i
B. Umidjonov qayta ishlagan

Allegro moderato

SOPRANO

ALTO

TENOR

BASS

Dan-dir-dan, dan-dir-dan
dan-dir-dan, dan-dir-dan

qo - muz - du
ket - pa - sin

el ji - ne - sin
koz - gon tu - zop

et - ju - rak
qoy - dun beyun

qo - muz du
ket - pe - sin

biy - ik chi - gar
ju - ro - gum dun

do - bush - tu
tep - ke - sin

Mu - rat a - li
ji - yaz a - li

3

1. Oy qo - muz - chu
2. Jer - de - emes - biyik

qo - muz - chu,
ko'k - to - suv

cher - tip - qo'y - chu
ja - nq man qiz - dar -

va xokazo.

12

chal tart - kan
say - rat - kan

sin - ran bu - gan
boz - jo - go - qoy

kam bar - kan
ay - dat - kan

Oy, boy!

15 *p*

u - shul so - nun
sa - ri - ber - pi

ku - lar - du (oy)
ku - lar - du (oy)

uk - kan jan - dar
uk - kan jan - dar

p Oy, boy!
Oy, boy!

18 *pp*

tan - kal - gan
tan - kal - gan

Oy - go kel - beyt
Ak ku - ka - net

u - bay - in
kak kan - day

o - yu - nu - na
dar - ya jil - jip

pp Oy, boy!
Oy, boy!

22 *p*

ti - na - yin
ak - kan - day

Tok - to - gul - dun
e - les te - tem

chert - tip koy - chu
jas - tar bir - ga

p Oy, boy!
Oy, boy!

1. 26

u - gay - yin
bas - kan - day

tok - to - gul - dun
bo - to - yun

cher - tep koy - chu
u - gay - in

Oy, boy!
Oy, boy!

2. 31

e - les te - tem
bir - tu - rud

jash ter bir - che
bas - kan - day (oy)

Oy, boy!
Oy, boy!

B. Umidjonov
qayta ishlagan

DILIMAN

Tojik xalq qo'shig'i

Adagio **1** *p*

S. *p* di - li - man,

A. *p* di - li - man.
di - li - man.

T. *p* di - li - man.

B. *p* di - li - man.

(Og'izni yumb)

1. Zi das - tat gar na shud xu - ni
2. Di - lam - ro in - ka - dar maf - shor

2 *p*

(Og'izni yumb)

1. Zi das - tat gar - chu shud - xu - ni
2. Di - lam - ro in - ka - dar maf - shor

bun, bun, bun
bun, bun, bun
bun, bun, bun

4 *pp*

di - li - man
bun, bun, bun

di - li - man,
di - lam - ro,
bun, bun, bun

va - fo - do - rad na - shud gam - gin
na - siz - bin as - tu - na ru - i

di - li - man,
o - xir,
bun, bun, bun

di - li - man,
di - lam - ro,
bun, bun, bun

i t.d.
i t.d.

5

di - li - man,

di - li - man.
di - li - man.

di - li - man.

Zi - das - tat,
Di - lam - ro,

gi - shud - xun
in - ka - dar,

1. Zi das - tat gar na shud xu - ni
2. Di - lam - ro in - ka - dar maf - shor

7

di - li - man,
di - lam - ro,

di - li - man,
di - lam - ro,

di - li - man,
o - xir,

1. Va fo - dor,
2. Na siz - bin,

na - shud gam,
na ru - i,

di - li - man,
di - lam - ro,

va - fo - do - rad na shud - am - gin
na siz - bin as - tu - na ru - i

Zi - ro - xi ish q' xar giz bar

ru - xatro - di du xud - ro - zad

di - li - man,
di - li - man,
di - li - man

di - li - man
di - li - man

KO'RMADIM

D.Zokirov musiqasi
A.Navoiy g'azali
I.I.Matyakubov xor uchun
qayta ishlagan

9

na-gar-dad, di-li-man, di-li-man, di-li-man, di-li-man, sta-vad'lan-gin di-li-man, I.Na-me-xo-xad vo-na-e bud di-li-man, 2.A-iab de-na-e bud di-li-man

10

di - li - man, di - li - man, di - li - man, di - li - man.

This musical score is for the song 'The Rose Tree'. It is written for a voice and piano accompaniment. The score is divided into two systems, each containing three staves. The first system shows the vocal melody and piano accompaniment. The second system continues the melody and accompaniment. The lyrics are 'di - li - man, di - li - man, di - li - man, di - li - man.' The tempo is marked 'Andante' and the key signature has one sharp (F#). The score includes various musical notations such as notes, rests, and dynamic markings like 'pp' and 'p'.

di

di

di

di

A A A

di - li - man

[illegible]

dim bir va - fo

pp

M

Bak bum bum

Bak bum bum

Bak bum bum

Bak bum bum

15

kim yuz ja - fo

Bak bak bum bum Bak bak bum bum

16

-sin ko'r - ma - dim

Bak bak bum Bak bak bum bak bum bum

17

Kim Kim f ga bo

Bak bak bum Bak bak bum bak bum bum

18

Qil - dim - ki bo

Bak bak bum Bak bak bum bak bum

19

shim - qas - di - g'a

Bak bak bum Bak bak bum bak bum

20

xar ta - raf -

Bak bak bum bak bum bak bum

22

dan yuz ru - man ti - ri ja - fo -

Bak bum bum bak bak bum bum Bak bum bum

25

sin ko'r ma - dim M o -

Bak bak bum bum bak bak bum bum Bak bak bum bum

29

kim ga ko'ng

Bak ba -ka bak bak bum bum Bak ba -ka bak bak bum bum

31

lim ay - la-di

Bak ba -ka bak bak bum bum Bak ba -ka bak bak bum bum

33

Meh - ru mu - hab - bat fo - shi -

Meh - ru mu - hab - bat fosh

36

kim o - U Har va - fo -

kim o - Har va - fo -

39

ga yuz ja - fo - a - ning ja - zo - U - a - ning ja - zo - U -

43

sin ko'r - ma - dim Ey Na - vo - sin ko'r - ma - dim Ey Na - vo -

47

- iy tov - ba a din - qil - ma - dim M - din qil - ma - dim

M.
118

51

Shayh ol - di - da Shayh ol - di - da

53

Kim bu ish M Bak bak bum bum Bak bak bum bum

55

- da dayr pi Bak bak bum bum Bak bak bum bum

119

57

ri - ning ri - zo

Bak bum bum bak bum bum

59

sin ko'r - ma - dim

Bak bum bum bak bum bum

61

sin ko'r - ma - dim

Bak bum bum bak bum bum

Роза в долине (Финская народная песня)

Игорь Сисюнов

обр. В. Владимиров
пер. для женского хора
Давидян С.С.

81

A

Adagio
mf

(закр. ртом.)

p

В лет - ний день рас-це-ла - ро - за -

82

p

В лет - ний день рас-це-ла - ро - за -

83

(закр. ртом.)

B

pp

ди-ка-я, о-ди - но-кий про-стой ще - ток. Бед- ный ю-но-ша раз у - чи

mf

ди-ка-я, о-ди - но-кий про-стой ще - ток. Бед- ный ю-но-ша раз у - чи

pp

о-ди - но-кий про-стой ще - ток. Бед- ный ю-но-ша раз у - чи

8

да-е-е и с тех пор по-за-быть не мог Бед-ный

11

C

ю-но-ша раз у-ви-дал е-е и с тех пор по-за-быть не мог

14

D

мог. Ес-ли б толь-ко ту ро-зу со-рвать он мог, он бы мог. Ес-ли б толь-ко ту ро-зу со-рвать он мог, он бы мог. (закр. ритом)

E

17

сёрд-цем е-ё со-греш, та-леу не смел по-гу-но ски-но ски-та-леу не смел по-гу-

20

бить ще-ток, и со-рвать он е-го не по-смел. Но ски-бить ще-ток, и со-рвать он е-го не по-смел. Но ски-Но ски-

23

F

rit.

та-леу не смел по-гу-бить ще-ток, и со-рвать он е-го не по-смел. та-леу не смел по-гу-бить ще-ток, и со-рвать он е-го не по-смел. та-леу не смел по-гу-бить ще-ток, и со-рвать он е-го не по-смел.

SARI GALIN

(Ozarbajon xalq qo'shig'i)

I.B. Maryakubov
xor uchun qayta ishlagan

Andante

Soprano Solo

SOPRANO

ALTO

TENOR

BASS

U

Bom

bom-bom Bom

Bom-bo-bom-bom-bom-bo Bom-bo-bom-bom-bom-bo

Bom-bo-bom-bom-bom-bo Bom-bo-bom-bom-bom-bo

4

A

Bom

bom-bom Bom

Bom

Bom-bo-bom-bom-bom-bo Bom-bo-bom-bom-bom-bo

Bom-bo-bom-bom-bom-bo Bom-bo-bom-bom-bom-bo

124

7

A

A

A

Bom-bo-bom-bom-bom-bo Bom-bo-bom-bom-bom-bo

Bom-bo-bom-bom-bom-bo Bom-bo-bom-bom-bom-bo

10

A

Bom-bo-bom-bom-bom-bom Bom-bo-bom-bom-bom-bom

Bom-bo-bom-bom-bom-bom Bom-bo-bom-bom-bom-bom

125

10

Bom - bo-bom-bom-bom-bom Bom - bo-bom-bom-bom-bom Bom - bo-bom-bom-bom-bom

22

Sa-chin u- chun ho' - maz - lar

Bom - bo-bom-bom-bom-bom Bom - bo-bom-bom-bom-bom Bom - bo-bom-bom-bom-bom

127

13

Bom - bo-bom - bom-bom-bom Bom - bo-bom-bom-bom-bom Bom - bo-bom - bom-bom-bom

16

Bom - bo-bom - bom-bom-bom Bom - bo-bom - kom-bom-bom Bom bo-bom - bom-bom-bom

126

25

1.

ga lu su - lu dar - maz lar sa - ri ga - lin.

Bom

Bom

Bom - bo - bom - bom - bom - bom Bom - bo - bom - bom - bom - bom Bom - bo - bom - bom - bom - bom

28

2.

sa - ri ga - lin. Bu sev - da na sev - da - dur

A

A

A

Bom - bo - bom - bom - bom - bom Bom - bo - bom - bom - bom - bom Bom - bo - bom - bom - bom - bom

31

sa - ni ma - na ver - maz - lar Ney - nim a - man, a man

A

A

A

Bum - bum bum - bum - bum - bum Bom - bo - bom - bom - bom - bom Bom - bo - bom - bom - bom - bom

34

Ney - nin a - man, a man. sa - ri ga - lin.

A

A

A

Bom - bo - bom - bom - bom - bom Bom - bo - bom - bom - bom - bom Bom - bo - bom - bom - bom - bom

37

Bu da - ra - ra - ra
Cho-ban qay - tar

Bom - bo-bom-bom - bom - bom
Bom - bo-bom-bom - bom - bom
Bom - bo-bom-bom - bom - bom

1.
2.

43

u - zu - nu
qu - zu - nu

Bom - bo-bom-bom-bom-bom
Bom
Bom
Bom

1.
2.

40

Gun ola man bir go' - rey - din Naz ti ya-ri-min u - zu - nu

Bom - bo-bom-bom - bom - bom
Bom - bo-bom-bom - bom - bom
Bom - bo-bom-bom - bom - bom

1.
2.

46

u - zu - nu

Bom - bo-bom-bom-bom-bom
Bom
Bom
Bom

1.
2.

56

Bom - bo-bom - bom - bom-bom Bom - bo-bom-bom-bom-bom Bom - bo-bom-bom-bom-bom

Bom Bom Bom Bom

59

Bom - bo-bom-bom-bom-bom Bom - bo-bom-bom-bom-bom Bom - bo-bom-bom-bom-bom

Bom Bom Bom Bom

50

1.

Ney-nin a-man a-man sa-ri ga-lin

Bom - bo-bom-bom - bom-bom Bom - bo-bom-bom-bom-bom

A A

53

2.

sa-ri ga-lin

Bom - bo-bom-bom-bom-bom Bom - bo-bom-bom-bom-bom Bom - bo-bom-bom-bom-bom

A A Bom Bom

SEN HAM YOD AYLIGIN MENI

Q. Mamirov musiqasi

Andante

SOPRANO

ALTO

TENOR

BASS

mf

mp

1. Men - ga yo - rin

Rum - la - lim - la - la Rum - la - lim - la - la

2. Yo'l - g'iz - lik - dan

4

Ham - zo - ru mub

Rum - la - lim la - la

ja - fo qil - ding o' - zing - ga osh - no qil - ding

yu - ra - gim qon ko'zim yo'l - da tun - kun, har on

134

8

ta - lo qil - ding

sen ham yod ay - la - gin me - ni

Ham zo - ru mub - ta

Rum - la - lim la - la

Ham zo - ru mub - ta

11. ki, sho - yad bo' -

12

lo - qil - ding

Sen ham yod ay - la - gin me - ni

lo - qil - ding

Sen ham yod ay - la - gin me - ni

hur - sin meh - mon Sen ham yod ay - la - gin me - ni

u

16

Na bir ko'zim - ga ham dam - san

Or - zu qi - lib se - ning yo - ding

Na bir ko'zim - Or - zu qi - lib

u

135

ga ham-dam san

Am-mo yo dim -
De-ho jim bo'l -

da har dam san
di Far - xo-ding

Am-mo yo-dim -
rit. De-ho jim bo'l -

Hol-dan toy-dim

Hol-dan toy-dim
2. Da-rig' tut-ma

da har dam san
di Far - xo-ding

sen ham yod ay -

la-gin me-ni

sen ham yod ay -
sen ham yod ay -

ni
me-ni

Hol-dan top-dim -

ku bu g'am-dan

Hol-dan toy-dim -
II. Da-rig' tut-ma

Tamomlash

la-gin me-ni

Sen ham yod ay -
la-gin me-ni

la-gin me-ni
la-gin me-ni

O!

O!

O!

GALDIR (O'zbek xalq qo'shig'i)

Q. Matmonov xor uchun
tavra ishlagan

Andante

SOPRANO

ALTO

TENOR

BASS

1. Be - qa - sam
2. Oq i - lon,

to'n - lar ki - yib,
op - poq i - lon,

bun - cha me - ni
oy - din - da yot

8

Xar za - mon - da bir qa - rab,
Men yo - mon - dan ay - ri - lib,

Xar za - mon - da
Men yo - mon - dan

Xar za - mon - da bir qa - rab,
Men yo - mon - dan ay - ri - lib,

Xar za - mon - da
Men yo - mon - dan

4

Be - qa san
Oq i - lon,

to'n - lar ki yib,
op - poq i - lon,

Bun - cha me - ni
Oy - din - da yo

kuy - di - ra san?
ga - ning qa - ni?

12

Voh be - a - jal
Yax - shi - ni top

o'l - di - ra - san
ga - ning qa - ni?

Voh be - a - jal
Yax - shi - ni top

o'l - di - ra - san
ga - ning qa - ni?

Voh be - a - jal
Yax - shi - ni top

Voh be - a - jal
Yax - shi - ni top

o - vo - za - si.
tut - gay se - ni.

Be - va - fo
Ko'z yo-shim

bir dar

Be - va - fo
Ko'z yo-shim

Be - va - fo
Ko'z yo-shim

bir dar

o'l - di - ra-san
ga - ning qa-ni?

Shar-sha-ra-ning
man, oh-la-rim

o'l - di - ra-san
ga - ning qa-ni?

Shar-sha-ra-ning
man, oh-la-rim

o'l - di - ra-san
ga - ning qa-ni?

Shar-sha-ra-ning
man, oh-la-rim

o'l - di - ra-san
ga - ning qa-ni?

bir yor u - chun,
dar - yo bo' - lib,

bo'l - dim ja - bon
Ba - liq - la - ri

bir yor u - chun,
dar - yo bo' - lib,

bo'l - dim ja - bon
Ba - liq - la - ri

bir yor u - chun,
dar - yo bo' - lib,

bo'l - dim ja - bon
Ba - liq - la - ri

bir yor u - chun,
dar - yo bo' - lib,

bo'l - dim ja - bon
Ba - liq - la - ri

o - vo - za - si.
tut - gay se - ni.

Shar-sha-ra-ning
man, Oh-la-rim

o - vo - za - si.
tut - gay se - ni.

Shar-sha-ra-ning
man, Oh-la-rim

o - vo - za - si.
tut - gay se - ni.

Shar-sha-ra-ning
man, Oh-la-rim

o - vo - za - si.
tut - gay se - ni.

Shar-sha-ra-ning
man, Oh-la-rim

28

p *mf*

Bo'l-dim ja-hon
Ba-liq - la - ri

mf

O - vo - za - si.
yut - sin se - ni.

p *mf*

Bo'l-dim ja-hon
Ba-liq - la - ri

mf

O - vo - za - si.
yut - sin se - ni.

ALLA

BLUTFULAYEV musiqasi
B.UMEDJANOV xor uchun qayta ishlagan
R.MADIYEV so'zi

J = 50

Soprano Solo

mf

Al-la jo-nim bo- lam, al - la qo' zim bo- lam al- la

Soprano
Alt

M

Tenor
Bas

6

pp

bo - lam al - la.

Al-la, al-la yo

Al-la, al-la, al-la, m

al - la

13

al-la yo,

al - la.

Jo-nim bo- lam, bax-tim bo- lam, al-la- yo,

Al-la, al - la

al - la

18

al la. Dun-yo-da-gi *p* baz-tim o'-zing, al-la yo, *pp* al la. Ha-yo-tim ham,

al-la

24

bo rim o' - zing, al - la - yo, al - la, al - la - yo, al - la.

p

29

mf

al-la yo, al-la yo,
tu-mo-xin, os-mo-nim
Bo-yun-da-gi
Cha-ra-q-la-gan

mf

al-la al-la

144

34

f *mf*

al-la. Bag'rim da-gi xu-mo rim, al-la-yo, To'kil-ma-sin
al-la. Va-ta-nun-ga pos-bo-nim al-la yo, al-la

p *M*

40

ko'z-yo - shing al - la O-mon bo'll sin bu bo - shing al - la

45

al-la yo al-la al-la yo al-la yo al-la yo

145

50

50

50

12

S. A. T. Bas

Piano

16

S. A. T. Bas

Piano

19

S. A. T. Bas

Piano

Me va sin yeb bo g'i ni ham

22

S. A. T. Bas

Piano

so' rab qo'y gin, Ke rak bo'l sa bog' at ro fin o' rab qo'y gin

25

Ni hol la ring ko kil lar rin ta rab qo'y gin. ta rab qo'y gin.

S. A. T. Bas

Piano

29

Bu bi no lar qay dan bi no bo'l di e kan, Kim bo bo lar qad din ra so

S. A. T. Bas

Piano

32

qil di e kan? Ne chun biz ni bu tun dun yo bil di e kan?

S. A. T. Bas

Piano

35

bil di e kan. Hech - kim - ni baxt o'z - o' -

S. A. T. Bas

Piano

38

zi - dan qo'sh - gan e - mas,

S. A. T. Bas

Qo'sh-gan e - mas

Qo'sh-gan e - mas

Piano

41

Qush ham ko'k - ka ma - shaq - qat - siz uch - gan c -

S. A. T. Bas

Piano

43

mas

S. A. T. Bas

Uch - gan e - mas

Uch - gan e - mas

Piano

Oy - din tun - lar, o - so -

46

yish - ta ti - niq - tong - lar.

S. A. T. Bas

A - A - A

A - A - A

Piano

Oy - dan tush - gan e mas,

Oy - dan tush - gan e mas,

Oy - dan tush - gan e mas,

50

ko'k - dan tush - gan e - mas Oy - dan tush - gan e - mas

S. A. T. Bas

Piano

55

ko'k - dan tush - gan e - mas O - zod - li ham o - bod - lik

S. A. T. Bas

Piano

59

ham o' - zi kel - mas Oy - dan tush - gan e - mas

S. A. T. Bas

Piano

63

ko'k - dan tush - gan e - mas Oy - din tun

S. A. T. Bas

Piano

66

lar o - so - ish ti - niq tong -

S.

A.

T.

Bas

Piano

68

[illegible]

72

Er - tak - lar - da mo' - ji - za - lar se - xir sa - bab

S. A. T. Bas

Piano

Detailed description: This is a musical score for a vocal ensemble and piano. The vocal parts are Soprano (S.), Alto (A.), Tenor (T.), and Bass (Bas). The piano part is indicated by a bracket and the word 'Piano'. The lyrics are 'Er - tak - lar - da mo' - ji - za - lar se - xir sa - bab'. The score is written on five staves. The vocal staves have treble clefs and a key signature of one flat (B-flat). The piano part has a grand staff with treble and bass clefs and a key signature of one flat. The tempo is marked 'Allegretto' and the time signature is 3/4. The score shows the first system of the piece, with the vocalists entering on the first measure and the piano accompaniment starting on the second measure.

74

74

Gul - u gi - yoh ko' - kar - gay - dir me - hir sa - bab

S.

A.

T.

Bas

Piano

ta-fak-kur-ning xur-li - gi - ga ne - dir sa - - bab

S. A. T. Bas. Piano

Yu - zi - ga boq, o - lov yon-gan ko' - zi - ga boq

S. A. T. Bas. Piano

ne-dir sa - bab...? O'n-sak-kiz-ga kir-gan yi git so'-zi - ga boq,

S. A. T. Bas. Piano

Bu eng bu-yuk xa - zi - na-dir do's-tim bir - oq do's-tim bi -

S. A. T. Bas. Piano

87

roq.

Shi - jo - at - ning, ja - so -

S. A. T. Bas

Piano

89

rat - ning mah - su - li bu...

S. A. T. Bas

Piano

92

ro - da - ning za - ko - vat - ning mah - su - li bu...

S. A. T. Bas

Piano

95

U - lug' in - son tan - lab ol - gan xaq yo' li bu...

S. A. T. Bas

Piano

100

103

162

106

110

163

113

ham, o - bod lik ham Oy-dan tush -
 o' - zi bel - mas Oy-dan tush -
 Oy-dan tush -
 Oy-dan tush -

S. A. T. Bas

Piano

117

gan e-mas ko'k - dan tush -
 gan e-mas ko'k - dan tush -
 gan e-mas ko'k - dan tush -

S. A. T. Bas

Piano

164

119

gan e - mas Oy-din tun -
 gan e - mas Oy-din tun -
 gan e - mas Oy-din tun -

S. A. T. Bas

Piano

19

121

lar o - so - ish ta ti-niq tong
 lar o - so - ish ta ti-niq tong
 lar o - so - ish ta ti-niq tong

S. A. T. Bas

Piano

165

123

S. lar - - - - -
 A. lar - - - - -
 T. lar - - - - -
 Bas lar - - - - -

Oy - dan tush - - - - -
 Oy - dan tush - - - - -
 Oy - dan tush - - - - -
 Oy - dan tush - - - - -

gan e-mas
 gan e-mas
 gan e-mas
 gan e-mas

Piano

126

S. ko'k-dan tush - - - - -
 A. ko'k-dan tush - - - - -
 T. ko'k-dan tush - - - - -
 Bas ko'k-dan tush - - - - -

O-zod - lik
 O-zod - lik
 O-zod - lik
 O-zod - lik

c-mas
 c-mas
 c-mas
 c-mas

Piano

166

129

S. ham o-bod-lik
 ham o' - zi kel - - - - -
 ham o-bod-lik
 ham o' - zi kel - - - - -

A. ham o-bod-lik
 ham o' - zi kel - - - - -
 ham o-bod-lik
 ham o' - zi kel - - - - -

T. ham o-bod-lik
 ham o' - zi kel - - - - -
 ham o-bod-lik
 ham o' - zi kel - - - - -

Bas ham o-bod-lik
 ham o' - zi kel - - - - -
 ham o-bod-lik
 ham o' - zi kel - - - - -

Piano

132

S. Oy - dan tush - - - - -
 Oy - dan tush - - - - -
 Oy - dan tush - - - - -
 Oy - dan tush - - - - -

A. Oy - dan tush - - - - -
 Oy - dan tush - - - - -
 Oy - dan tush - - - - -
 Oy - dan tush - - - - -

T. Oy - dan tush - - - - -
 Oy - dan tush - - - - -
 Oy - dan tush - - - - -
 Oy - dan tush - - - - -

Bas Oy - dan tush - - - - -
 Oy - dan tush - - - - -
 Oy - dan tush - - - - -
 Oy - dan tush - - - - -

Piano

167

135

S. gan e-mas oy-din tun - lar o - so - ish -

A. gan e-mas oy-din tun - lar o - so - ish -

T. gan e-mas oy-din tun - lar o - so - ish -

Bas

Piano

138

S. ta ti - niq tong - lar

A. ta ti - niq tong - lar

T. ta ti - niq tong - lar

Bas

Piano

141

S. lar o - so - ish - ta ti - niq - tong - lar

A.

T.

Bas

Piano

144

S. Oy-din tun - lar o - so - ish

A. Oy-din tun - lar o - so - ish

T. Oy-din tun - lar o - so - ish

Bas

Piano

146

ta ti - niq tong - lar

S. A. T. Bas

Piano

149

na na na na na na

S. A. T. Bas

Piano

170

ONA TUPROQ

ANOR NAZAROV musiqasi
IQBOL MIRZO so'zi

Moderato $\text{♩} = 104$

SOLO S. A. T. B

Piano

5

171

7

11

11

13

9

17

13

21

17

Av - li - yo - lar
Yu - ra - gim - da
o's - gan bu - yuk
tul - por - la - ring

21

Na - qsh - band - lar
O - lov - lar - dan
top - gan
o - mon chiq - qan

19

be - shi - gim - san
du - kur - la - ri
be - shi - gim - san
du - kur - la - ri

mf

174

23

e - shi - gim - san.
Se - murg' - la - ri
e - shi - gim - san
Se - murg' - la - ri

175

Ha - yo - tin - ning
Qay - si yurt - ning

ma' - no - si ham
bor - dir bu - yuk

Sen man - gu - san,
mu - qad - das - san,

Sen man - gu - san,
mu - qad - das - san,

qo' - shi - g'im - san
Te - mur - la - ri

qo' - shi - g'im - san
Te - mur - la - ri

ey saj - da - goh,
ey saj - da - goh,
ey saj - da - goh,

[illegible]

37

A - si far-zand me-ro - si - ga
Dar-yo - lar-ning iz - la - ri - dan

39

pos- bon bo'l - gay
dar - yo bo'l - gay

pos - bon bo'l - gay
dar - yo bo'l - gay

A

179

[illegible]

49

Oz-be-kis-ton, Oz-be-kis-ton

cy-saj-da-goh

mu-qad-das-san

saj-da-goh

181

43

Va - tan so' - zi e - gi - za - gi
Fi - do bo'l - sa, shu Va - tan - ga

Pizzicato

180

53

o - na tup - roq

57

cy saj-da-goh,

O'z-be-kis-ton

55

O'z-be - ki - ton,

O - ta ma-kon,

182

60

o-na tup-roq

O'z-be-kis-ton

183

63

Ey - saj - da goh

O'z be - kis ton

qut lug' ma kon

66

O'z - be - kis-ton

O'z - be - kis-ton

69

1.

o - na tup - roq

71

2.

O - na tup-roq

O - na tup-roq

Fine

185

TALABALAR QO'SHIG'I

A.MANSUROV musiqasi
N.NARZULLAYEV she'ri
I.MATYAKUBOV xor uchun moslashtirgan

Presto

Solo

Soprano Alto

Tenor Bas

(chapak...)

(chapak...)

p

4

186

8

(chapak davom etadi...)

Na - na - na - na

(chapak davom etadi...)

Na - na - na - na

10

na,

na,

na - na - na - na - na - na

na - na - na - na - na - na

187

13

na, na - na - na, Na - na - na - na - na - na

16

(chapak...) (barimqlarni qirsillatib...)

na, Ha, Ta - la - ba ta - la - ba na na, na - la - ba na na

188

19

Ha, Ta - la - ba, ta - la - ba na na, ta - la - ba na na

22

ba..., ta - la - ba..., ba...

189

Biz bax - ti - yor el nas - li, Yosh - lik fas - li,
Yosh - lik fas - li, gul fas - li, Yash - lik fas - li, gul fas - li,

Sev - gi vas - li,
Yosh - lik fas - li, gul fas - li, Yash - lik fas - li, gul fas - li,
Yosh - lik fas - li, gul fas - li,

Gul - fas - li,
Biz bax - ti - yor el nas - li, Biz bax - ti - yor el nas - li,
Biz bax - ti - yor el nas - li,

dil vas - li,
Sev - gi vas - li, dil vas - li, Se - gi vas - li, dil vas - li,
Sev - gi vas - li, dil vas - li,

37

Ta - la - ba - lik yil - la - ri - miz,

Hamma:

Ta - la - ba - lik yil - la - ri -

Hamma:

41

miz!

miz!

40

Ol - tin dav - rim, ol - tin dav - ri -

miz,

Ol - tin dav - rim, ol - tin dav - ri -

192

(NAQORAT:
Yakkaxonlar:

44

Mash' - al yoq - dik il(i)m - dan, Zi - yo

47

Hamna:

ta - rab kun - gil - dan,
Mash' - al yoq - dik il(i)m - dan,
Mash' - al yoq - dik il(i)m - dan,

53 Yaktaxonlar:

Du - o o - lib yer, el - dan,
Du - o o - lib

50

Zi - yo ta - rab kun - gil - dan,
Zi - yo ta - rab kun - gil - dan,

194

56

Ta - la - ba - lik yil - la - ri - miz,
yer, el - dan,

195

59

Ol - tin dav - rin,

Ta - la - ba - hit yil - la - ri - miz:

Ol - tin dav - rin,

Ol - tin dav - rin,

66

Zi - yo ta - rab kun - gil - dan, Mash' - al yoq -

Zi - yo ta - rab kun - gil - dan, Mash' - al yoq -

62

Koda. *ff* Hamma:

ol - tin dav - ri - miz! Mash' - al yoq - dik il(ü)m - dan,

Koda. *ff* Hamma:

ol - tin dav - ri - miz! Mash' - al yoq - dik il(ü)m - dan,

Koda. *ff* Hamma:

ol - tin dav - ri - miz!

69

dik il(ü)m - dan, Zi - yo ta - rab kun - gil - dan,

dik il(ü)m - dan, Zi - yo ta - rab kun - gil - dan,

72

Du - o o - lib

yer, el - dan,

Ta - la - ba - lik yil - la - ri miz.

78

Ta - la - ba - lik yil - la - ri miz.

Ta - la - ba - lik yil - la - ri miz.

Ta - la - ba - lik yil - la - ri miz.

75

Ta - la - ba - lik yil - la - ri

Du - o o - lib

er, el - dan,

81

Ol - tin dav - rim, Ol - tin dav - ri -

Ol - tin dav - rim, Ol - tin dav - ri -

Ol - tin dav - rim, Ol - tin dav - ri -

198

Ta - la - ba - lik yil - la - ri miz.

Ta - la - ba - lik yil - la - ri miz.

Ta - la - ba - lik yil - la - ri miz.

34

miz!'' Yosh - lik ba - ho - ri, yash -

miz!'' Yosh - lik ba - ho - ri, yash -

87

na! Tinch - lik na! Tinch - lik na!

90

di - yo - ri, yash - nal yash -

di - yo - ri, yash - nal yash -

93

na! hayqirqlari... (Quronch) (Quronch)

na! (Quronch) (Quronch)

na! (Quronch) (Quronch)

Rasmiy adabiyotlar

1. Karimov I. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. - T.: "O'zbekiston", 2008.
2. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - T.: "O'zbekiston", 2017.
3. B. Otayev. Dirijerlik. - T., 2003.
4. Кларк П., Хакимова А. "Зороостризм".
5. Mansurova. G. Xorshunoslik va xor jamoalari bilan ishlash uslubiyoti. 2008 y.
6. Matyoqubov B. "Doston navolari". - T., 2009.
7. N.A. Baxretdinova. "O'zbekiston bolalar xor madaniyati", - T.: 2002.
8. Mirzaev Q. Vokal-xor jamoalari bilan ishlash metodikasi. 2010.
9. Красотина Е.А. "Хрестоматия по дирижированию хором" 1-2-3-часть.
10. Полтавцев И.И. "Курсы чтение хоровых партитур" 1-2-3-часть.
11. Сохору А. Н. Музыкальная энциклопедия 3, 1976.
12. Toshmatov E. Dirijyorlik. T.: 1998 y.
13. Уколова Л.И. Дирижирование. М. 2003.
14. Shamaxmudova B.V. "Xor lug'ati" - T.: "Musiqqa" nashriyoti, 2009.
15. O'zbekiston katta teatri. 2003.
16. Baxritdinova N. O'zbekiston bolalar xor madaniyati. - T., 2002.

Xorijiy adabiyotlar

17. Cathrine Sadolin. Complete vocal technique. 2012. www. Completevocalinstitute.com 296 s.
18. American popular music. Larri Star & Christopher Waterman. Oxford Universite Press. Inc. 2007
19. FUNDAMENTALS OF VOCAL PEDAGOGY AND APPLICATIONS FOR CONDUCTORS NOT TRAINED IN SINGING. Patrick Michael Walders, Doctor of Musical. Arts, 2005. Directed By: Dr. Edward Maclary, College of Arts and Humanities.

MUNDARIJA

Kirish.....	3
I BOB. XORSHUNOSLIK	
1.1. Xor ijrochiligidagi uyg'onish davri.....	7
1.2. Yevropa davlatlarida xor ijrochiligining paydo bo'lishi.....	20
Joskin Depre.....	20
Klemen Jancken.....	22
Jovanni Palestrina.....	26
Orlando Lasso.....	31
Logann Sebastyan Bax.....	35
1.3. O'ra Osiyo va O'zbekistonga xor ijrochiligini kirib kelishi.....	49
Qozog'iston Respublikasi xor san'ati.....	51
Tojikiston Respublikasi xor san'ati.....	52
Turkmaniston Respublikasi xor san'ati.....	55
O'zbekiston Respublikasi xor san'ati.....	58
1.4. Bolalar xori.....	62
1.5. O'smirlar xori.....	68
1.6. Xavaskorlik, o'quv va professional xor jamoalari.....	75
II BOB. XOR	
Shamol eshik ochadi.....	81
Alla.....	82
Ro'molim.....	90
Toshkent.....	94
Og'o dorom.....	95
Yaxshi.....	100
Qomuzchu.....	106
Diliman.....	110
Ko'rtmadim.....	113
Попа в долине.....	121
Sari galin.....	124
Sen ham yod aylagin meni.....	134
Galdir.....	138
Alla.....	143
Oydan tushgan emas.....	147
Ona tuproq.....	171
T'alabalar qo'shig'i.....	186
Foydalanilgan adabiyotlar.....	202

“O‘Z

bilan

biyoti.

2002.

2-3-va

qactb.

nashriyc

2002.

17.

Comple

18.

Oxford U

19.

APPLIC

Patrick N

Dr. Edwa

I.B. MATYAKUBOV

XOR VA XORSHUNOSLIK

Toshkent – «Fan va texnologiya» – 2019

Muharrir:	Sh.Kusherbayeva
Tex. muharrir:	A.Moydinov
Musavvir:	A.Shushunov
Musahhih:	Sh.Mirqosimova
Kompyuterda sahifalovchi:	N.Rahmatullayeva

E-mail: tipografiyacent@mail.ru Tel: 71-245-57-63, 71-245-61-61.
Nashr.lits. AL№149, 14.08.09. Bosishga ruxsat etildi 12.12.2019.

Bichimi 60x84 1/16. «Timez Uz» garnituras.

Ofset bosma usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i 12,5. Nashriyot bosma tabog'i 12,75.

Tiraji 200. Buyurtma № 256.

«Fan va texnologiyalar Markazining bosmaxonasi» da chop etildi.
100066, Toshkent sh., Olmazor ko'chasi, 171-uy.

ISBN 978-9943-6152-2-9

9 789943 615229

Fan va
TEKNOLOGIYALAR